



**ANKARA  
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**KUZEY MEZOPOTAMYA'DA YOUNGER DRYAS DÖNEMİN  
SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ**

**Mevlude SEVGİN**

**Tez Danışmanı  
Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ  
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**HAZİRAN - 2019**

**KUZEY MEZOPOTAMYA'DA YOUNGER DRYAS DÖNEMİN SOSYO-  
EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ**

**Mevlude SEVGİN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ  
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

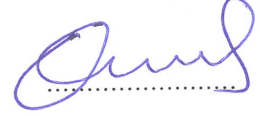
**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**HAZİRAN 2019**

Mevlude Sevgin tarafından hazırlanan “Kuzey Mezopotamya’da Younger Dryas Dönemin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yaşama Etkileri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından ~~OY~~ ~~BİRLİĞİ~~ / OY ÇOKLUĞU ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir/edilmemiştir.

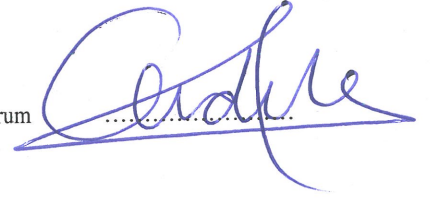
Danışman: Prof. Dr. Okşan Başoğlu  
Arkeoloji, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~



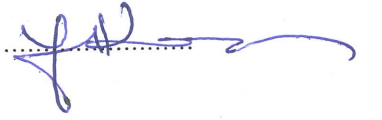
Başkan: Doç. Dr. Cevdet Merih Erek  
Arkeoloji, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~



Üye: Doç. Dr. Yalçın Kamış  
Arkeoloji, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~



Tez Savunma Tarihi: 24/06/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

  
.....  
Prof. Dr. Figen Ayıkoğlu ZAF  
Enstitü Müdürü

## ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.



Mevlude SEVGİN

24.06.2019



KUZEY MEZOPOTAMYA'DA YOUNGER DRYAS DÖNEMİN SOSYO-EKONOMİK  
VE KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Mevlude SEVGİN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

(Haziran 2019)

**ÖZET**

Bu tez günümüzden önce yaklaşık 12.900 ila 11.600 yıl öncesinde insanoğlunun Epi-paleolitik Dönem avcı-toplayıcı/konar-göçer yaşam tarzından üretim ekonomisine dayalı Neolitik Döneme geçişe sebep olduğu düşünülen iklimsel ve çevresel koşulları incelemektedir. Çalışmamız Kuzey Mezopotamya Bölgesi'nde (Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu) Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen merkezlerin yerleşim karakterleri, mimarileri, gündelik yaşamı yansıtan bulguları, Arkeo-botanik ve Arkeo-zoolojik verileri esas alarak incelemektedir. Kuzey Mezopotamya bölgesindeki yerleşik avcı-toplayıcı topluluklarının gündelik yaşamları ve besin ekonomileri hakkında bilgi edindiğimiz arkeolojik kültür materyalleri temel alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın sonucu olarak Neolitik Döneme geçişte gerçekleşen Genç Kuruluk (Younger Dryas) iklimsel krizi döneminde besin ekonomisini oluşturan bitkisel ve hayvansal verilerde azalma olduğu görülmüştür. Bu durum insanların yaşamsal kaynakları koruyarak ya da müdahale ederek tüketmelerine neden olmuştur. Görece ani değişen iklime bağlı değişen çevresel koşullara karşı verdikleri bu mücadele ve hayatta kalma çabaları Sosyo-ekonomik ve Kültürel yaşamlarında değişim ve dönüşümün tetikleyicisi olmuştur.

Bilim Kodu : 118010  
Anahtar Kelimeler : Genç Kuruluk, PPN, Epi-paleolitik, Kuzey Mezopotamya  
Sayfa Adedi : 177  
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU

THE EFFECTS OF YOUNGER DRYAS PERIOD ON SOCIO-ECONOMIC AND  
CULTURAL LIFE IN NORTH MESOPOTAMIA

(M.Sc. Thesis)

Mevlude SEVGİN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

(June 2019)

**ABSTRACT**

This thesis examines the climatic and environmental conditions, which are thought to have led to the transition from the Epi-paleolithic Age hunter-gatherer / roost-nomadic lifestyle to the Neolithic Period, from around 12.900 to 11.600 years ago. Our study examines the characteristics of the settlements, architectures and findings that reflect the daily life in the North Mesopotamian Region (Northern Syria, Northern Iraq and Southeast Anatolia) from the Aceramic Neolithic Period. It is tried to be evaluated on the basis of archaeological culture materials that we learn about daily life and nutritional economies of settled hunter-gatherer communities in Northern Mesopotamia region. As a result of our study, it has been observed that there is a decrease in plant and animal data forming nutrient economy during the Younger Dryas climate crisis during the transition to Neolithic period. This situation caused people to consume or save by consuming vital resources. This struggle and survival efforts against the changing environmental conditions due to the relatively sudden climate have been the triggers of change and transformation in their socio-economic and cultural life.

Science Code : 118010  
Key Words : Younger Dryas, PPN, Epi-Paleolitik, North Mesopotamia  
Page Number : 177  
Supervisor : Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU

## TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans tez çalışmamın araştırma, hazırlama ve yazım aşamasında her daim desteğini esirgemeyen başta tez danışmanım Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU'na ve değerli hocalarım Prof. Dr. Süleyman Yücel ŐENYURT, Doç. Dr. Yalçın KAMIŞ'a ve Dr. Atakan AKÇAY'a sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim. Tez yazım sürecinde her türlü yardımları ile bana destek olan meslektaşım Gülşah DOĞRU'ya ve kuzenim Aydın KAYA'ya teşekkür ederim. Hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu çalışmamda da özellikle manevi desteğiyle yanımda olan annem Hediye SEVGİN ve bütün aileme teşekkür ederim.



# İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET .....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER .....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ .....	1
2. KUZEY MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE SINIRLARI .....	3
2.1. Coğrafi Sınırları .....	3
2.2. Coğrafi Alan ve Ekolojisi .....	5
2.3. Araştırma Tarihçesi .....	6
2.4. Terminolojik Yaklaşımlar ve Tartışmalar .....	12
3. YOUNGER DRYAS DÖNEM İKLİM ÖZELLİKLERİ .....	15
3.1. Son Buzul Dönemi ve Sonrasındaki İklim Koşulları .....	15
3.2. Younger Dryas Dönem İklim Teorisi .....	16
3.3. Younger Dryas Dönemin Kuzey Mezopotamya'daki Etkileri .....	17
4. KUZEY MEZOPOTAMYA'DA YOUNGER DRYAS DÖNEM ETKİLERİN GÖRÜLDÜĞÜ MERKEZLER VE SOSYO-EKONOMİK KÜLTÜREL YAPI.....	21
4.1. Güneydoğu Anadolu'daki Yerleşimler.....	21
4.1.1. Göbekli Tepe .....	21
4.1.2. Nevali Çori .....	26
4.1.3. Akarçay Tepe.....	29
4.1.4. Hamzan Tepe.....	32
4.1.5. Urfa – Yeni Mahalle (Balıklıgöl Höyüğü) .....	34
4.1.6. Söğüt Tarlası.....	36
4.1.7. Biris Mezarlığı.....	37

	<b>Sayfa</b>
4.1.8. Çayönü.....	38
4.1.9. Körtik Tepe.....	42
4.1.10. Hallan Çemi.....	45
4.1.11. Demirköy Höyük.....	47
4.1.12. Hasankeyf Höyük.....	50
4.1.13. Gusir Höyük.....	52
4.1.14. Harif Pınar.....	54
4.2. Kuzey Suriye'deki Yerleşimler.....	55
4.2.1. Jerf El-Ahmar.....	55
4.2.2. Abu Hureyra.....	57
4.2.3. Tell Mureybet.....	59
4.2.4. Dja'de.....	61
4.2.5. Tell Abr 3.....	62
4.3. Kuzey Irak'taki Yerleşimler.....	63
4.3.1. Nemrik 9.....	63
4.3.2. Qermez Dere.....	65
5. YOUNGER DRYAS DÖNEMİ GEÇİŞ AŞAMASI VE SONRASINDAKİ İNSAN TOPLULUKLARININ SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM BİÇİMLERİ.....	67
5.1. Epi-Paleolitik Döneme Geçişteki İnsan Topluluklarının Yaşam ve Geçim Modelleri.....	67
5.2. Epi-Paleolitik Dönem İnsan Topluluklarının Yaşam ve Geçim Modelleri.....	67
5.2.1. Kebaran ve Geometrik Kebaran Kültür Grupları.....	75
5.2.2. Natufian Kültür Toplulukları.....	79
5.3. Holosen Başlangıcı Erken Neolitik Toplulukların Yaşam ve Geçim Modelleri ...	84
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	87
KAYNAKLAR.....	91

	<b>Sayfa</b>
EKLER.....	107
EK-1. Şekiller .....	108
EK-2. Resimler .....	147
ÖZGEÇMİŞ .....	177



## SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılan simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

### **Simgeler**

### **Açıklamalar**

<b>by</b>	Binyıl
<b>C14</b>	Radyokarbon Tarihleme Yöntemi
<b>cm</b>	Santimetre
<b>km</b>	Kilometre
<b>m</b>	Metre
<b>m<sup>2</sup></b>	Metrekare
<b>yy</b>	Yüzyıl
<b>kal</b>	Kalibre

### **Kısaltmalar**

### **Açıklamalar**

<b>GÖ</b>	Günümüzden Önce
<b>MÖ</b>	Milattan Önce
<b>MS</b>	Milattan Sonra
<b>PPN</b>	Pre-Pottery Neolithic / Seramik Öncesi Neolitik Dönem
<b>TAÇDAM</b>	Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi

## 1. GİRİŞ

Çalışmamız insanlık tarihi açısından en önemli dönüşümlerden biri olan Neolitik Dönem (Neolitik Devrim) yaşam şartlarının oluşmasında, bu döneme zemin hazırlayan Younger Dryas Dönem (GÖ 12.900-11.700/11.600 arası) iklimsel değişimi ve buna bağlı olarak değişen çevre koşullarının insan topluluklarının günlük yaşam tarzlarını büyük ölçüde nasıl etkilediği ve değişen yaşam modellerini incelemektedir. İnsanlık tarihinin büyük bölümünü oluşturan avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam modeli, yaklaşık 18.000 yıl önce kısmen değişmeye başlamıştır. Büyük çapta ve görece ani gerçekleşen iklim dalgalanmaları ve buna bağlı olarak değişen çevre koşullarına uyum sağlamak durumunda kalan insan topluluklarının yaşam biçimleri köklü bir değişime uğramıştır. Bu dönüşüm, gündelik yaşam içinde besin elde etme yöntemleri, barınma şekilleri ile simgesel dünyalarındaki değişim göz önünde bulundurularak, Epi-paleolitik ve Neolitik Dönem olarak kültürel evrelere ayrılmaktadır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu dönüşüm sürecinin tarihsel aralığı, iklimsel özelliği, bölgesel düzeydeki farklılıkları ve etkilediği insan yerleşimleri genel olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızda, 1960'lardan itibaren değişmeye başlayan arkeolojik yaklaşımlar ve varsayımların inter-disipliner çalışma yöntemleri ile yeniden şekillenen bir disiplin olarak kabul edilmesine bağlı olarak farklı bir bakış açısı kazandırmak hedeflenmiştir. Bu amaçla kültür materyaline dayalı yapılan Arkeoloji, Paleoiklim, Jeoloji, Arkeobotanik, Zooloji ve Antropoloji gibi disiplinlerin yöntemlerini kullanan kapsamlı çalışmalar, kazı ve yüzey araştırmaları esas alınarak değerlendirilmektedir.

Çalışmamızın zamansal aralığı olarak Younger Dryas (Genç Kuraklık) iklimsel kriz nedeniyle söz konusu dönem insanların sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamlarına dair izlerin görülebildiği Geç Epi-Paleolitik Dönemden Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) döneme kadar yayılım gösteren yaklaşık 1.000 ila 1.500 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde tarihsel olarak değişebilen Younger Dryas iklimsel dönemi, Kuzey Mezopotamya bölgesinde GÖ 12.900 ila 11.600 yılları arasına denk gelmektedir. Bu tarihsel aşama insanlık tarihi açısından dönüm noktası olarak değerlendirilen tarım faaliyetlerini gerçekleştirdikleri, sosyal farklılaşmanın ve yüksek düzeyde organizasyonun yerleşmeye başladığı dönem olması bakımından önem taşımaktadır. Birçok yeniliğin ve dönüşümün gözlemlendiği Neolitik Döneme geçişteki itici unsurların anlaşılması söz konusu aşamanın arkeolojik kültür materyalleri, yerleşim sistemleri ve simgesel dünyanın



izlerini taşıyan bulguların değerlendirilmesi, insanoğlunun günümüz modern yaşamına kadar olan dönüşümünün anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmamızın hazırlık aşamasında öncelikle odak konumuz olan bölgede yapılan kazı ve yüzey araştırmaları ve bu çalışmaları sürdüren araştırmacıların yaklaşımları, yorumları ve önerileri ile genel anlamda kuramsal çerçevenin belli bir sistem üzerinden takip edilmesi amacıyla yerli ve yabancı kaynakları içeren geniş bir kaynakça taraması yapılmıştır. Kaynakların taranması aşamasında kütüphaneler ve internet veri tabanları kapsamlı biçimde yararlanılan unsurlar olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde yer alan ve son zamanlarda artan kazılar, yüzey araştırmaları ve Arkeometrik çalışmaları da kapsayan çalışma raporları ve bağlı yayınlar değerlendirilmiştir. Epi-paleolitik dönemden Neolitiğe geçişin ana tanımlayıcısı olan insan topluluklarının gündelik yaşamlarını yansıtan, arkeolojik kültür materyalleri üzerinden değişen yaşam biçimlerinin değerlendirilmesi amaçlı paleo-iklimsel verilerin yanında yerleşimlerin konumları, biçimleri ve işlevleri, elde edilen buluntuların analizleri ile değişen çevre koşulları birlikte değerlendirilmiştir.

Kütüphane kaynaklı literatür çalışması aşamasında başta İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi olmak üzere Gazi üniversitesi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Milli Kütüphane başvuru kurumları olmuştur. Çalışmamızda kapsamlı literatür taraması sonrasında elde edilen veriler ışığında söz konusu dönemin iklimsel ve çevresel koşulları, bu dönem yaşayan insan topluluklarının yaşadığı merkezler ile buralarda yapılan araştırmaların tarihçeleri, konuya ilişkin kuramlar, söz konusu merkezdeki insan faaliyetlerini yansıtan kültür materyallerinin arkeolojik ve antropolojik açıdan değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

## 2. KUZEY MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE SINIRLARI

### 2.1. Coğrafi Sınırları

Günümüzde Mezopotamya, kültürel bir coğrafyayı tanımlamakla birlikte genel hatlarıyla kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları, batıda da Suriye çölü tarafından çevrelenen alan için kullanılan tanımlamadır. Kültürel anlamda Mezopotamya coğrafyasının tam bir sınırının çizilmesi mümkün olmamakla birlikte kabaca batıda Suriye çölünden Fırat Vadisi boyunca devam ederek Filistin ve Lüblan Dağlarına, güneyden de Elam üzerinden doğuya doğru genişleyen kültürel bir dağılım söz konusudur. Aslında antik kaynaklardaki “Mesos” (orta) ve “Potamos” (ırmak) kelimelerinin birleşiminden olup “iki nehir arası ülke” olarak Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan topraklar kastedilse de arkeolojik anlamda kültürel sınırının belirlenmesi için yetersiz kalmış ve günümüzdeki Irak topraklarının bir kısmının dahil edilmesiyle coğrafi bir terimden ziyade kültürel bir coğrafyayı tanımlamak için kullanılması yaygınlaşmıştır (Köroğlu, 2006: 12-13). Başlarda bölgenin güneyi Sümer daha sonraları ise Babil bölgesi, kuzeyi ise Mezopotamya ve Asur Bölgesi olarak tanımlanmaktaydı. Her ne kadar antik kaynaklarda bölgenin tek bir adı olmasa da özellikle 21. yy’da değişmeye başlayan kültür tarihçiliği yaklaşımları ve “Devrim” olarak öne sürülen yerleşik tarımcı toplumların yaşam biçimi esaslı Neolitik Dönem’in dikkat çekmesiyle ve “Çekirdek Bölge” (**EK-1. Şekil 1**) yaklaşımları sonucunda günümüzdeki genişletilmiş kültürel coğrafya tanımlaması kabul görmüştür (Harmanşah, 2013: 57-60).

Coğrafi bir tanım olarak Yakın Doğu coğrafyasının tam merkezinde bulunan Mezopotamya, antik kaynaklarda kimi zaman Fırat Nehri’nin doğusunda kalan Kuzey Suriye ve kısmen de Kuzey Irak bölgesin, kimi zamanda Güneydoğu Anadolu’yu da kapsayan bölgesel ve kültürel coğrafyayı tanımlayan ifade olmuştur. Bu bölge antik kaynaklarda Perslerin avlanma alanı olarak yabancı hayvanların bulunduğu ıssız bir bölge olarak nitelendirilmiştir. Klasik dönemler olan Roma ve Helenistik çağ kaynaklarında zamanla Fırat ve Dicle arasında kalan bölge kabul edilmiştir. Kuzey Mezopotamya’nın büyük bölümünü oluşturan Suriye adını deniz ticareti yapılan Asur’dan almaktadır. Assyria adı zamanla ses düşmesine uğramış As-Syria olmuş ve günümüz ismini almıştır (Tekin, 2017: 13).

Arkeolojik ve Antropolojik çalışmalarının ve ilgi alanlarının merkezi konumundaki Yakın Doğu coğrafyası özellikle de yüzyılı aşkın süredir araştırmaların merkezini oluşturmaktadır. Yakındoğu arkeolojisinin çekirdek bölgesi olarak başlarda Levant bölgesi odak konusu olmuş, çalışmalar arttıkça Mezopotamya coğrafyası ikinci merkez konumunda tutulmuştur (Özdoğan, 2010a). Mezopotamya çalışan araştırmacılar başlarda tek bir bölgesel kültür alanı olarak görseler de daha sonraları farklı jeolojik, klimatolojik ve kültürel özelliklerden dolayı kuzey, orta ve güney Mezopotamya olarak bölümlere ayırmışlardır. Kuzey Mezopotamya'nın kapsamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte kültürel bir coğrafyanın tam olarak kesin sınırlarını çizmek yanıltıcı olabilmektedir. Yukarı/Kuzey Mezopotamya Fırat ve Dicle nehirlerinin kaynağını oluşturan Toroslar'dan başlayarak Suriye'nin batısındaki Halep yakınlarına, güneyde Hit şehirleri ile Irak'ın Dicle üzerindeki Samarra kentine kadar uzanan coğrafi alanı kapsamaktadır. Standart Kuzey Mezopotamya tanımının kapsamı dışında çalışmamızda tam bir kültür coğrafyası sınırı olamayacağından dolayı zaman zaman çevre alanlardaki bağlantılı merkezlere de değinmek gerekmektedir (Harmanşah, 2013: 56-57).

Bu nedenden dolayı bu bölgeyi çalışan uzmanlar kültürel yayılımın bölgenin çevresinde de görülmesinden hareketle bölgenin coğrafi kapsamını genişleterek "Büyük Mezopotamya" tanımını kullanmaya başlamışlardır. Büyük Mezopotamya tanımı kuzeyde Toros Sıra dağları, doğuda Zagroslar'ın etekleri, batıda Suriye Çölü güneyde ise Basra Körfezi'ne kadar uzanan coğrafyayı tanımlamaktadır (Tekin, 2017:15).

Yukarı Fırat ve Dicle havzalarının şekillendirdiği ve güneye göre daha yüksek rakıma sahip Kuzey Mezopotamya, yakın zamana kadar Neolitik kültürü oluşturan süreçleri geçirmede, merkezi çekirdek bölge kabul edilen Levant hattının taşrası olarak kabul edilmekteydi. Ancak 1980'lerden itibaren Yukarı Fırat bölgesinde başlayan Nevali Çori kazı çalışmaları sayesinde bu düşünce değişmeye başlamıştır. Özellikle 1995 yılından sonra kazıları başlayan Göbekli Tepe yerleşiminden elde edilen anıtsal nitelikteki bulgular, Neolitik kültürün oluşum aşamasında katkısı olmadığı düşünülen kuzey bölgelerin avcı-toplayıcı gruplar tarafından oldukça yoğun kullanıldığını kanıtlar nitelikte olmuştur. Benzer bir düşüncenin hakim olduğu Yukarı Dicle havzası, başlarda Çayönü kazıları ile istisna olarak görülse de Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Demirköy yerleşimleri söz konusu bölgenin Epi-paleolitik dönemden Neolitik döneme geçişteki hareketliliği açıkça ortaya koymuştur (Hauptmann 2007).

## 2.2. Coğrafi Alan ve Ekolojisi

Kuzey Mezopotamya, ekolojik ve çevresel karakteri itibariyle oldukça çeşitlenmektedir. Bölge içinden Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği, Zagros eteklerinden Akdeniz kıyılarına ve Toros eteklerine kadar uzanan yarı dağlık ile alçak düzlük alanlardan oluşmaktadır. Genel olarak bazalt ovaları ile volkanik karakterli alçıtışı, kalker ve kumtaşından oluşan sedimanter sayılabilecek jeolojik tabakalardan oluşmaktadır. Ayrıca iki nehrin uzun vadede şekillendirmesi sonucu alüvyal ve çakılımsı dolgular ile kaplanmaktadır. Yıllık yağış miktarının ortalama 250-600 mm çizgisinde oluşu ve nehirlerin sağladığı sulak alanları sayesinde Epi-paleolitik dönemlerden itibaren kuru tarımın yanında yağmur suyuyla yapılan tarıma olanak sağlamıştır. Yıllık yağış miktarının değişebildiği bölgede kuzeye gidildikçe artan yağışlar, çalılıklar, ardıç ağaçları, çam, meşe ve fıstık ağaçlarıyla, daha güneyde ise yarı kurak bozkır florasıyla ve nemli bozkır ormanlıkları görülmektedir (Wilkinson, 2003: 17-19). Yapılan Arkeobotanik ve Palinolojik çalışmalar Kuzey Mezopotamya bölgesinin nehir kenarlarında günümüze kıyasla daha yeşillikli olduğunu iç kısımlardaki bozkır alanlarının da kuru tarıma elverişli olduğunu göstermiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ilk yerleşik köy toplulukların yaşam tarzlarındaki değişimin bölgenin çevresel koşullarına paralel olarak şekillendiğini ve değişmeye başladığını açıklar niteliktedir (Harmanşah, 2013: 56).

Kuzey Mezopotamya bölgesi iklimsel anlamda kriz olarak görülen Younger Dryas iklimsel döneminde yaşam tarzlarına uygun olarak seçilen yerleşim ya da geçici ikamet alanları, genelde su kaynaklarını oluşturan yazın ve kışın akan nehirler ve bunların kollarına yakın aynı zamanda hammadde kaynakları açısından zengin bölgeler tercih edilmiştir (Bar Yosef ve Meadow 1995). İnsan toplulukları gündelik yaşamları için gerekli tatlı su kaynakları ve av hayvanları gibi yaşamsal hammaddelerin yürüme mesafesinde olması özellikle tercih sebebi olmuş, bu olanaklar bakımından da Fırat ve Dicle havzaları yoğun yerleşim alanları olarak görülmeye başlamıştır. Neolitik döneme geçişteki ve erken Neolitik Dönem yerleşim karakterleri açısından bakıldığında küçük av hayvanlarının yoğun olduğu göl, bataklık, akarsu kenarları, taraçaları ve tepe kısımların en çok tercih edilen alanlar olduğu görülmektedir (Harmanşah, 2013: 56-57).

### 2.3. Araştırma Tarihçesi

Konumuzun kapsamı çerçevesinde Kuzey Mezopotamya kültürel bölgesinde ki verilerin yoğunluğu ve insanlık tarihi açısından sıçrama niteliğindeki dönüşümün gözlemlenebilmesi açısından söz konusu bölgenin arkeolojik araştırmalarının gelişimine bakmak gerekmektedir.

Mezopotamya arkeolojisini, yalnızca lokal yerleşmeler ya da sınırlı bir alanda çalışmak bölgeyi ve özellikle de tarih öncesi dönemleri tanımlamak için yetersiz kalmaktadır. 1980'ler öncesinde daha ziyade kültür tarihçiliği yapılmış ve ele geçen arkeolojik buluntular kataloglama çalışmaları odaklı ele alınmıştır. Ancak 2000'lerden sonra geçmiş kültürleri anlamak, yorumlamak dikkati çekmiş ve neden, niçin nasıl gibi sorulara yanıt aranmaya başlanmıştır. Elbette ki günümüze kadar yapılan çalışmaların sonuçları nasıl olursa olsun göz ardı etmemekle birlikte, Mezopotamya Arkeolojisi'ni anlamak ve hakkıyla değerlendirmek için bölgenin araştırma tarihine de değinmek gerekmektedir. Halil Tekin'in de değerlendirdiği gibi *"Mezopotamya'nın tarih öncesini kapsamlı yorumlayabilmek için başlangıcından itibaren öncü kişiler tarafından ileri sürülen düşünceleri ve kuramları bilmekte fayda vardır."* tarihsel gelişiminin incelenmesi önem taşımaktadır (Tekin, 2017: 16).

Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası genel olarak yabancı bilim insanları tarafından çalışılmış, Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren de Türk bilim insanlarına destek sağlanmasıyla da Türkiye Arkeolojisi ivme kazanmaya başlamıştır. Çoğunlukla yabancıların çalışmasının nedeni hiç kuşkusuz İslam coğrafyası olması ve Mezopotamya hatta Mısır coğrafyasına hakim olan Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam öncesi kültürlerle ilgi duymayışıdır. Ancak yirminci yüzyıldan itibaren değişen dünya görüşü insanlık tarihini, kökenini ve çıkış merkezini anlamaya yönlendirmiştir (Özdoğan, 2010b).

Arkeoloji Bilimi Tarihçesi özellikle 1980'lerden sonra Avrupalı ve Amerikalı araştırmacılar tarafından ciddi biçimde çalışılmıştır (Trigger, 2014: 9-12). Arkeolojik tarihçe söz konusu olduğunda öncelikle yapılan araştırmaların niteliği, araştırmacıların amaçları veya yaklaşımları ile yöntem ve ekoller belirleyici olmaktadır. Özellikle de Mezopotamya Arkeolojisi çalışmaları tarihçesine bakıldığında dört aşama/dönem ayrımı yapmak mümkündür (Childe, 1946: 11-13).

İlk aşama olarak antik kaynaklardan öğrendiğimiz eski uygarlıkların kendi geçmişlerine duydukları ilgilerinden dolayı 20. yy'a kadar olan süreci gösterilebilir. Bunlar

arasında Mısır ve Mezopotamya'nın eski uygarlıklarının yazılı kaynaklarından elde edilen sınırlı uygulamalar gösterilebilir. Mısır uygarlığının saraya mensup kişilerinin eski eserleri kopya etmesi ya da güney Mezopotamya'nın Babil krallarının atalarından kalan kalıntıları restore etmeleri ve bazı durumlarda eski yapıların temeline kadar kazıp yapımı aşamasındaki tabletleri bulup ona göre yeniden yapmaya kadar gidebilmekteydi (Childe, 1946: 12-14). Mısır ve Mezopotamya kültürlerinin geçmişe duydukları bu ilgi genelde dini amaçlar dahilinde olmakla birlikte krallar, yöneticiler ve rahip kesiminin bu çalışmaları kendi kültürlerinin görkemini ve kalıcılığını pekiştirmek amaçlı da olmaktadır. Bunların dışında özellikle de Mezopotamya'daki yerleşimlerin höyüklere kurulması aşamasındaki inşaa faaliyetlerinde buldukları yapı kalıntıları hem dini yaklaşımı hem de geçmişe bağlılığı sağladığı için bu anlayış kısmen sistematize edilmiş olmalıdır.

Yakınoğu coğrafyasındaki bu örnekler dışında ayrıca Amerika ve Avrupa'daki eski toplumlar doğada buldukları eski taş aletlerin uğurlu olduğuna inanıp toplarlardı. Avrupa'da halk höyüklerin daha önce yaşayan kutsal toplumların yaşadığı alanlar olduğuna inanırdı ki bu durum olasılıkla dini bir anlayıştan olmuş, tanrıların bu toprakları cezalandırdığı şeklinde değerlendirilmiştir (Childe, 1946: 11-12).

Yunan Kültürü'nde geçmişe duyulan ilginin artması tarihi değeri olan buluntulara yönelimi tetiklemiş bu durum da sistematik bir biçimde temel terim ve kavramlara ayrılarak incelenmiştir. Herodotos ve Thukydides gibi ünlü tarihçiler Yunan kültürünün geçmişi ve kökleriyle alakalı tarihsel olayları kayıt altına almış ve devamında gelen insanlar da atalarının yaşadıkları olaylara dayanarak bilinen alanlarda kazılar bile yapmışlardır. Thukydides (MÖ 460-395) Ege Denizi'ndeki Delos Adası Savaşlarının kutsal sayıldığını ve bunun içinde savaşta ölenlerin mezarlarında kazı yaptığını söylemesi bir bakıma arkeolojik bakış açısını işaret etmektedir. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun Yunan kültürüne olan ilgisi de yadsınmayacak derecede çoktur. Terk edilmiş Yunan kentlerinde kazılar yaptıkları ve elde edilen eserlere özel ilgi gösterdikleri ve hatta oldukça fazla heykel ve kabartmanın tekrar kopya edilmesi gibi kanıtlar bu ilgiye örnek olarak gösterilebilir. Bu durum Roma kültüründe o kadar yaygın hale gelmiştir ki Yunan kültürüne ait özellikler gösteren birçok heykel, tapınak kabartması, kutsal alan kabartmaları sadece yapılan kopyalardan bilinmektedir. Ancak bildiğimiz anlamda arkeolojik çalışmalar olarak görülmesi de entelektüel kesimin geçmişe duyduğu bu ilgi yadsınamaz derecededir. Görsel özellik gösteren bu eserlerin dışında yazılı çalışmaların ve arşivlemenin öneminin de artmaya

başlamasıyla kayıtların tutulmaya ve çoğaltılmaya başlanması Roma kültüründe sistematikleşmeye doğru giden bir süreç olmuştur (Tekin, 2017: 22-23).

Orta Çağ Avrupa'sında eski Roma yapıları ve eserlerine duyulan ilgi sayesinde yapılar onarılmış ve çalışmalar sırasında gün yüzüne çıkan yazıtlar bu merakın artmasını sağlamıştır. Bu süreç Orta Çağ Avrupa'sı sanatçıları, krallarını ve yöneticilerini bu eserlerin gurur ve prestij unsuru olarak kullanmasına bile neden olmuş ve bir bakıma Rönesans sanatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rönesans hareketi sadece sanat ve bilimde değil, deniz aşırı yapılan seyahatler ile daha ayrıntılı keşfedilen çeşitli kültürlerin de fark edilmesi ve hatta Haçlı Seferleri bile değişen dünya görüşünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eski yazılı kaynakların korunması, derlenmesi, kopya edilmesi zamanla eski eser toplayıcılığı olan antikacılığa dönüşmüş, MS 1.500'lerden itibaren de bu işin uzmanları da ortaya çıkmaya başlamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise bilim, sanat ve geçmişe duyulan bu merak değişim göstermeye başlamıştır. Bu aşamada eski eser meraklıları antik çağlardan kalan vazolar, heykeller ve bunların üzerine işlenen yazıtlardan da faydalanarak tarihlendirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Birçok insana göre "Arkeoloji'nin Babası" olarak kabul edilen J. J. Winckelmann, salt yazılı kaynaklara bağlı kalmadan antik dönem vazoları ve heykeltıraşlık eserlerinin stil özellikleri ile de dönem tanımı yapılacağını savunmuş ve kullanılmaya devam eden bir yöntemin öncüsü olmuştur (Trigger, 2014: 59). Yunan Kültürü görselliğinin çokluğu Avrupalı sanatçıları ve eski eser meraklılarını kendine çekmiş ve daima hayranlık uyandırmış, modern anlamda "Klasik Arkeoloji" ve "Sanat Tarihi" alanlarının temelini oluşturmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Fransız, Alman ve özellikle de İtalyan klasik arkeologlar yazılı kaynaklardan bilinen bilgileri arttırmaya yönelik çeşitli yöntemler geliştirmeye başlamışlar ki bu günümüzdeki Klasik Arkeoloji'nin temelini oluşturmuştur (Schmidt, 2014: 33).

Yakındoğu ve Mısır coğrafyasının arkeolojik çalışmaları da başlangıçta klasik araştırmacılar tarafından yapılmış olup Sumer ve Babil merkezleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Avrupalı araştırmacılar genelde ziyaret ettikleri Sumer kenti Ur, Persepolis ve Babil şehirlerini klasik bakış açısıyla ele almış, kutsal kitaplarda geçen merkezleri bulabilme umudu taşıyan çalışmalar yapmışlardır. MÖ 1.700'lerden itibaren kutsal kitaplarda adı geçen Babil, Sumer ve Persepolis kentleri ve buralardan ele geçen çivi yazısı kaynaklı dilbilimsel buluntuların çalışılması Yakındoğu Arkeolojisi için dönüm noktası olmuştur. Ayrıca British Museum adına eser toplayıcılığı yapılmasının ardından Fransızlar da Ninive, Nimrud ve Asur kentlerinde çalışmalar yapmış çok sayıdaki tarihi eserleri ülkelerine

götürmüşlerdir. P. E. Botta, A. H. Layard, H. C. Rawlinson gibi çalışanların çivi yazılı tabletleri, arkeolojik eserleri ve kentleri çalışmaları oldukça ses getirmiş, 1.800'lerden itibaren artık sistemli ve sıklıkla kazı çalışmalarının yapıldığı bir sürece girilmiştir. Yakınoğu coğrafyasında yapılan kazılar ve elde edilen eserlerin görselliğinin neden olduğu toplayıcılık devam ederken, 19. yy'ın başlarından itibaren Avrupalı araştırmacılar yazılı kaynakların olmadığı dönemlerin sınıflandırma çalışmalarını yapmışlardır. Thomsen tarafından yapılan çalışma sayesinde günümüzde de geçerliliğini koruyan “Üç Çağ” ayrımı yapılmış ve demirden önce kullanıldığını tespit ettiği taş aletler üzerinden sistemleştirmesiyle kullanılan hammadde, dönem ayrımı için esas kabul edilmiştir (Kartal, 2009: 9-10). Taş aletler, pişirme araç gereçleri, süs eşyaları gibi günlük yaşamı yansıtan buluntuların yapıldığı materyal ve üslup özellikleri dikkate alınarak yapılan tasnifleme çalışması kronolojik bir süreç vermiş ve günümüzde de esas olarak kullanılmaya devam etmiştir. Taş, Tunç ve Demir Çağ ayrımı arkeolojik buluntu materyallerinin çeşitliliği açısından en başından beri tartışma konusu olmuşsa da geçerliliğini korumaya devam etmiştir (Schmidt, 2014: 33-34, Trigger, 2014: 121-124). Dönüşmeye başlayan dünya görüşüyle birlikte özellikle de Yontmataş endüstrisi tanımlamasına dayalı Tarihöncesi arkeolojisi çalışmaları dikkat çekmiş, kutsal kitapları baz alarak insanlık tarihini tasniflemeye çalışan araştırmacılar ile ters düşmüştür. İskandinav öncülüğü ile başlayan Tarihöncesi çalışmaları Avrupa'da oldukça ses getirmiş dünya tarihi içinde kronolojik bir bakış açısı kazanmaya başlamıştır. Avrupalı araştırmacılar tarafından Mısır ve Yakınoğu coğrafyasını da kapsayan kültür tarihçiliği yaklaşımını uzun süre benimsemiş, aynı zamanda kutsal kitaplara dayalı çalışmalarla birlikte 19. yy boyunca arkeolojik çalışmaların odak konusu olmuştur (Trigger, 2014: 243-244). Ancak 20. yy başlarına doğru etnik bakış açılarının hakim olduğu bir sürece girilmiş, başlarda Fransızların ve İngilizlerin öncülük ettiği Yakınoğu coğrafyası Almanların da katılımıyla yoğun ilgi görmeye başlamıştır. Mezopotamya'daki Sumer kentleri, Babil'in Asma Bahçeleri, İran'daki Susa antik yerleşimi ve ülkemiz sınırları içinde bulunan İlyada Destanı çıkışlı Troya kenti araştırmaları doğuya yönelişin en önemli keşifleri arasında yerini almıştır. İnsanlık tarihini anlama çabaları özellikle 20. yy başına kadar geçirdiği dönüşüm ile bilimsel bakış açısı kazanmaya başlamış, zamanla disiplinler arası çalışmaların ön plana çıktığı arkeolojik yaklaşım benimsenmiştir (Tekin, 2017: 47-50, Trigger, 2014: 244-245).

Antropoloji ve Sosyoloji bilimlerinin 20. yy başlarında gelişme göstermesi insanoğlunun tarihini anlama çabalarından şekillenmiştir. Buna bağlı olarak ta tarihöncesi çalışmaları hız kazanmış başlarda sanat eseri gibi görülmeyen kültür materyalleri



insanoğlunun gündelik yaşamının en önemli yansıtıcısı olduğu fikri yaygınlaşmıştır. Yakınoğu Neolitik Dönem kültür tanımı yaklaşımları arasında kuşkusuz en önemli isimlerinden olan G. Childe, ekonomik aşamaların yanında besin üretimine geçişin insanlık tarihi açısından bir “Devrim” karakteri taşıdığını ileri sürmüştür (Childe, 2001: 54-56). Paleolitik dönemden beri avcı-toplayıcı yaşam biçiminin, buğday ile arpa gibi besin açısından zengin tahılların kolay üretilebilir ve depolanabilir ölçülerde üretmenin esas olduğu tarımcı köy toplumlarına dayalı köklü değişime uğradığını vurgulamıştır. Childe'nin ortaya attığı kuramdan sonra insanların ilk olarak nasıl tarım yaptıkları ve hangi bölgede başladığı gibi sorular önem kazanmıştır. Bu aşamada 20. yy başlarında Childe çıkışlı genel kabul görmeye başlayan kuram; insanların buzul dönemi sonrasında oluşan iklim koşulları ve buna bağlı olarak değişen çevre koşullarına uyum sağlama çabalarının bir sonucu olarak tarım yapan, hayvanları evcilleştiren yerleşik toplumların Yakınoğu coğrafyasında ortaya çıktığı ve buradan batıya yayıldığı düşüncesi hakim olmuştur (Childe, 2001: 57-62, Trigger, 2014: 229-230).

Yakınoğu coğrafyasının avcı-toplayıcılık süreçten üretim odaklı yaşam biçimine dönüşüm aşaması özellikle 20. Yüzyılın başlarında tarihöncesi çalışmalarının ana konusu olmuş ve birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. R. J. Braidwood bu dönüşümü arkeolojik kültür materyalleri üzerinden tanımlamaya başlamış, gündelik yaşam biçimlerini esas alarak “İlk Üretici Köy Toplulukları” biçiminde tanımlamıştır (Özdoğan, 1996). Çalışmaların dayanağı olarak da yerleşik yaşam biçimi, evcilleştirilmiş hayvan yetiştiriciliği ve sistemli tarım uygulamalarının varlığını esas almıştır. Bu aşamaların oluşması için de çevresel koşulların uygunluğunu esas alarak Yakınoğu coğrafyasının iç bölgelerindeki çöllük kurak alanların ve daha kuzey bölgelerindeki dağlık alanların arasında kalan, bitki yetiştiriciliğine uygun olduğunu düşündüğü kısımları göstermiş “Bereketli Hilal” olarak da adlandırmıştır. Batıda Anti-Lübnan sıradağlarının iç kısmındaki etekleri boyunca uzanan, Suriye ve Irak'ın kuzey kesimleri ile kuzeyde Toros Dağlarının güney etekleri ve doğuda Zagroslar ile sınırlı tarıma uygun düzlüklerden oluşan yay biçimli alan Bereketli Hilal olarak tanımlanmıştır (Braidwood, 342-348, Özdoğan, 1996).

Verimli Hilal diye tanımladığı bu coğrafyayı “Doğal Yaşam Bölgesi” olarak kabul etmiş, buranın dışında kalan dağlık alanlarla çöllük ve yarı çöllük alanları kültürel gelişmeye uygun görmemiştir. Yıllık yağış oranları ve tarıma uygun araziler gibi verilerden yola çıkarak geliştirdiği bu kuramı desteklemek amaçlı 1947 yılında İran ve Irak gibi alanlarda sistemli çalışmalar başlatmıştır. Bu girişimle tespit edilen Jarmo ve Çayönü merkezleri

Beidha, Aswad, Bukras, Abu Hureyra ve Tepe Guran gibi önemli yerleşimlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Daha önceleri salt Levant Çekirdek bölgesi ile tanımlanan Neolitikleşme sürecinin Torosların eteklerine kadar uzanan geniş bir bölgede tespit edilmesiyle, yapılan çalışmaların sayısı da hızla artmıştır (Özdoğan, 1996).

İnsanoğlunun günümüz uygarlığının kökenini anlama çabaları olarak başlayan bu merak, 1970'li yıllarından sonra hem Türk hem de Yabancı birçok bilim insanının bu bölgeye ve bu coğrafi kültüre odaklanmasını sağlamıştır. Birçok farklı bilim dalına mensup araştırmacının çalışmaları Braidwood'un kuramını desteklemekle birlikte üretimci köy topluluklarının sadece tek bir bölge ya da tek bir kültürel kaynağa bağlamanın doğru bir yaklaşım tarzı olmadığı da anlaşılmıştır. Bu yeni yaklaşım tarzının sonucunda Suriye'ni yarı çöllük alanları, Anadolu'nun dağlık alanları ve etekleri ile bozkır kısımlarında da bağımsız halde benzer özellikler gösteren kültürlerin varlığı keşfedilmiştir. Childe'nin, yayılımcılık savına karşı birbirinden bağımsız farklı kültürlerin farklı bölgelerde gelişim gösterebileceği yaklaşımı benimsenmeye başlamıştır (Nissen, 1983: 17-23). Bu girişimler sonucunda Arkeoloji bilimin yanında doğa bilimleri, Zooloji ve Botanik gibi alanların da katılımıyla üretimci yerleşik yaşam modeli, yeni yöntem ve tekniklerle daha ayrıntılı incelenmiş özellikle de çevresel koşullar dikkate alınmıştır. 1970'lerden sonra yeni yaklaşımlar her ne kadar kuramsal Arkeolojinin gölgesinde kaldıysa da kısa süreli ve kısıtlı alanlarda çalışmalar sürdürülmeye ve yeni merkezler keşfedilmeye devam etmiştir. Değişen ve gelişen bilimsel anlayış neticesinde daha hassas inceleme yöntemleri ile yapılan sondaj çalışmaları gibi kısıtlı yöntemler ve kısa süreli yüzey çalışmalarının yanında uzun süreli ve kapsamlı kazılar da yapılmaya devam etmiştir (Özdoğan, 1996). 21. yy'la kadar sürdürülen çalışmalar Levant Çekirdek bölgesi dışında Kuzey Suriye'nin Fırat nehri çevresinde yoğunlaşmasını sağlamış elde edilen bulgular bölgenin Neolitik sürece geçişi hakkında tatmin edici sonuçlar alınmasını sağlamıştır. Ancak bu aşamada Anadolu'nun güney kısımları ihmal edilmiş söz konusu kültürel evrenin, her ne kadar birkaç örnek barındırmışsa da yayılım alanı içinde olmayacağı düşünülmüştür. Çayönü gibi örnekler ise daha ziyade Levant kaynaklı kültürel grupların gelişimlerini tamamladıktan sonra Suriye hattından Fırat ve Dicle Havzası boyunca ve oradan da Toros Dağları üzerinden Anadolu'ya geçiş yaptıkları varsayımında bulunmuşlardır (Özdoğan, 1996). Anadolu coğrafyası bu gelişmelerin dışında tutulsa da 1980'den itibaren az da olsa keşfedilen üretimci olmayan yerleşik toplulukların varlığı bu anlayışı kökünden değiştirmeye yetmiştir. Özellikle Çayönü kazıları ile başlayan Çanak Çömleksiz Neolitik merkezlerin art arda tespit edilmesi Kuzey Mezopotamya'nın

tarihöncesi çağlarda da ne denli yoğun bir hareketlilik barındırdığı gözler önüne serilmiştir. 2000’li yıllardan itibaren oturmaya başlayan kültür politikaları ve enerji üretimi amaçlı yapılan Baraj projeleriyle birlikte Kuzey Mezopotamya bölgesinin gerçek üretimi köy toplulukları evresinden öncesinde de kompleks kültür grupları barındırdığı ve oldukça gelişkin bir simgesel dünyaya sahip oldukları anlaşılmıştır. Torosların etekleri boyunca uzanan vadiler, düzlük ovalar ve nehirlerin desteklediği doğal ortam, Epi-paleolitik avcı-toplayıcı topluluklar için oldukça bereketli çevresel koşulları oluşturmuş, GÖ 14.000’lerin ortalarından itibaren besin ekonomilerini değiştirmeden kalıcı yerleşimler kurmalarına olanak sağlamıştır (Hauptmann, 1998).

Güneydoğu Anadolu’da Fırat Havzası içindeki Nevali Çori, Akarçay Tepe ile Göbekli Tepe, Dicle Havzası içindeki Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Hasankeyf Höyük gibi yerleşimlerin yanında Kuzey Suriye sınırları içindeki Tell Mureybet, Jerf el-Ahmar ve Abu Hureyra ile Kuzey Irak sınırlarındaki Qermez Dere ve Nemrik 9 gibi örnek merkezler sayesinde göz ardı edilen kültürel yayılıma bakış açısı değişmeye başlamıştır. Konumuz olan Kuzey Mezopotamya Çanak Çömleksiz Dönem kültürlerinin Neolitik sürece geçişteki çevresel koşullarının değerlendirilmesi için başlıca yerleşmelere ek olarak son zamanlarda yapılan kazılarda tespit edilen yerleşimler ve elde bulguları da dahil edilerek çalışılmıştır (Aurenche ve Özdoğan, 1996).

#### **2.4. Terminolojik Yaklaşımlar ve Tartışmalar**

Arkeolojik kültür dönemleri çalışırken, diğer birçok bilim dalında olduğu gibi evrensel olarak kabul edilebilir ortak bir terminolojinin varlığı, çalışmaların kabulü ve devamlılığı açısından oldukça önem taşımaktadır. 20. yy başlarında arkeolojik terminoloji dönem ve kültür ayrımlarını tanımlamakta yetersiz kalmış özellikle de tarihöncesi devirlerin sınıflanması ve kronolojik tasnifleme ihtiyacı noktasında yeni girişimler kaçınılmaz hale gelmiştir. Arkeolojinin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinin ardından, ortak terminolojik dil ihtiyacı doğmuştur ancak bu durum, birçok araştırmacının bu eksikliği gidermek amacıyla yaptığı çalışmaların ve girişimlerin tartışmaları da beraberinde getirmesine neden olmuştur. Özellikle 18-19. Yüzyıllarda batı biliminin yazım dili olarak Yunanca ve Latincenin baskın olması, bilimsel yeniliklerin ve çalışmaların da batılı bilim insanları tarafından domine edilmesi, Arkeolojinin de bilim dilinin temelini oluşturmuştur. Arkeoloji Biliminin bir disiplin olarak oluşmaya ve gelişmeye başlaması, bulunduğu dönemin karakterini yansıtmış ve günümüzde halen kullanılan temel kavram ve terimlerin Latince ya

da Yunanca olarak kullanılmaya devam etmesine neden olmuştur. Başlangıçta özellikle Mezopotamya arkeolojisinde batılı araştırmacıların kullandıkları temel terminoloji, artan araştırmalar sonucunda çeşitlenen tarih öncesi kültürleri tanımlamada yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu noktada Mezopotamya arkeolojisi terminolojisi kültür materyalleri üzerinden tanımlanmaya başlanmıştır (Atakuman, 2015). 21. yy başlarına kadar devam eden Neolitik adlandırması, temelde taş aletlerdeki teknik yönetime dayalı bir tanımlama olmuş tarımcı yerleşik toplulukların tamamen değişen kültürel yaşamları için kullanılması esas olmuştur. Çanak Çömlek tipolojisindeki ayrımlar referans alınarak kültürel evrelerin sınıflanması yapılmaya çalışılmışsa da artan veriler bu yaklaşımın yetersiz olduğunu göstermiştir. 21. yy itibariyle artan kazılar ve araştırmalar sayesinde değişen bilimsel anlayış söz konusu dönemin bölgeden bölgeye değişebilen farklı karakterdeki kültürel aşamaları dikkate alarak kendi içinde evrelere ayırma yoluna gidilmiştir. (Tekin, 2007: 105-107). 1950'lerden itibaren özellikle de Kuzey Mezopotamya tarihöncesi araştırmaları genel olarak kültürel evrim ya da gelişmiş toplum gibi yaklaşımların odağında şekillenmeye başlamıştır. Bu tarzda yaklaşımların temel aldığı unsurlar evcilleştirme, sistematik tarım, yerleşiklik ve yeni teknolojilerin ortaya çıkması olmuş ve bu yaklaşımlarla dönemsel ayrımlar yapılmaya çalışılmıştır. Başlarda taş alet endüstrisindeki tekniklerin belirleyici faktör kabul edildiği ancak daha sonra tarım ve evcilleştirme uygulamalarıyla tanımlanan Neolitik Dönem terminolojisinin kullanılması örnek gösterilebilir. Günümüzde Kuzey Mezopotamya tarihöncesi süreçlerinin gelişmişlikten uzak, bölük pörçük küçük grupların göçer yaşam biçiminin aksine Torosların etekleri boyunca tarım ve hayvancılık yapmamalarına karşın bütün yıl yerleşik düzende yaşayan, görkemli anıtsal yapıları inşa edecek iş gücü ve sosyal organizasyona dayalı bir bütünlük ve devamlılık gösterdiği anlaşılmıştır. Bu durum yeni yaklaşımların ve uluslararası yeni terminoloji ihtiyacını ortaya koymaktadır (Atakuman, 2015). Özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin kültürel evrelerinin açıkça anlaşılması ve bu aşamada yaşayan toplulukların gündelik yaşamlarının daha açık biçimde ortaya konması bilimsel temelli bütünlük ve sürekliliği sağlayacak terminolojik bir dilin oluşturulması kaçınılmaz olmaktadır. İlk olarak 1930-36 yılları arasında D. Garrod ve R. Neuville tarafından arkeolojik terminolojiye dahil edilen Natufian kültür ve Levant hattında devam eden diğer keşifler sayesinde kronolojik ve terminolojik bir karaktere kavuşan Çanak Çömleksiz Neolitik dönemler, Kuzey Mezopotamya kültürlerine uyarlanmaya çalışılmıştır. K. Kenyon başkanlığında sürdürülen Ürdün Vadisi içindeki Eriha yerleşimi, Neolitik Dönem karakterinin oluşumu açısından önemli yer tutmaktadır. Buradaki çalışmalar sayesinde genel olarak Epi-paleolitik dönem altında değerlendirilen süreç, PPN-A (Pre-Pottery-Neolithic A)

ve PPN-B (Pre-Pottery-Neolithic B) olarak sınıflanmış ardından gelen süreç ise Neolitik Dönem olarak tanımlanmıştır. Bu terminolojik ayırım öncesi Paleolitik dönemler taş alet endüstrisi odaklı tanımlanırken Neolitik evre ise seramik buluntular esas alınarak kronoloji oluşturuluyordu. Ancak kompleks kültür olgularının keşfedilmesi kendi içlerinde değerlendirilme zorunluluğu doğurmuş, bu durum da daha spesifik ayrımları beraberinde getirmiştir (Rosen, 2007: 109-110).



### **3. YOUNGER DRYAS DÖNEM İKLİM ÖZELLİKLERİ**

#### **3.1. Son Buzul Dönemi ve Sonrasındaki İklim Koşulları**

Pleistosen dönem yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlamış ve küresel anlamda buzul ve buzul arası dönemlerin etkilediği değişimlerle karakterize edilmektedir. Halen içinde bulunduğumuz, buzul arası sıcak dönem olan ve yaklaşık 10.500 yıl önceye tarihlenen Holosen'e kadar bu şekilde devam etmiştir. Pleistosen ve Holosen dönemleri birlikte "Kuvaterner" olarak tanımlanmaktadır. Pleistosen Dönem, ilk olarak Avrupa kıtasındaki Alp Morenlerini ve düzensiz buzulları tanımlayan Avrupalı jeologlar tarafından 1900'lü yıllarda tanımlanmıştır (Lowe ve Walker, 1997: 10-12). Sonrasında birbiri ardına çalışmalar yapan jeologlar, genelde çalışmanın yapıldığı alanın ismini verdikleri, buzul tortu birikimleri ve karasal buzulları inceledikleri çalışmalar yapmışlardır. Böylelikle Geç Buzul Dönemi, kuzey Avrupa'daki Weichselian, Büyük Britanya'daki Devensian ve kuzey Amerika'daki Wisconsinian gibi örneklerde ki Würm ve Alpin terminolojisi esas alınarak çalışılmıştır (Rosen, 2007: 44).

Geç Pleistosen'de (126-11,7 by önce) temel olarak iki adet büyük buzul dönemi görülmektedir. Bunlar Würm Buzullaşmaları olarak da bilinen, MIS-4 71 by önce ve MIS-2 ise 24 by önce meydana gelmiştir. MIS-2 içerisinde buzulların maksimum boyutlara ulaştığı döneme, Son Buzul Maksimumu (Last Glacial Maximum) da denilmektedir (Sarıkaya, 2012).

1950'lerden sonra mercan resiflerinden elde edilen oksijen izotop analizleri, buzul ilerlemeleri ve geri çekilmelerini art arda tekrarlanan bir süreç olduğunu göstermiştir. Kutup bölgelerindeki buzullardan alınan su molekül analizleri ve dünya çapında deniz canlılarından elde edilen mikroskobik testlerin sağladığı oksijen izotop çalışmaları, Kuvaterner dönemi içinde 100.000'lerce yıllık sıcaklık değişim ve dalgalanma kayıtları elde edilmesini sağlamıştır (Butzer, 1975). Bu analizlerin elde edildiği çeşitli tabakalaşmalar ve denizlerin tuzluluk kayıtları, atmosfer, denizler ve buzul yığıntılarından dolayı oldukça kayda değer kayıtlara ulaşmak mümkün olmuştur. Bu sıcak ara dönemlere karşı, soğuk ve kurak sayılabilecek dönemler, dalgalanmaları içeren sayısız düşük ve zirve yapan sıcaklık kayıtlarından anlaşılmaktadır. (Rosen, 2007: 44-45).

Son Buzul Dönemi süreçlerinde Anadolu ve Kuzey Mezopotamya coğrafyası genel olarak daha soğuk olmakla birlikte yıllık ortalama yağış miktarı açısından bakıldığında günümüzden daha fazla olduğu görülmektedir. Kuzey Mezopotamya coğrafyasında Son Buzul Döneminde insanların yaşamlarını rahatlıkla sürdürmelerine imkan vermeyecek olumsuz iklimsel koşullara karşın buzul dönemi sonrasında yerleşmeye başlayan ılıman iklimin etkisiyle insan gruplarının izlerinin görülmeye başladığı saptanmıştır (Özçelik, 2015).

### 3.2. Younger Dryas Dönem İklim Teorisi

Younger Dryas Dönem ilk olarak Avrupa'da bulunan büyük bitki fosillerinden tanımlanmıştır. Son Henrich Dönemi olarak da adlandırılan bu döneme, bir çeşit Alpin-Tundra bitkisi olan "*dryas octopetala*"dan esinlenerek Younger Dryas (Genç Kuraklık) ismi verilmiştir. Geç Buzul dönemi ısınma aşamasından sonra soğuk, kuru ve ağaçlanmanın azalmasına dönüşüm olmaya başlamıştır. Avrupa'dan elde edilen ve bu soğuk ve kuru aşamayı gösteren polen analizleri, Asya'nın bazı alanlarında, kuzey ile güney Amerika ve Afrika'dan da tespit edilmiştir (Turoğlu, 2011: 273-274, Cronin, 1999: 465-469). Dünya çapında çok sayıda alandaki buzul ve deniz çökellerinden elde edilen kanıtlar Younger Dryas Dönemi'ni açıklamada kullanılan veriler sağlamıştır (Roberts, 1998: 71-75).

En son buzullaşma, Son Buzul Maksimumu döneminde en şiddetli seviyelerine ulaşmıştır. Türkiye'de de izlerinin görüldüğü bu buzullaşma dönemi yaklaşık 21 by önce zirveye ulaşmış ve yaklaşık 14 by öncesine kadar devam etmiştir. Bu dönem sıcaklıklar günümüz koşullarına yaklaşmaya başlamış ancak dünya iklimi hızla ve kısa süreli soğuk bir ara döneme girmiştir. Dünyanın birçok bölgesinde bu süratli iklim değişimi (Younger Dryas) görülse de varlığını en çok Kuzey Avrupa'da hissettirmiş ve sıcaklıklar 12-18<sup>0</sup> kadar düşmüştür (Rosen, 2007: 44-45). Younger Dryas soğumasının genel kabul edilen sebebi, Kuzey Atlantik Okyanusu'nda buzullaşmanın okyanus akıntılarını engellemesi ve Ekvatorial bölgelerden ısı transferini bloke etmesi sonucunda gerçekleştiği yönündedir. Younger Dryas iklimsel soğuması yaklaşık GÖ 12.900-11.600 by yılları arasına tarihlendirilmiş (Carlson, 2010), bu dönemin bitmesiyle de günümüz iklimsel koşulların oluşum süreci olan Holosen Dönem başlamıştır (Sarıkaya, 2012).

Elbette bütün verilere sahip olmasak da Younger Dryas dönemin, geniş alanlarda tespit edilen bitkiler, Yakındoğu'daki su kaynakları ve çevresel faktörler üzerinde etkisi olan

soğuma durumu olmuş, sıra dışı ve ani düşük sıcaklık derecelerine neden olmuştur. Bu ısınmaya başlayan çevreden geri dönüş, başta büyük oranda floral değişim, çevresel dönüşümler ve su olaylarını benzer şekilde etkileyen Holosen Dönemin hazırlayıcısı olmuştur. Tüm bu kanıtlar ekolojik çevre koşullarını kısaca özetlememizi sağlamaktadır (Rosen, 2007: 44-45).

### **3.3. Younger Dryas Dönemin Kuzey Mezopotamya'daki Etkileri**

Pleistosen ve Holosen olarak iki ayrı dönemi barındıran Kuvaterner Devri 2,5 milyon yıl öncesinde başlamıştır. Buzul çağ olarak tanımlanan Pleistosen Dönem, insanoğlunun Paleolitik çağlarının da yaşandığı buzul ve buzul arası evrelerden oluşmaktadır. İkinci evresi olan Holosen Dönem, günümüz iklim koşullarına yakın iklimsel olayların yaşandığı ve insanın kültürel anlamda sıçrama yaptığı Neolitik Dönem'in başladığı evredir. Kuvaterner devri genel olarak zamansal ve bölgesel olarak farklılıklar gösteren buzul ve buzul arası evrelerin karakterize ettiği soğuk devirdir (Turoğlu, 2011: 250-252). Kuvaterner devrinin en büyük soğuma yaşadığı Pleistosen Dönem içinde meydana gelen buzullaşma olayları, görece kısa dönem aralıkları ile ılıman iklim koşullarının kesintiye uğramasına neden olmuş, buzul ve buzul arası dönemler olarak özellikle de kuzey yarımkürede farklı yer, zaman ve şiddetle gerçekleşmiştir (M. A. Sarıkaya, 2012).

Yakındoğu coğrafyasındaki Holosen Dönem iklimi tartışmalarından önce, söz konusu bölgede Pleistosen dönemin başlıca iklimsel özelliklerine değinmek oldukça önem taşımaktadır. Levant kaynaklı Natufian kültür ve avcı-toplayıcılar ile bitki tarımı yapılan merkezler üzerinde çalışan başlıca araştırmacıların tartışma ve yaklaşımlarına neden olan bir durum doğurmuştur. Başlıca çevresel değişim, Geç buzul döneminden sonrasına denk gelen üst ve geç pleistosen den sonraki ısınma durumunda ve devamındaki soğuk kuraklık dönemi olan Holosen-Younger Dryas geçiş evresinde zirve yapmıştır (Yakar, 2014: 14-16).

Pleistosen-Holosen iklim geçişi, güneydoğu dağ etekleri ile düzlük arazilerinden Kuzey Suriye'ye kadar uzanan alanlarda oldukça iyi bir biçimde kayda geçirilmiştir. Abu Hureyra, iklimsel değişimlerin Kuzey Suriye avcı-toplayıcıların geçim faaliyetleri üzerindeki muhtemel etkisine genel bir bakış sunmaktadır (Hillman ve diğ. 1989). Yaklaşık 1.000 ila 1.500 yıl süren Younger Dryas ile başlayan daha kuru ve düşük sıcaklık, avcı-toplayıcıların geçim faaliyetlerini sınırlı bir alanda sekteye uğratmış olabilmektedir. Bu dönemde, yabani tahıl toplayıcılığı en önemli geçim faaliyeti olarak görülmektedir. Ghap



vadisinden alınan polinolojik delillere de yansıyan Erken Holosen'e ait ılık ve nemli iklim koşulları bölgedeki orman örtüsünün oldukça zengin olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Yakar, 2014: 41, Van Zeist, V. Bottema 1982). Bu bereketli çevre, ilk tarihöncesi köylerin çoğunun neden Ergani Ovası'nın, Urfa ve Gaziantep platolarının ve Fırat Vadisi'nin de içinde olduğu Dicle Havzası gibi alanlarda kurulduğunu açıklamaktadır. Ancak, Orta Fırat Vadisi'nde ya da Harran Ovası ve Balikh Vadisi'nde keşfedilen tarihöncesi köy yerleşimlerinin sayısı Kuzey Suriye'deki yerleşim sayısından azdır (Yakar, 2014: 40-42).

Yakındoğu'nun daha eski paleo-çevresel ve iklim çalışmaları, geleneksel olarak Alpin terminolojisinin kullanıldığı ve oksijen izotop analizleri ile kutuplardaki standart çalışmalarla bağlantılı olarak tanımlanmaya çalışılmıştır (Butzer, 1975).

Geç buzul maksimumu, karasal buzul kabuklarının genişliğine ve Oksijen izotop testleriyle günümüzden önce 25.000 ile 18.000 yılları arasına tarihlenmiştir (Roberts, 1998). Buzul dönemi sonrasında küresel çapta ısınma olayı, yaklaşık GÖ 12.900-11.600 yılları arasında gerçekleşen Younger Dryas iklimsel soğuma krizine kadar devam etmiştir (Turoğlu, 2011: 276-278). Son Buzul Dönemi'nden Holosen'e kadar devam eden ve yaklaşık GÖ 15.000-11.600 yılları arasına tarihlenen jeolojik süreç arkeolojik açıdan Epi-paleolitik ve Natufian Kültür olarak kabul edilmektedir (Byrd, 1994, Bar-Yosef, 1991).

Kuzey Mezopotamya ve özellikle de Suriye'nin son buzul çağındaki çevresel tarihindeki kültürel gelişmelerinin anlaşılması hayati önem taşımaya rağmen, açığa çıkarılan bulgular hala bölük pörçüktür. Son buzul çağındaki soğuma evresinin zirve yaptığı dönem, günümüzden yaklaşık 8-10° daha düşük sıcaklıkta olan günümüzden yaklaşık 18.000 ila 20.000 yıl öncesidir. Buzullar muhtemelen Lübnan ve Anti Lübnan Dağları boyunca uzanmış, en azından 1.000 m altındaki alanlara kadar ise soğuk yağış kuşağın hakim olduğu düşünülmektedir. Akdeniz kıyı seviyeleri 100-120 m alçalma olmuş, orta Suriye'nin doğal limanı olan güney Lattaika'nın kıyı alanı 5-15 km boyunca yükselmiştir. İç bölgelerde, günümüzden daha fazla su kapasitesine sahip olan Lut Gölü veya Batı Şam Gölü gibi su toplama alanlarının neden olduğu düşük sıcaklıklardan dolayı nem oranları oldukça düşmüştür. Ancak kuraklık koşullarının, El Kowm ve Palmyra gibi sığ bataklık alanlarla dolu bölgeler olasılıkla bu koşullardan etkilenmemiştir. GÖ 18.000'den sonra buzulların geri çekilmeye başlaması ve sıcaklıkların artmasıyla, birçok bölgede yapılan polen analizleri iklimsel koşulların yumuşamaya başladığını göstermiştir. Başta Levant Hattı olmak üzere Suriye'nin güneyi farklı özellikler gösteren ormanlık ve ağaçlık alanlara sahipken iç kesimlerin büyük bölümü sınırlı mevsimsel yağışlar almaktaydı (Van Zeist and Bottema,

1982). GÖ. 13.000'den sonra şiddetli kuraklık süreci yaşanmış, meşe ormanları ve geniş bozkırların hızlıca azalmasına neden olmuştur. Yaklaşık GÖ 11.000 dolaylarında artan yağış miktarı ile bağlantılı olarak ormanlık alanlar yeniden genişlemiş gibi görünmektedir. GÖ 12.000'de Holosen Dönemle beraber başlayan ılıman koşullara rağmen özellikle Levant Hattı üzerindeki ormanlık alanlar bir daha böylesi genişlikte olamamıştır. Polen analiz ile yapılan Paleoiklim çalışmaları ağırlıklı olarak Levant ve Filistin bölgelerinde yapılmış olmasına rağmen batı İran ve Türkiye'nin başlıca göllerinin çökellerinden elde edilen veriler de Yakınoğu'nun Son Buzul Çağı ve Holosen öncesi iklimsel durumuna ışık tutmuştur (Moore and Hillman, 1992). Özellikle insan yaşamını önemli ölçüde şekillendiren çevresel faktörlerin başında gelen doğal kaynakların Holosen öncesi dönemde oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Paleoiklimsel kanıtlar Doğu Toroslar'ın güneyi, Kuzey Suriye ve Zagroslar'ın batısını oluşturan bölgenin GÖ13.000'den sonraları kurak ve soğuk olduğunu ortaya koymuştur (Van Zeist ve Bottema, 1982).



## 4. KUZEY MEZOPOTAMYA'DA YOUNGER DRYAS DÖNEM ETKİLERİN GÖRÜLDÜĞÜ MERKEZLER VE SOSYO-EKONOMİK KÜLTÜREL YAPI

### 4.1. Güneydoğu Anadolu'daki Yerleşimler

Yukarı Fırat ve Dicle havzalarını kapsayan, Anadolu'nun güneyinde bulunan bölge, özellikle Yakınoğu coğrafyası ile kültürel bütünlüğü ifade etmesi bakımından ön plana çıkmaktadır. Anadolu'nun güney kısmında bulunan bölgenin batısında Akdeniz bölgesi, doğusu ve kuzeyinden Doğu Anadolu bölgesiyle sınırlanmakla birlikte güney kısmının sınırlarını Suriye ve Irak çizmektedir. Coğrafi olarak Toros Dağ silsilesinin, akarsuların ve ovalık alanların şekillendirdiği bölge verimli tarım arazileri sayesinde tarihöncesi dönemlerden beri insanların tercih ettiği bölge olması açısından önemlidir. Bölgenin su kaynakları, bitki örtüsü ve hammadde kaynakları gibi doğal çevre koşulları açısından çeşitlilik gösteren yapısı hem günümüzde hem de tarihöncesi dönemlerde insanoğlunun aralıklarla yerleşimine olanak sağlamıştır. Bölgede tarihöncesi araştırmalar ilk olarak Keban Barajı suları altında kalacak arkeolojik sit alanlarının tespiti ile başlatılmıştır.

1970'li yıllardan sonra su altında kalacak alanlarda yapılan yüzey araştırmalarını takiben 1990'lı yıllardan sonra sistematik kazı çalışmaları hız kazanmaya başlamıştır (Özdoğan, 1995). Paleolitik dönemlerden itibaren insan izlerini barındıran bölge, Yukarı Fırat Havzası içindeki Göbekli Tepe, Nevali Çori, Akarçay Tepe, Mezra-Teleilat, Urfa Yeni Mahalle Höyüğü, Söğüt Tarlası ve Biris Mezarlığı ile Yukarı Dicle Havzasında bulunan Çayönü, Körtik Tepe, Hallan Çemi, Demirköy Höyük, Hasankeyf Höyük, Güsir Höyük ve Harif Pınar gibi avcı-toplayıcı yaşam tarzından yerleşik köy yaşamına geçişteki aşamalara ışık tutması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Bölgenin 20. yy ortalarına kadar tarihöncesi kültürleri barındırmadığı düşünülmüşse de özellikle Çayönü kazıları ile başlayan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem bulguları Kuzey Mezopotamya'da insanlar tarafından oldukça aktif biçimde kullanıldığını göstermektedir (Özdoğan, 2007a).

#### 4.1.1. Göbekli Tepe

Yukarı Fırat Havzası'nın en önemli merkezlerden biri olan Göbekli Tepe Şanlıurfa ilinin 15 km kuzeydoğusunda, yerel adıyla Göbekli Dağı olarak bilinen düz bir platonun yukarı doğru oluştuğu tepede bulunmaktadır. **(EK-1. Şekil 2.)** Tepede bulunan arkeolojik materyalin dağılımına bakıldığında 9 hektarlık bir alanı kapladığı ve 15 m yüksekliği ile 300

m çapa sahip yapay bir tepeden oluştuğu görülmektedir. Nevali Çori'in güneydoğusunda ve Örencik Köyü'nün de doğusunda konumlanmış olan merkez, ilk olarak 1963 yılında İstanbul üniversitesi tarafından yapılan Güneydoğu Anadolu Karma Projesi kapsamında tespit edilmiştir (Schmidt, 2014: 103-14). Ovaya göre oldukça yüksekte bulunan tepe (**EK-2. Resim 1.**) üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, sütun ve taş heykel parçalarının yanında çakmaktaşı aletlerin de bulunması, Heidelberg Üniversitesi araştırmacılarının dikkatini çekmiş daha sonra ise 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü ortak projesi ile sistemli kazılarına başlanmıştır (Schmidt, 2007a). Yapılan yüzey ve kazı çalışmaları ile tarihlendirme testleri Göbekli Tepe merkezinin yaklaşık olarak GÖ 12.000 ile 9.000 arasına tarihlendiğini göstermektedir. (Schmidt, 2014: 102).

Tepede yapılmaya başlanan ilk çalışmalar oldukça ilginç bulunmuş yüzeyden tespit edilen ve Nevali Çori ile benzerlik gösteren kireçtaşından heykel parçalarının yanında kabartmalar ile işlenen dikili taşların bir kısmın yüzeyden görülmesi ve geniş bir alana yayılması kazıların yoğunlaştırılması kararını aldirtmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda I. tabakanın Orta Çağ, II. Tabakanın erken ve orta PPNB, III. Yapı katının ise çapları 10 ila 30 m arasında değişen taş planlı dairesel mimari unsurları barındıran PPNA/PPNB evrelerine ait olduğu saptanmıştır. Göbekli Tepe yerleşiminin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen A, B, C ve D tabakalarının zamanla oluşan kültür dolgusu olmadığı aksine yapıların bilinçli bir şekilde moloz ile örtülerek oluşan dolgu olduğu bu durumun da mimari unsurlar olan megalit yapılarının korunmasını sağladığı tespit edilmiştir (Schmidt, 2007b).

Yüzeyden tespit edilen buluntuların dışında yapılan jeomanyetik ölçümler dairesel planlı ve farklı aşamalarda yapılan yaklaşık 20 tane anıtsal mimari olduğunu göstermektedir (**EK-1. Şekil 3.**). Ayrıca yapılan değerlendirmelerle tepenin en eski tabakasının GÖ 12. binlere kadar gittiğini ancak tam olarak ne zaman yapıların işlevini kaybedip üstünün örtüldüğü gibi bilgilere henüz ulaşılammıştır (Schmidt, 2014: 112-114).

Göbekli Tepe yerleşimi hem konumu hem de buluntuları açısından oldukça dikkat çekmiş gündelik yaşam dışında sembolik işlevi olduğu düşünülen yaşam hakkında yeni soruları gündeme getirmiştir. Özellikle en dikkat çeken unsurları olan T biçimli dikili taşlar ve bunların üzerinde çoğunlukla kabartma biçiminde işlenen motiflerdir. Yapıların genel karakteri yuvarlak ya da oval biçimde olup ortada karşılıklı bağımsız duran ve diğerlerinden daha büyük boyutta stilize insan formuna sahip T biçiminde dikili taşar ve etrafında neredeyse tamamının çeşitli hayvan ve geometrik semboller barındıran ve taş duvarlarla birbirlerine bağlanan sıralı, görece daha küçük boyuttaki T biçiminde dikili taşlardan

oluşmaktadır (**EK-2. Resim 2.**). Yuvarlak planlı yapıların çoğunlukla orta kısmında karşılıklı konumlandırılan dikili taşların üzerlerine işlenen kol ile el tasvirleri, atkı ya da şal gibi işlenmiş kıyafeti andıran bezemeler ile yapılmış abartılı büyüklükteki stilize insan figürleri olasılıkla grup içinde farklı statü veya başka boyutların yaşam formu olabileceğini düşündürmüştür (Schmidt, 2014: 128-129). Ayrıca iç kısmı oluşturan bu dikili taşlar ve aralarındaki bağlantı duvarlarından oluşan çemberin dışında Temenos karakteri taşıyan ikincil bir duvar dikkat çekmektedir. Yapının girişinin olduğu, yekpare taştan oyulmuş kapı unsurundan anlaşılmaktadır (Schmidt, 2007b). T biçimindeki dikili taşlar üzerinde çoğunlukla betimlenen hayvan motifleri arasında sıklıkla yılan, kuş, yaban domuzu ve tilki betimlemeleri bulunmaktadır. Ayrıca yaban eşeği, kurbağa, örümcek ve yaban sığırı gibi kabartmaların yanında yırtıcı kediler de karşılaşılan betimlemeler arasındadır. Özellikle dikilitaşın T biçimindeki baş kısmına yakın yerde görülen örnek neredeyse applike heykel görünümünde yüksek kabartma tekniği ile yapılmış pusuya yatmış pozisyonda kuyruğu, belirgin dişleri ve kaburga kemikleri belli edilen etçil hayvanın hemen önünde alçak kabartma biçimde yapılmış yaban domuzu tasviri oldukça dikkat çekmektedir. Dikilitaşlardaki hayvan kabartmaları (**EK-2. Resim 3.**), Holosen döneme geçişteki iklimsel ve çevresel faktörler ve bunlara bağlı olarak değişen yaşam biçimleri hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Avcı-toplayıcı toplulukların yaşadığı dönemdeki besin kaynaklarını sağlayan faunal ve floral çevrenin ayrıntılarını vermesi odaklanılması gereken diğer unsurlar arasındadır (Schmidt, 2007b). Hayvan motiflerinin yanı sıra insanların karmaşıklaşan dünyalarının gözlemlenebileceği canlandırılmış sahneler, simgesel anlam taşıdığı düşünülen geometrik bezemeler ve olasılıkla Fırat nehri bağlantılı su bezemeleri diğer önemli betimlemeler arasındadır. Yapıların dairesel planları, betimlemelerin bulunduğu dikili taşlar ve işlenen figürlerin işlevsel ya da simgesel anlamları hakkında geniş çapta çalışmaların yapılması, Göbekli Tepe yerleşiminin Kuzey Mezopotamya avcı-toplayıcı grupların Neolitik döneme geçişteki dönüşümünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Schmidt, 2007b).

Kazı çalışmaları ile elde veriler içinde bir diğer önemli buluntu topluluğunu taş alet endüstrisi oluşturmaktadır. Taş aletler içinde çoğunluğu kazıyıcılar, çentikli veya dişli aletler, ok uçları ve taş kalemler oluşturmakla birlikte, Biblos uçlar, Helvan uçlar ve Nemrik ok uçları gibi aletler karakteristik alet tiplerini barındırmaktadır. Çoğunlukla iki yönlü ve kayık biçimli çekirdeklerden üretilmiş aletlerin yapımında hammadde olarak kaliteli ve koyu renkli çakmaktaşı oluşturmakla birlikte az sayıda obsidyen alet de ele geçmiştir. Kemik

aletler nadir olmakla birlikte çengel biçimli parçalar, delikli yuvarlak iğne uçarı ve spatula parçaları ele geçmiştir. Sürtme taş alet toplulukları kemik aletlere kıyasla daha yaygındır. Bunlar arasında en fazla bulunanlar oval biçimli ve bazalttan yapılmış hantal havanlar ile aynı şekilde bazalt hammaddeli silindirik şeklinde konik havaneleri tespit edilen sürtme taş buluntulardır. Ayrıca kireçtaşı oyun objeleri olarak tanımlanabilecek levha parçaları ve 50 ila 100 cm arasında değişen boyutlarda, işlevleri tam olarak bilinmeyen kireçtaşı büyük ve ağır halkalar çalışılması gereken diğer buluntu topluluğunu oluşturmaktadır (Schmidt, 2007a).

Hallan Çemi ve Körtik Tepe yerleşimlerinden de bilinen taş kaplara benzer ince kenarlı ve kazıma biçiminde figürleri de içeren bezemeli taş kap parçaları ele geçmiştir. Şanlıurfa bölgesinden bilinen heykel buluntularına oldukça benzeyen kireçtaşı yabani hayvanlara ait heykelcikler çoğunlukla kültür dolgusu olmayan moloz içerikli mekan içi dolgulardan parçalar halinde tespit edilmiştir (Schmidt, 2007b).

Göbekli Tepe buluntuları arasında kuzey Suriye'deki Jerf El Ahmar yerleşiminden de bilinen yılanlı bezemeli oluklu taş objelerdir. Kazıma bezekli buluntulardan yılan gibi bezemelerin yanında geometrik ve figürlü olanları da mevcuttur. Ayrıca Jerf El Ahmar karakteristiği gösteren ve plaket olarak tanımlanan buluntular arasında madeni paradan biraz daha büyük, üzerinde çeşitli kazıma bezemeleri bulunan objeler de tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden bilinen bileziklerin çok nadir olmasının dışında özellikle Nevali Çori yerleşiminden bilinen örneklere olan benzerliği ile dikkat çeken, delikleri olan ve düğme olarak adlandırılan objeler en karakteristik buluntulardandır. İki delikli boncuklar Levant Epi-paleolitik yerleşmelerden bilinmemektedir.

Kireçtaşı yapılmış heykelciklerin yoğun olarak görülmesine karşın kilden veya topraktan yapılmış herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Kireçtaşı heykelciklerin genelinde hayvan tasvirleri olmasına karşın, olasılıkla Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen ve insani boyutlardaki heykeller de ele geçmiştir (**EK-2. Resim 4.**). Urfa kent merkezinden ele geçen heykel ile paralellik gösteren ancak daha küçük boyutlardaki buluntular envanterin önemli unsurları arasındadır. Ayrıca totem benzeri karmaşık oymalar, küçük insan figürleri ve tek bir örneği bulunan doğum yapan kadın kabartması gibi buluntular Göbekli Tepe'ye özgü olarak kabul edilmektedir. Dolgulardan hayvansal kemik kalıntıları yabani sığır, ceylan ve yaban domuzu gibi av hayvanlarından oluşmakta evcilleşmiş hayvan türlerine ait kalıntılara ise rastlanmamıştır. Botanik veriler yabanıl toplayıcılığın kanıtı olarak badem ve

fıstık gibi yemişlerin yanında yine yabancı Şekilde tahıl kalıntılarını vermektedir (Schmidt, 2011a-b).

Yerleşim karakteri, bulunduğu tepenin gündelik yaşam hareketliliğine işlevsel anlamda izin vermeyecek zorlukta olması ve elde edilen buluntuların ışığında uzun süreli ikamet edilen yerleşim alanından ziyade ritüel amaçlı ziyaret edilen kutsal bir alan olduğu düşünülmektedir. Ancak son yapılan çalışmalar sayesinde görece uzun süreli konaklama yapıldığına dair verilerin elde edilmesi kompleks bir yaklaşımı kaçımlmaz kılmaktadır. Yapıların boyutları ve biçimleri dikkate alındığında, avcı-toplayıcı toplulukların harcadıkları iş gücünü ve organizasyonun büyüklüğü daha açık görülmektedir. Anıtsal nitelik taşıyan bu yapıların başlarda uzun zamana yayılan bir çalışmayla yapıldığı dşnlmsse de yapılan ayrıntılı inceleme sonrasında görece kısa srelerde ve aktif bir biçimde yapıldığını göstermiştir. Bu durum zannedildiği gibi kek grupların değil Epi-paleolitik avcılarının olası nüfusu düşünüldüğünde bu grupların üstlendikleri planlama, organizasyon ve süreklilik sağlanabilecek iş gücü ihtiyacının açık göstergesidir. Yabancı av hayvanlarına ait yoğun olarak ele geçen kemik kalıntıları, Göbekli Tepe anıtsal yapılarını yapan grupların yeme içme şölenleri şeklinde aktivitelerini kanıtlar niteliktedir. Yabancı hayvanları avlıyorlar, görece zorlu bu tepeye getiriyorlar ve yeme şölenleri yapıyor olmalılarıdır. Yuvarlak planlı anıtsal yapıların ortasındaki özel konumlu stilize insan dikili taşlar ve onların etrafında dizilmiş daha kek boyuttaki dikili taşlar sosyal farklılaşmanın göstergesidir (Schmidt, 2014: 124-126). Tüm bu kabartmalar heykel örnekleri uzmanlık isteyen işçilik, bilişsel bir belleğin var olduğunun göstergesi olmalıdır. Kişisel objeler ve bezemeli kabartmalar yakın çevredeki yerleşimlerdekilere benzerliği ile olası özel statüsü olan bir kesimin varlığıyla açıklanabilmektedir. Nevali Çori'deki kamusal yapının içinde ele geçen sembolik plakaların buradan da tespit edilmesi simgesel bilincin belirli gruplar tarafından organize edildiğini, Jerf El Ahmar ve Körtik Tepe gibi yerleşimlerden bilinen objeler ile benzerlik taşıyan buluntular da sosyal bellek aktarımını üstlenen bir grubun varlığını işaret etmektedir. Kemik bız, iğne ve kil figrin gibi gündelik yaşamın göstergesi unsurların olmayışı, buradaki aktif hareketliliğin ve ritüellerin belirli grupların hakimiyetinde gerçekleştiğini göstermektedir. Kabartmalardaki hakim figürün erkek olması, yılın büyük bölümü burada çalışan avcı erkeklerin yeme içme ve çalışma faaliyetleri ile ilintili sosyal statülerinin bir yansıması olarak da değerlendirilmiştir. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Göbekli Tepe'nin tarihlendiği dönemin bilinen yaşam tarzının dışına çıkmış özel bir merkez olduğunu açıkça göstermektedir (Dietrich and Notroff, 2017).



#### 4.1.2. Nevali Çori

Nevali Çori yerleşimi Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesi sınırları içinde bulunan Kantar Köyü yakınlarındadır. Fırat Nehri'nin bir kolu olan ve yıl boyunca akan Kantara Çayı, yerleşimi ikiye böler vaziyettedir. Günümüzde baraj suları altında kalan yerleşim ilk olarak 1980 yılında H. Gebel tarafından sürdürülen çalışmalarla tespit edilmiştir. Ardından 1983 yılında Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi ve Heidelberg Üniversitesi ortak projesi ile başlayan kazılar 1991 yılına kadar aralıklı olarak 7 sezon sürdürülmüştür (Hauptman, 2007a-b). Höyüğün dere suları tarafından ikiye bölünmesinden dolayı iki ayrı çalışma alanı olmuş doğu kısmındaki bölüm Nevali Çori I ve batıdaki kısım ise Nevali Çori II olarak adlandırılmıştır. PPN tabakaları kendi içinde mimari temel alınarak I'den V'e kadar evreler şeklinde ayrılmıştır. Yaklaşık GÖ 10.600 ila 10.000 yılları arasına tarihlenen yerleşim, bulunduğu alan göz önünde bulundurulduğunda çevresindeki su kaynaklarının bolluğu ve buna paralel olarak hammadde kaynakları barındırması Nevali Çori sakinlerinin bölge tercihlerini etkilediği görülmektedir (Hauptmann, 2007a).

Çanak Çömleksiz Neolitik tabaka mimarisi genel olarak yan yana dizili biçimde dikdörtgen planlı olup, giriş kısımları ve vadiye bakan cepheleri ile kendine has özellikler göstermektedir. I. ile IV tabakalar PPN evreleriyle temsil edilen ve Çayönü yerleşiminden de bilinen kanallı yapıların karakterize ettiği tabakalardır (**EK-1. Şekil 4.**). Bu mimari yapıların üst katları genel olarak gündelik yaşam alanı için kullanılırken alt kısımdaki kanallı bölümler hem konutları kuru ve serin tutma işlevini yerine getirir hem de depolama amaçlı olarak kullanılmış olmalıdırlar. Taş malzemenin kerpiç ile bağlandığı kanallı yapılar muhtemelen üst örtüyü de destekleyen ahşap dikmeler şekillendiriliyordu. İnce uzun dikdörtgen planlı bu yapılardan elde edilen taş aletlerin yoğunluğu heykel gibi sanatsal anlamda değerlendirilen objelerin yapıldığı işlik veya atölye olarak yorumlanmasına destek olarak gösterilmektedir. Yerleşimin genel mimari dokusu dikdörtgen planlı, çok bölmeli, giriş kısmı bulunan, alt katında kanallı şekil gösteren depoları barındıran ve konutların ara boşluklarında ocak elemanları tespit edilen sistemli bir köy yerleşimi olduğu açıkça görülmektedir (**EK-1. Şekil 5.**) (Hauptmann, 2007a).

Genel mimari doku içerisinde hem buluntularıyla hem de yapısal özellikleri ile farklılaşan ve "Kamusal Yapı/Kült Yapısı" olarak adlandırılan mekan oldukça dikkat çekmektedir (**EK-2. Resim 5.**). Kareye yakın dörtgen planlı yapının tabanları terrazzo biçiminde olup, dıştan ve içten duvar boyunca çevreleyen taş örgülü sekisi bulunan ve

özellikle Göbekli Tepe ile özdeşleşen 13 adet yekpare taştan oyulmuş T biçiminde dikili taşların duvarları boyunca dizilmiş olması (**EK-1. Şekil 6.**) bu mekanın özel olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Yapının 3 ayrı aşamada tekrar yenilenip tekrar kullanılması bina ile bağlantılı kültürün devam ettiğini göstermektedir. T biçimine yakın görünen dikili taşların çatı elemanlarını desteleyen sütunlar olabileceği düşünülmüşse de yapıdan ele geçen çok sayıda heykel parçaları ve bunların bir kısmının duvarların belirli kısımlarında özenle yerleştirilmesi ile yapının konumlandırıldığı alanın ovaya hakim olması özel bir yapı olduğunun kanıtı sayılmaktadır. Yenilenerek işlevini sürdürdüğü anlaşılan kültür yapısından elde edilen veriler arasında yılan tasvirli kireçtaşı plaka, taş duvarların içine yerleştirilmiş heykel parçaları, ortasında podyum tarzı bir unsurun olduğuna işaret eden izler ve en önemlisi stilize insan tasviri olduğu düşünülen ortadaki dikili taşların da olduğu yaklaşık 3 metre boylarında dikili taşlar tespit edilmiştir (Hauptmann, 2007a-b).

Nevali Çori'de ölü gömme geleneklerine bakıldığında karakteristik PPN dönemlerini işaret etmektedir. Genel olarak evlerin tabanları altına tekli gömüler olmakla birlikte ikincil ve çoklu yapılan gömütlerde mezar hediyeleri olarak taş aletler heykelcikler ve süs eşyaları gösterilebilir. Açığa çıkarılan mezarlardan bazılarında başı alınmış iskeletlerin olması kafatası kültürü olarak değerlendirilmiş olasılıkla kafataslarının başka alanlara gömülmüş olabileceği düşünülmüştür.

Yontmataş endüstrisi çoğunlukla yerel olduğu anlaşılan çakmaktaşıdan yapılmış olup genelde uçlar ve tarımla ilişkili orak bıçakları gibi aletlerden oluşmaktadır. Ayrıca besin ekonomilerinde oldukça büyük rolü olduğu tespit edilen avcılık faaliyetlerine kanıt niteliğinde Byblos uçlar ve dilgiler yontmataş aletler arasında gösterilebilir. Sürtme taş buluntular arasında küçük baltalar, vurgu taşları, kireçtaşıdan yapılan kaplar ve taştan yapılma boncuklar ile bilezikler gösterilebilir. Özellikle kireçtaşı hammaddeden yapılan domuz, kuş, panter, ayı gibi hayvanlarla birlikte kilden veya taştan yapılan stilize insan kafası biçiminde kompozit heykeller (**EK-2. Resim 6.**) Nevali Çori yerleşiminin simgesel dünyalarını yansıması niteliğindedir (Hauptman, 2007a, Harmankaya vd., 1997).

Yerleşimden elde edilen botanik veriler besin ekonomisinde özellikle arpa gibi yabancı tahılların ve yemişlerin yanında sistemli tahıl evcilleştirilmenin de yapıldığı ürünlerin olduğunu göstermektedir. Kültüre alınan tahıllardan einkorn ve iki taneli buğday gösterilebilir. Yabancı bitkilerin de besin ekonomilerinde oldukça önemli yer tuttuğu anlaşılan yerleşimin aynı zamanda yoğun biçimde toplayıcılık faaliyetlerini de gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Nevali Çori insanların beslenme ekonomilerinin evcilleştirilmiş bitkilerin yanında yabani toplayıcılığı ve su kaynakları bakımından zengin çevresel hammaddelere yakınlıkları sayesinde avcılığın da rolünün büyük olduğu anlaşılmaktadır. Hayvanlara ait kemik buluntular arasında ceylan, koyun, domuz, geyik, keçi, tilki ve boğa gibi büyük hayvanlarında olduğu oldukça geniş bir yelpaze sunmaktadır.

Kuzey Mezopotamya'nın Çanak Çömleksiz Neolitik evresi içinde önemli bir konumu olduğu anlaşılan Nevali Çori yerleşimi, büyük aileler şeklinde organize olmuş, kült anlamı taşıyan mimarisi ve simgesel objeleri (**EK-2. Resim 7.**) ile hiyerarşik düzenin olduğu organize bir topluluğu yansıtmaktadır (Hauptmann,2007a).

Nevali Çori yerleşimi kompleks hücre planlı ve çok bölümlü yapıları, anıtsal boyuttaki taş heykeltıraşlık ürünleriyle donatılmış kült amaçlı kullanılan taş yapısı ve çok yönlü küçük sanatsal nitelikte buluntuları (**EK-1. Şekil 7.**) Verimli Hilal'in kuzey kenarındaki bölgeyi yeni bir bakış açısıyla görmemizi sağlamıştır. Gelişkin yaşam unsurları olması Kuzey Mezopotamya'nın erken uygarlık gelişimi yönünde ilk adımlar olarak düşünülebilir. Hücre planlı, çok bölmeli, depo kısımları ve ön avlu niteliğindeki eklentileri ile mimarisi kompleks özellikler sergilemektedir. Merkezin dokusu içinde taş aletlerin ve heykel parçalarının yoğun olarak ele geçtiği yapıların varlığı atölye savını desteklemektedir. Evlerin arasındaki ortak kullanım alanlarındaki ocak ve pişirme alanları kolektif yaşam biçimini yansıtmakla birlikte Yakınoğu için tipik sayılan Kafataslarının bedenden ayrı olarak gömülmesi geleneğini de sergilemektedir. Bitki ve tahıl türlerinin kültüre alınıp sistemli tarım yaptıkları anlaşılan topluluğu yabani hayvan avcılığını da yoğun biçimde yaptıkları görülmektedir. Yerleşimin gelişmiş simgesel yaşantısını yansıtan en önemli buluntu ise kült yapısı olarak değerlendirilen PPN evreleri boyunca sürekli yenilenerek kullanılmaya devam edildiği anlaşılan yapıdır. Dörtgen planlı, terrazo biçiminde düzeltilmiş tabanı ve T biçiminde duvar dipleri boyunca yerleştirilen dikmeleri ile söz konusu coğrafyadaki Göbekli Tepe örneklerine benzerliğiyle öne çıkmaktadır. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Hallan Çemi'de yaşayan insanların sosyal ve kültürel anlamda oldukça gelişkin özelliklere sahip olduklarını göstermekte, gündelik ve karmaşık inanç sistemlerinin varlığını sergilemektedir (Hauptmann, 2007a).

### 4.1.3. Akarçay Tepe

Şanlıurfa şehrinin Birecik ilçesine bağlı bulunan Akarçay Tepe yerleşimi, Akarçay Köyü sınırları içinde bulunmakla birlikte höyüğün bir kısmı da köyün içinde kalmış durumdadır (**EK-1. Şekil 8.**). Yukarı Fırat bölgesinde bulunan yerleşim ilk tarımcı köy yerleşmeleri arasında kabul edilmektedir.

Akarçay Tepe ilk olarak G. Algaze önderliğindeki ekip tarafından 1989-91 yılları arasında, Kargamış ve Birecik baraj göllerinin su tutma havzası içinde kalmasından dolayı yoğun yüzey araştırması sonucu tespit edilmiştir (Balkan-Atlı vd., 1999). İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ekibi tarafından 1998 yılında yapılan çalışmada yüzey araştırması ve toplama yapılan höyükte, kazı çalışmaları ise İstanbul Üniversitesi ve Barcelona Otonom ile Tsukuba Üniversiteleri ortak projesi kapsamında oluşturulan ekip tarafından gerçekleştirilmiştir (Arimura vd., 2001).

Akarçay Tepe höyüğünün doğu kısmında yapılan çalışmalar neticesinde en eski tabakaların yaklaşık olarak GÖ 10.000 yıllarının başlarına PPNB evresinin başlarına tarihlendiği anlaşılmıştır. Yerleşimin Neolitik döneme geçişin erken evrelerinde, hayvanları evcilleştiren, bitkileri kültüre alarak tarım yapan ve taş duvar ile kerpiç yapımı gibi mimari unsurları kullanan bir topluluk olduğu yapılan incelemeler sonucunda tespit edilmiştir. Yerleşimde ortaya çıkarılan en eski tabaka olan II. Kültür katı, hücre planlı N yapısı ile temsil edilmektedir (**EK-2. Resim 8.**). Orta ya da küçük boylarda kireçtaşı malzemeden bağlayıcı malzeme kullanılmadan yapılmış duvarlar birbirine paralel biçimde inşa edilmiştir. Izgara plan gösteren yapının daha büyük bir yapıya ait olup olmadığı tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte olasılıkla çok bölmeli bir yapıya ait olduğu düşünülmektedir. Akarçay Tepe yerleşimi mimari tabakalarıyla ayrılabilen bir karakter göstermektedir. Izgara planlı tabakanın hemen üzerindeki katmandaki mimari tabakalar kerpiç kullanımı ile dikkat çekmektedir (**EK-2. Resim 9.**). Dörtgen planlı, taş temelli ve kerpiç duvarlı AB yapısı ve onun üstündeki tabakadaki ızgara planlı ve ayrı tabakalarda farklılaşan konutlar yerleşimin genel karakterini yansıtan unsurlardır (Özbaşaran ve Molist, 2007). Üst tabakalarda gözlemlenen ve görece kısıtlı olan bir dizi sıralı küçük taşlarla çevrelenen dikme çukurları mimari yapıların çatı desteğinin olduğuna işaret etmektedir.

Akarçay Tepe yerleşim buluntuları arasında çanak çömlek parçalarına rastlanılmamış olmasının dışında yontmataş alet endüstrisi analizleri Çanak Çömleksiz Neolitik dönemim ortalarını işaret etmektedir. PPNB evresinin sonundan itibaren hem mimari yapılar hem de

taş alet endüstrisi çalışmaları açısından eski tabakalarına kıyasla daha iyi anlaşılmaktadır. Yerleşmenin düzeni ve nüfus yoğunluğu tahminlerine izin verecek yoğunlukta olması küçük buluntular ile desteklenerek tanımlanmasını sağlamaktadır. Tek bir yapı katındaki yapılar tek mekanlı, hücre planlı ızgara yapılar, tamamen taş temelli ile taş temelli kerpiç kullanılan yapılar gibi çeşitlilik gösteren mimari dokusu ile öne çıkan bir yerleşimdir (Özbaşaran ve Molist, 2007).

Höyükte tabanda tespit edilen kül çukurları, taş döşeli yapıların izleri ile döşeme karakteri gösteren kısımlar açık alanlarda sürdürülen hareketliliğin ve çalışmanın kanıtı olarak gösterilebilir (Arimura vd., 2001). Yerleşimin mimari karakteri genel olarak kendi içinde değişebilen ortada büyük bir mekan ve etrafında hücresel eklentiler, odaların bazılarının tabanları sıkıştırılmış toprakla düzeltilmiş ve sıvalı duvarlara sahip çok çeşitli unsurların bir arada görüldüğü kompleks karakter göstermektedir. Yerleşimin mimari unsurları genel olarak Çanak Çömleksiz Neolitik karakteri göstermekle birlikte yapıların dış duvarlarında görülen kireçtaşı ya da bazalt hammaddeden destek duvarı veya seki benzeri unsurlar Akarçay Tepe yerleşiminin karakteristik özelliklerdendir.

Ateş çukurları, pişirme alanları, çöp ve kül çukurları en yoğun buluntu veren alanlardır. Hücre planlı yapılardan ele geçen küçük buluntu topluluklarının çeşitlilikleri ve biçimleri bulunduğu yapının işlevi hakkında bilgi verir biçimdedir. Özellikle K olarak adlandırılan yapının hücresel kısımlarından ele geçen hayvan heykelcikleri (**EK-1. Şekil 9.**), ağırlık taşları, kazıma ya da çizi bezemeli kireçtaşından plaklar (**EK-2. Resim 10.**) ile taş kap barçaları yapının özel işlevli olduğunu düşündürmektedir. Açık alanlardan elde edilen buluntuların yoğunluğunun yanında konutların tabanından ve özellikle de hücresel planlı daha küçük eklentilerden elde edilen veriler hem çeşitlilik göstermekte hem de günlük faaliyetler hakkında ipucu barındırmaktadır. Buluntuların insitu konumları depolama yapıldığını ve günlük kullanımın yoğunluğunu göstermekle birlikte olasılıkla özel yapılar olarak da değerlendirmelerine imkan vermektedir (Özbaşaran ve Molist, 2007).

Akarçay Tepe'de az sayıda ele geçen seramik parçaları hem kültürel bir gelişmişliği göstermekte hem de Çanak Çömleksiz Neolitik evrelerinden Çanak Çömlekli Neolitik evrelere geçişi ve devamlılığı göstermesi bakımından Kuzey Mezopotamya'nın Tarihöncesi araştırmaları için önemli bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Yapıların arasındaki mekanlardan ağırlıklı olarak çakmaktaşı, az sayıda obsidyen parçaları ve hayvan kemiği parçaları tespit edilmekle beraber genelde yoğun kullanımın sonucu olduğu

düşünülen sert tabanlar halinde görülmektedir. Genelde taş kap benzeri çanak çömlek parçaları ise hem mekanların içinde hem de dış kısımlarından tespit edilmektedir.

Yontmataş endüstrisinin çoğunluğu çakmaktaşı hammaddeden yapılan taş kalem, dilgiler (**EK-2. Resim 11.**), orak bıçakları, kazıyıcılar ve Byblos uçlar baskın alet grubunu oluşturmaktadır. Yerleşmenin yaklaşık olarak 1 km uzağında bulunan dağ eteklerinden temin edildiği anlaşılan çakmaktaşı hammaddesi farklı renk ve dokulara sahip olmasının yanı sıra tabla biçimli plakette ve yuvarlatılmış yumrular şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yerleşimde yerel hammadde dışında genelde ok uçlarının yapımında kullanıldığı anlaşılan kahverengi kaliteli çakmaktaşı da bulunmuştur. En yakın kaynağın 25 km uzakta olması gündelik hayatlarında çokta izole olmayan çevresindeki kaynakları kullanan bir topluluk olduğunun göstergesidir. Bir diğer görüş ise yerel olmayan hammaddenin yongalama artıklarının olmayışı ithal ürünler olabileceğini düşündürmektedir (Arimura vd., 2001). Çakmaktaşı aletlere kıyasla az sayıda ele geçen obsidyen parçaların incelemeleri Doğu Anadolu ve kısmen de İç Anadolu kökenli olduğunu göstermekte ayrıca Kuzey Suriye'deki D'jade ve Tell Halula yerleşmeleri ile obsidyen kaynakları bakımından paralellik göstermektedir (Özbaşaran, Bucak ve Molist, 2006).

Diğer küçük buluntu grubunu oluşturan kemik parçalar arasında iğne, spatula, bızlar, açkı ve kesici aletlerin yanında kilden yapılmış stilize kadın heykelcikleri ile hayvan heykelcikleri tespit edilmiştir. Kuzey Mezopotamya Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin karakteristik buluntuları arasında değerlendirilen taş kap parçaları (**EK-2. Resim 12.**) Akarçay Tepe yerleşiminden de tespit edilmiştir. Ancak daha ziyade kase ya da tabak gibi küçük kaplar olarak karşımıza çıkan parçalardan sadece biri kazı/çizi bezemelidir. Süs objeleri olarak küçük silindirik ya da oval biçimli boncukların yanında kemikten yapılmış kemer tokası PPN evrelerinden ele geçmiştir (Arimura vd., 2001). Beslenme ekonomisinin bir bölümünü oluşturan yabani av hayvanlarının kronolojik olarak zamanla azaldığı gözlemlenmiştir. Yoğun şekilde koyun ve keçi, az sayıda da sığır ve domuz türlerinin evcilleştirildiği bilinen yerleşimde avcılığın zamanla azaldığı ve çoğunlukla ceylan türlerinin tercih edildiği saptanmıştır.

PPN dönemleri araştırmaları kapsamında ele alınan botanik veriler arasında tarıma alınmış tahılların yanında yabani bitkilerinde olduğu saptanmıştır (**EK-2. Resim 13.**). Tarıma alınmış tahıllar arasında emmer buğdayı, einkorn buğdayı, arpa ve kabuksuz buğday bulunmaktadır. Özellikle PPNB evresinden itibaren yabani baklagiller ve yabani tahıl türlerinin de zamanla evcilleştirildiği görülmektedir (Özbaşaran, Bucak ve Molist, 2006)

Akarçay Tepe yerleşimi Çanak Çömleksiz Dönemden Çanak Çömlekli Döneme kadar kesintisiz yerleşim görmüş Kuzey Mezopotamya'daki önemli yerleşimlerden birisidir. Özellikle çanak çömlek yapımının hemen öncesi ve gelişimi hakkında kronolojik süreci yansıttığının yanı sıra GÖ 11.000 yıllarının başına tarihlenmesi söz konusu dönemin çevresel koşulları hakkında bilgi vermesi açısından da oldukça önem taşımaktadır. Akarçay Tepe sakinleri Epi-paleolitik dönemin sonlarına kadar yabani hayvanları avlayan, çevresel besin kaynaklarını yabani biçimde toplayarak yaşamlarını geçirdikten hemen sonrasında sosyal organizasyonlarının işareti olan evcilleştirme aşamalarına geçmişlerdir. Yerleşmenin mimari dokusu göz önünde bulundurulduğunda oldukça kompleks yapıların olduğu (**EK-1. Şekil 10.**), ölü gömme geleneklerinin dönemin karakterini yansıttığı ve küçük buluntuları dikkate alındığında da Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden, tahıl ve baklagillerin kültüre alındığı Çanak Çömlekli Neolitik döneme kadar kesintisiz bir yerleşim karakteri göstermektedir. Buradan hareketle Yukarı Fırat Havzası içinde Holosen döneme girişte daha sakin ve ılımanlaşan iklimin imkan vermesi sonucunda zaten yerleşik karakteri gösteren merkezin sosyal organizasyonu güçlü, besin ekonomilerini çeşitlendiren oldukça kompleks bir yerleşime dönüştüğü açıkça görülmektedir (Özbaşaran, Bucak ve Molist, 2006).

#### 4.1.4. Hamzan Tepe

Hamzan Tepe yerleşimi, Yukarı Fırat Havzası içindeki Şanlıurfa şehri sınırları içinde bulunmaktadır. Harran Ovası içinde bulunan merkez, Şanlıurfa-Akçakale karayolunun güneybatısında konumlanmaktadır (**EK-1. Şekil 11.**). Merkeze yaklaşık 10 km uzaklıktaki merkez çevresel koşullar ve insan faaliyetleri yüzünden kısmen aşınmış olmakla birlikte ortalama 700 m yükseklikte bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Fatik Dağları olarak bilinen bölgede bulunan yerleşim su kaynakları bakımından zengin bir çevrede olup yayılım alanı geniştir. Yerleşimin tarihleme çalışmaları yerleşimin Alt Paleolitik dönemden başlayarak Çanak Çömleksiz Döneme kadar yerleşim gördüğü saptanmıştır (Çelik, 2005).

Hamzan Tepe mimari dokusu bütünlük vermemekle birlikte ortalama yarım metre yüksekliğe ulaşan tabaka kalınlıkları tespit edilmiştir. Mimari unsurlar arasında çoğunlukla 10 cm ile 3 m arasında değişebilen çukurluk alanlar (**EK-2. Resim 14.**) ve taş steller (**EK-2. Resim 15.**) dikkati çekmektedir. Bu çukurluk kısımların üst elemanlarına ait kalıntılar olmamasına karşın olasılıkla yapı unsurlarına ait olduğu düşünülmektedir. Konutlara ait olduğu varsayılan birkaç duvar kalıntısı dışında yerleşimin yapısal dokusunun bütüncül örnekleri mevcut değildir. Ancak Göbekli Tepe ve Nevali Çori merkezlerinden bilinen T

biçimli dikilitaşlara benzer formlarda stel buluntular Hamzan Tepe'nin Şanlıurfa tarihöncesi kültürüne aitliğini kanıtlar niteliktedir. T biçiminde bulunan dikilitaşlar çağdaşı diğer merkezlerdeki örneklere kıyasla daha küçük boyutlarda (**EK-2. Resim 16.**) olup kutsallık ile ilgili yaşam tarzının bu yerleşim içinde geçerli olduğunu göstermektedir (Çelik, 2005).

Hamzan Tepe yerleşiminden elde edilen küçük buluntular arasında çoğunluğu yontmataş endüstrisi oluşturur. Merkezin çakmaktaşı hammaddelerine olan yakınlığından dolayı oldukça yoğun şekilde çakmaktaşı aletler bulunmuştur. Taş aletler üzerinde yapılan analizler sonucunda 2 aşamalı bir yerleşime sahne olduğu anlaşılmıştır. En eski evre olarak Paleolitik dönem görülmekte ve kazıma amaçlı kullanıldığı düşünülen iki yüzeyle ve üç yüzeyle kazıyıcılar baskın alet topluluğunu göstermektedir. Bu alet tipleri Kuzey Mezopotamya coğrafyası buluntularıyla benzerlikler göstermektedir. İkinci aşaması ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem karakteri gösteren Byblos uçlar ve Nemrik tipi aletlerden (**EK-1. Şekil 12.**) oluşmaktadır ki bu da yerleşimin PPN karakterini en iyi yansıtan unsurlardandır. Çakmaktaşı hammadde bolluğuna karşın obsidyen buluntular görece daha az olmakla birlikte işlevsel olarak kullanıldığını göstermektedir. Sürtme taş aletler arasında taş kaplara ait parçalar ve Fallus olarak tanımlanan figürler (**EK-1. Şekil 13.**), el baltaları gibi Çanak Çömleksiz Dönem özelliği olarak değerlendirilen buluntulardandır. Hamzan Tepe yerleşiminden elde edilen küçük buluntular sayesinde Yukarı Fırat Havzası merkezleri ile çağdaş olduğunu ve dikilitaş unsurları ile de Göbekli Tepe gibi merkezleriyle de kültürel bütünlüğü barındırdığını göstermektedir (Çelik, 2005).

Hamzan Tepe merkezi çağdaşı diğer merkezler ile bağlantılı olmakla birlikte bütüncül mimari özellikler vermemektedir. Ancak özellikle üzerinde çömelmiş hayvan kabartması bulunan dikilitaş örneği Göbekli Tepe, Nevali Çori ve Yeni Mahalle höyüğünde bilinen buluntulara benzerliği ile ön plana çıkmaktadır. Yerleşimdeki yüzey buluntuları oldukça bol miktarda çakmaktaşı aletlerden oluşması çevresel hammadde kaynaklarına yakınlığına bağlanmıştır. Çakmaktaşıdan oluşan taş alet endüstrisi, Paleolitik dönemler ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönem karakteri göstermesi bakımından Yukarı Fırat Havzası içindeki önemine işaret etmektedir. Bölgenin PPN evrelerinin karakteristik buluntularına paralellik göstermesi ve mimari unsurlardan hareketle yoğun bir yerleşim özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca buluntuların yoğunluğu ve bulunduğu kısım göz önünde bulundurularak mevsime bağlı olarak kullanımının çeşitlendiği ve belki de işlik alanı olabileceği yapılan yorumlar arasında yer almaktadır (Çelik, 2005).



#### 4.1.5. Urfa – Yeni Mahalle (Balıklıgöl Höyüğü)

Yeni Mahalle höyüğü, Urfa'nın eski kent merkezi kısmındaki Balıklı Göl olarak bilinen kutsal bölgedeki Yeni Mahalle ilçesi sınırlarında bulunmaktadır (**EK-2. Resim 17.**). Harran Ovası'na doğru eğim gösteren kültür dolgusu aynı zamanda Karakoyun Deresi tarafından da sınırlanmıştır (**EK-1. Şekil 14.**). 1997 yılında yapılan yol çalışmasında yerleşimin açığa çıkan kısımlarında Şanlıurfa Müzesi ile B. Çelik önderliğinde kurtarma kazıları başlatılmıştır. Yerleşimde yapılan sistemli kazılar neticesinde her ne kadar üst katmanların güncel mimari nedeniyle zarar gördüğü görülse de alt kısımlarda Çanak Çömleksiz Neolitik dönem tabakalar tespit edilmiştir. Ele geçen buluntulardan çok sayıda hayvan kemikleri ve botanik verilerin analizleri sayesinde Yeni Mahalle sakinlerinin yabani hayvan avcılığı yapan ve arpa, buğday gibi tahılları kültüre almış oldukları anlaşılmıştır. Küçük buluntu tanımlamalarının yanında C14 analizleri, yerleşimin yaklaşık GÖ 11.400 ila 10.600 yılları arasına konumlandırılmıştır (Çelik, 2008: 15).

Yerleşimde yapılan kazı çalışmaları küçük bir kesitle (**EK-2. Resim 18.**) sınırlı kalmasına karşın tamamı PPN evrelerine tarihlenen 13 tabaka tespit edilmiştir. Bütüncül mimari unsurlara rastlanmamış ancak konutlara ait olabileceği düşünülen sıkıştırılmış tabanlar ile katmanlar arasında ayırım yapmak mümkün olmuştur (**EK-1. Şekil 15.**). Mimari unsurlar olarak I. terazzo taban (**EK-2. Resim 19.**) örneklerinin yanında bazalttan büyük taşlar da görülmekle birlikte en dikkat çekici bulgu yapıların çoğunda yoğun yangın izlerine rastlanmasıdır. Yerleşimin karakteristik çakıl döşeme üzerinde yapılan yaklaşık 25 cm kalınlığında terazzo taban buluntuları dışında bütünlüğü görülmeyen duvar taşları tespit edilmiştir. Terazzo taban dışında 3 adet söve taşının bir arada bulunması ve taban kısımlarındaki belirli aralıklarda tümseklerin oluşu dikkat çekmektedir. Bir diğer tabakada aynı biçimde görülen II. Terazzo taban daha iyi bir işlik göstermekle birlikte kenar kısımlarındaki profil özelliğinde hareketle yuvarlak planlı mimari yapıların olduğu düşünülebilir. Höyüğün üst tabakasından açığa çıkarılan III. Terazzo taban ise yaklaşık 20 cm kalınlığında olup küçük bir kısmı açığa çıkarılabilmektedir. Kazıların yapıldığı kesitin kuzey kısmında açığa çıkarılan yine aynı biçimde unsurlar sergileyen ve IV. Terazzo tabana gömülü konumda ortalarında oyukları bulunan 4 adet söve taşı (**EK-1. Şekil 16.**) açığa çıkarılmıştır. PPN evrelerinden itibaren sıklıkla görülen söve taşları her ne kadar standart gibi görünse de I. Terazzo taban yapısının içinde 3 tanenin gömülü ve yan yana bulunması işlevleri hakkında tam bir yorum yapılamamış olmakla birlikte muhtemelen sunak altlığı olabileceği düşünülmüştür. Yeni Mahalle kazı alanının yakınındaki Kızıl Koyun mahallesi

içindeki kaya mezarı kısmında bulunan nişin duvar kısmında yivli stelin (**EK-2. Resim 20.**) tespiti merkezin yayılım alanı hakkında bilgi vermektedir. Genel formu itibariyle T biçim gösteren stel, Yukarı Fırat Havzası içindeki diğer yerleşimlerden bilinenlere olan benzerliği sayesinde burasının da aynı kültür bütünlüğüne sahip olduğunu düşündürmektedir (Çelik, 2017).

Yerleşimin küçük buluntu topluluğu içinde baskın grubu çakmaktaşı aletler oluşturmaktadır. Çakmaktaşı aletler arasında dilgiler, kazıyıcılar, ok uçları, yongalar ve çekirdek parçaları bulunmakla birlikte obsidyen aletler de az da olsa yerleşimden tespit edilenler arasındadır. Sürtmetaş endüstrisinin baskın alet grubunu havan elleri ve ezgi taşları oluşturmakla birlikte taş kaplar, bezemeli taş plakalar, taş boncuklar ve baltalar da elde edilen diğer buluntulardır. Kemikten yapılmış buluntular ise genelde işlevsel amaçlı olduğu bilinen bız ve iğnelerin yanında sembolik anlam taşıyan objelerde bulunmuştur (**EK-1. Şekil 17.**) (Çelik, 2017).

Yerleşimden elde edilen botanik veriler, Yeni Mahalle toplumunun tarımsal aşamalara geçtiklerini göstermektedir. Kalıntılara arasında kültüre alındığı anlaşılan arpa, buğday, bezelye gibi tahıl türlerinin yanında badem ve yabani fıstık gibi kabuklu yemişlerin de besin ekonomilerinde önemli bir yer tuttuğunu kanıtlar niteliktedir. Hayvansal kemik buluntular açısından değerlendirildiğinde herhangi bir şekilde evcilleştirme izlerine rastlanmaz. Ancak yani hayvanları hala avlayarak tükettikleri anlaşılmaktadır. Bunlar arasında küçük memeliler kategorisine giren fare ve sıçan türleri ile tavşanların yanında yaban domuzu, ceylan, yabani sığır, tilki, ayı gibi besin ekonomisine direk katkıda bulunan hayvan türleri sayılabilir (Çelik, 2007 ve 2017).

Yeni Mahalle yerleşiminin saptandığı kesitten bulunmamış olmasına karşın yerleşimin devamının olduğu düşünülen alanda keşfedilen buluntu ise gerçek insan boyutlarındaki heykeldir. 1993 yılında dergah ve Balıklıgöl tarihi alanlarının çevre düzenlemesi çalışmaları kapsamındaki hafriyat çalışmalarında tespit edilen ünik buluntu 1.93 m boyutlarındaki ve olasılıkla dikili bir stel gibi kullanılmış heykel (**EK-2. Resim 21.**) oldukça dikkat çekmektedir (Çelik, 2007).

Yeni Mahalle yerleşimi her ne kadar günümüz mimarı dokusunun altında kalmış ve oldukça aşınmış olsa da bulunduğu konum itibariyle merkezi ovalık alanda bulunması bakımından önem taşımaktadır. Özellikle yerleşimin yakınında ele geçen ve insani boyutlarda bilinen en eski insan heykeli ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Ayrıca yerleşimin kısıtlı alanlarında yapılan çalışmalar sonucunda T biçimli olduğu varsayılan stel

Urfa bölgesinin Çanak Çömleksiz Neolitik merkezleri olan Göbekli Tepe ve Nevali Çori ile ilişkisini ortaya koymaktadır (Çelik, 2007). Seramik buluntuların olmayışına karşın bezemeli taş ve kemik objelerin yanında yontma taş endüstrisi ile tam bir Neolitiğe geçişin gözlemlenebildiği yerleşim karakteri göstermektedir. Mimari unsurların erken evrelere işaret ettiği yerleşim hem botanik veriler hem de hayvansal bulgular ile karakteristik Epi-paleolitik'ten Neolitik'e geçiş evresinde olduğunu göstermektedir. Botanik veriler üzerinde yapılan analizler sonucu yerleşimin geç aşamaları hariç tamamında yabancı tahıl ve baklagilleri toplayıcılık şeklinde tükettiklerini göstermiştir. Ayrıca botanik verilere ek olarak bölgede çoğunlukla bulunan yabancı hayvanları avladıkları ancak evcilleştirme yapmadıkları tespit edilmiştir. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Yeni Mahalle sakinlerinin, Göbekli Tepe gibi sembolik anlam taşıyan merkezin çok yakınında yaşayan avcılık ve toplayıcılık yapmaya devam eden fakat tamamen yerleşik bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır.

#### 4.1.6. Söğüt Tarlası

Şanlıurfa şehir merkezine 35 km mesafedeki Bozova ilçesinin yaklaşık 2 km güneybatısında bulunan Söğüt Tarlası buluntu alanı, ilk olarak 1964 yılında B. Howe başkanlığında yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir. Söğüt Tarlası alçak bir höyük karakterine sahip olmakla birlikte yaklaşık 4500 m<sup>2</sup>'lik bir alanı kapsamaktadır (**EK-2. Resim 22.**). Yerleşimde 1964 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında ortalama 2,50 metrelik kültür dolgusuna sahip olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda merkezin GÖ 12.000 ile 10.000 yılları arasına tarihlenen yerleşik yaşama geçişi veren önemli bir alan olduğu saptanmıştır (Hauptman, 2007a, Kartal, 2009: 81).

Yapılan kazı çalışmalarında kısmen mimari izleri bulunmuşsa da bütüncül bir veri elde edilememiştir. Ancak üst katmanlarında Uruk Dönemi seramik parçaları ele geçmiş altındaki tabakalarda ise Çanak Çömleksiz Neolitik evreye tarihlenen çok sayıda çakmaktaşı aletlerle birlikte az da olsa obsidyen alet de tespit edilmiştir. Çoğunlukla dilgi teknolojisinin görüldüğü yontmataş endüstrisi buluntulardan hareketle Epi-paleolitik dönemden PPN evrelerine geçişi karakterize etmektedir. Buluntular arasında ok uçlarının varlığı PPN evrelerinin sonlarına kadar kesintili de olsa kullanılan açık hava yerleşimi olduğunu düşündürmüştür (Kartal, 2009: 81-82, Hauptmann, 2007a-b).

Söğüt Tarlası yerleşimi her ne kadar üst katmanlarda Uruk Kültürüne ait gibi görünen seramik parçaları bulundursa da alt tabakalardan elde edilen yontma taş buluntuları ile Epi-paleolitik dönemden Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme geçişi yansıtmaktadır. Özellikle Biris Mezarlığı ile benzerlik gösteren çakmaktaşı aletler küçük çaptaki bu yerleşimin Yukarı Fırat Havzası Neolitiğe geçişin izlenebildiği bir merkez olarak değerlendirilmiştir. Kesintisiz sayılabilecek özellikler barındırmayan bu yerleşim yabancı bitkileri toplayan aynı şekilde yabancı hayvanları avlayarak tüketen küçük bir topluluğun varlığına işaret etmektedir. Yılın büyük bir bölümünde iskan edildiği düşünülen yerleşim olasılıkla aralıklı biçimde çevresel koşulların izin verdiği ölçüde kesintilere uğrayarak yerleşilmiştir (Kartal, 2009: 81-82, Hauptmann, 2007a).

#### 4.1.7. Biris Mezarlığı

Şanlıurfa iline bağlı Bozova ilçesi sınırlarındaki Biris Mezarlığı buluntu alanı aynı zamanda yapay küçük bir gölün yakınındadır. Arazi genel olarak açıklık ve taşlık bir görünüme sahip olmakla birlikte su kaynakları açısından zengin bir alana yayılmakta ve Söğüt Tarlası yerleşimine de yakın bir konumda bulunmaktadır (**EK-1. Şekil 18.**). İlk olarak 1964 yılında B. Howe tarafından gerçekleştirilen deneme açmaları ve yüzey çalışmalarından tespit edilmiştir (Kartal, 2009: 80). Yakınındaki küçük göle oranla 4 ila 5 m yükseklikteki buluntu alanı uzun ve ince bir alanı kapsamaktadır.

Günümüzde güncel sayılabilecek mezarlar ile kaplı tepecik, taş aletlerin çevreye yayılmış halde bulunması mezarlık olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Merkezin en dikkat çekici buluntu topluluğunu oluşturan obsidyen aletler yaklaşık 250 km mesafedeki kaynaklardan temin edilmiştir. Obsidyen aletlerin yanında yapılan sondaj çalışmalarında çok sayıda kaliteli çakmaktaşıdan yapılmış taş kalemler, dilgiler ve kazıyıcıların çoğunlukta olduğu aletler de ele geçmiştir. Tepede yapılan araştırmalar sonucunda mimari unsurlara rastlanmazken yontmataş buluntular Biris Mezarlığı buluntu alanının GÖ 12.000 yıllarına denk gelen Çanak Çömleksiz Dönemin başından beri kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Geometrik Mikrolit aletler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda Levant kökenli Kebaran kültürün karakterini yansıtması Toros Dağlarını etekleri boyunca bölgesel düzeyde etkileşimin göstergesi olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Yukarı Fırat Havzası buluntularının genel olarak Kebaran kültür özellikleri göstermesi ve coğrafi olarak herhangi bir engel olmaması özellikle Biris Mezarlığı ve çevresindeki arkeolojik sitlerin Toroslar ile Levant hattı ile olan bağlantısını kanıtlar niteliktedir (Kartal, 2009: 80, Hauptmann, 1998).

Yukarı Fırat Havzası içindeki merkez, Son Buzul Dönemi ve hemen sonrasındaki ani iklim değişimlerinin etkilerine bağlı olarak değişen çevresel koşulların yerleştiği Epi-paleolitik dönem bulguları vermesi bakımından önem taşımaktadır. Hauptmann'a göre mikrolit aletlerin baskın olduğu, Levant çekirdek bölgesi kökenli kabul edilen Kebaran kültürün Toroslar ile bağlantılı olarak kuzeye doğru uzanan ilişkisini yansıtmaktadır (**EK-1. Şekil 19.**). Olasılıkla açık hava kampı olduğu düşünülen yerleşimin, Epi-paleolitik dönem avcı-toplayıcı ya da konar-göçer yaşam tarzında yaşanan topluluklar tarafından mevsimsel döngülerle kullanıldığı düşünülmektedir (Hauptmann, 1999: 68-70).

#### 4.1.8. Çayönü

Diyarbakır'a bağlı Ergani ilçesinin 7 km güneybatısında bulunan Çayönü yerleşimi, Dicle Nehri'nin kolu olan Bağazçay'ın kuzey yakasında konumlanmıştır (**EK-1. Şekil 20.**). Yerleşimin yayılım alanı olarak yaklaşık 350x160 metrelik boyutlarıyla Yukarı Dicle Havzası içindeki PPN merkezleri içinde önemli bir yerde bulunmaktadır. İlk olarak 1963 yılında H. Çambel ve R. Braidwood önderliğinde Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları projesi kapsamında tespit edilmiştir. 1964 yılında İstanbul Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi ortaklığında Çambel ve Braidwood tarafından başlatılan kazılar 16 sezon kadar devam ettirilmiştir. 1985 yıllarından itibaren ise İstanbul Üniversitesi'nden Mehmet Özdoğan tarafından tekrar başlatılan kazılar sayesinde Kuzey Mezopotamya PPN evreleri hakkında sistematik veriler sağlanmaya başlamıştır (Çambel ve Braidwood, 1980a: 12-14, Özdoğan, 2007). Yapılan çalışmalarla merkezin yaklaşık 4.50 ila 6,50 m arasında değişebilen kalınlıkta kültür dolgusuna sahip olduğu ve avcı-toplayıcı dönemden Seramikli Neolitik evreye kadar izlenebilen kültür tabakaları verdiği anlaşılmıştır. Tarihlendirme çalışmaları Çayönü yerleşiminin GÖ 12.000'den başlayan ve GÖ 9.000'lere kadar tarihöncesi süreçlerle birlikte Kalkolitik Dönem ve Demir Çağı dönemlerini de kapsayan kronolojik bir süreci verdiği anlaşılmıştır. Ancak yerleşim yoğunluğunun en fazla olduğu dönem olarak Çanak Çömleksiz Neolitik ve Seramikli Neolitik dönemleri içeren tabakalar Yakınoğu coğrafyasında bulunan Eriha yerleşiminden sonra en uzun stratigrafiyi veren merkez olarak gösterilebilir (Özdoğan, vd.,1993, Özdoğan, 2007).

Çayönü yerleşimi konumu itibariyle çeşitli doğal kaynakları barındıran ve yerleşim evreleri boyunca değişen, çeşitlenen gereksinimleri karşılayacak derecede zenginlik barındıran Ergani Ovası'nda bulunmaktadır (**EK-1. Şekil 21.**). Bu çeşitlilik sayesinde avcı-toplayıcı topluluklar ve devamındaki yerleşik üretimci toplumların süreklilik gösteren

kültürel devamlılığını sağlamıştır. Çevredeki hammaddelerin zenginliği ve çeşitliliği yerleşimin mimari dokusunun yanında gündelik hayatlarına ışık tutan küçük buluntu gruplarıyla da kendini göstermektedir. Özellikle bazalt, çakmaktaşı, kireçtaşı ve bakır/malakit gibi madenler açısından da PPN evresi merkezleri içinde farklı değerlendirilebilecek buluntulara sahiptir.

Çayönü yerleşimi Yukarı Dicle Havzası içindeki PPN dönemlerini mimari özellikleriyle stratigrafik olarak izlenebilen önemli yerleşmelerden biridir. En eski tabaka olan yuvarlak planlı yapılar evresi, ortalama 4 ila 5 m arasında değişen boyutlarda, yarı çukur ve taş döşeli olup üst elemanları dal örgü biçiminde inşa edilen karakteristik yapılardır (**EK-2. Resim 23.**). Hemen üzerinde tespit edilen yapı katı ise PPN A dönemin sonuna ve PPN B evresine geçişi veren “Izgara Planlı” yapılar (**EK-2. Resim 24.**) aşamasıdır. Bu yapı katı Çayönü yerleşiminin genel karakterini yansıtmaması bakımından dikkat çekmektedir. Konutların genelde ızgara biçiminde hücresel zemin kısımları üzerinde bölümlere ayrılan ana yaşam alanı bulunmaktadır. Yaşam alanlarının tabanları düzeltilmiş ve sıkıştırılmış topraktan olabilmekle birlikte ortadaki kısımda ocak yapıları barındıran ve dal örgü tekniğinde duvarları olan klasik yapılardır. Elde edilen bulgular konutların gündelik yaşamdaki işlerin karakterine uygun olarak kullanıldığını göstermektedir. Örneğin Izgara planların üzerindeki kısımların işlik ya da atölye olarak kullanıldığı, ortadaki mekan daha çok mutfak ve besin ekonomisinin gündelik işlerinin yürütüldüğü kısım olurken kendi içinde bölmelere ayrılan ve mekana girişin sağlandığı kompleks yapılar şeklindedir (Özdoğan, 2007). PPN B evresinin ortasından itibaren görülen Kanallı Yapılar (**EK-2. Resim 25.**), taş platformlar üzerinde inşa edilen duvarların kerpiç ya da taş olarak yapılması farklılaşan mimari işlemlerdendir. Temel unsuru kanallı biçimde inşa edilen bu yapıların dış duvar dipleri boyunca kaldırım tarzı unsurları olmakla birlikte bir önceki yapı katındaki işlik kullanımının artık daha sistematik olduğu görülmektedir (Özdoğan, 2007). Höyüğün doğu-batı doğrultusunda tespit edilen konut yapıları gündelik yaşamın aktif olarak sürdürüldüğü kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımdaki mimari arasında atölye-işlik yapıları, köyün ortak kullanım alanları olan avlular ve karakteristik özel işlemlerin sürdürüldüğü yapılar açığa çıkarılmıştır. Özellikle 70 insana ait olduğu anlaşılan kafatasların istiflendiği ve defalarda yenilendiği görülen “Kafataslı Yapı” (**EK-2. Resim 26.**) Yakınoğu coğrafyasından benzerleri görülen olasılıkla ölü kültü uygulamalarına işaret etmektedir. Bu yerleşim tabakasının üstündeki tabakada kullanımının devam edildiği görülen özel yapı, dikdörtgen olarak inşa edildiği ve ele geçen çok sayıdaki insan kemiklerine ait parçaların

küçük bölümlerde depo edildiği anlaşılmıştır (**EK-2. Resim 27.**). Ayrıca yapının iç kısmındaki sunak benzeri unsurlardan da yola çıkarak Kafataslı Yapının Çayönü insanları için ölmüş yakınlarına karşı duydukları önemin göstergeleri arasında sayılmaktadır (Özdoğan, vd., 1993).

Çayönü toplumunun özellikle de Izgara Planlı evrede kültürel ve besin ekonomisi açısından karakterinin en iyi anlaşıldığı süreçleri yansıtmaktadır. Konutların ve zarar görmüş ya da kullanılmayan yapıların tabanları altına, avlulara, ızgara planların boşluklarına hocker biçimde tekli ya da çoklu olarak gömülerin olduğu görülmektedir (Özdoğan, 2007). Yerleşimin tabakaları arasındaki mimari özellik ve farklılıklar Çayönü insanların kesintisiz biçimde ikamet ettiklerini göstermekle birlikte kendi içinde bir gelişim gösterdiği açıkça ortaya konmuştur (Çambel vd., 1985).

Çayönü yerleşiminde botanik verilerden ulaşılan veriler PPN evrelerinde hem ardıc ve meşe gibi ağaçların baskın olduğu ormanlık alanlar ile bozkır karakterli bölgelerin ve bataklık alanların kesişim kısmında yer aldığını göstermektedir. Merkezin güneyindeki bozkır ve yer yer fıstık ve badem gibi bodur ağaçların olduğu arazilerin dışında tahıl türlerinin yetişmesine olanak sağlayan çevresel koşullara sahiptir (Özdoğan, vd., 1993).

Besin ekonomisinde büyük payı bulunan bitkisel kaynaklar arasında çevresel hammaddelerden olan einkorn buğdayı, mercimek, arpa gibi tahılların yanında yağlı yemişler ve menengiç gibi bitkilerinde olduğu saptanmıştır. Toplayıcılığın yanında avcılığın da önemli yeri olduğu görülmektedir. Epi-paleolitik dönemden başlayan yabani hayvan avcılığının zamanla yerini hayvan popülasyonlarının kontrollü tüketimine işaret eden bulgulara rastlanmaktadır. Bu hayvan türleri arasında koyun, keçi, domuz ve geyik en fazla avlanan türler olmakla birlikte az da olsa yabani sığır gibi büyük cüsseli hayvanlarında olduğu görülmektedir. GÖ 9.000'lerden itibaren olasılıkla başka merkezlerden getirilen küçük evcil türlerin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca su kaynaklarına yakınlıkları sayesinde balıkçılık yapıldığı yumuşakçaları da hem besin ekonomisinde hem de süs objesi (**EK-2. Resim 28.**) olarak değerlendirildiği görülmektedir. Yontmataş endüstrisi çakmaktaşı ağırlıklı olmasının yanında Bingöl Dağı kökenli obsidyen aletleri (**EK-2. Resim 29.**) de Çayönü insanların etkileşim içinde oldukları alanları göstermektedir. Takas, hammadde temini ve kültür alışverişi amaçlı sadece yakın çevreleri değil Orta Fırat bölgesinden Zogros kültürünün görüldüğü güney kısımlara kadar geniş bir bölgeyi bildiklerini kanıtlar nitelikte bulgulara rastlanmıştır (Özdoğan, vd., 1993).

Çayönü yerleşimi başlarda Epi-paleolitik dönemden Neolitik döneme geçiş aşamasının olmadığı düşünölen ancak Yukarı Dicle Havzasında tespit edilen en erken yerleşmelerden olması bakımından özel bir yere sahiptir. Kuzey Mezopotamya bölgesinin tarihöncesi devirlerini kronolojik bir gelişim içinde yansıtmaması, bulunduğu bölgenin çevresel koşullarıyla bağlantılı oldukça karakteristik ve işlevsel bir merkez olması bölgeye bakış açısının değıştirmeye yetmiştir. Yerleşim genel olarak mimari tabakaların ve yapıların çeşitlenmesi ile tanımlanmış olmasına karşın buluntularıyla gündelik yaşamın ve sosyal çeşitliliğin gözlemlenebildiği süreçleri oldukça iyi yansıtmaktadır. Özellikle yuvarlak planlı daha basit yerleşim düzeninden çok bölmeli ve hücreli planlardan anlaşıldığı kadarıyla birden fazla kata sahip kompleks mimari dokuya uzanan çeşitlik göstermektedir. Yerleşimin gelişim aşamasının en iyi görölebildiği mimari doku sayesinde kesintisiz ve aşamalı bir sürecin olduğu anlaşılmıştır (Özdoğan, 2007). Mimari uygulamalar arasında sosyal yaşamın izlerinin açıkça görölebildiği ölü költü ile ilişkili ve “Kafataslı Yapı” olarak adlandırılan yaklaşık 70 bireye ait dizilmiş kafatası ile vücut kemikleri barındıran özel işlevli olduğu düşünölen yapının oluşu Çayönü yerleşimi özel bir konuma koymaktadır. Yerleşim bataklık alanlar, Toroslar’ın eteklerindeki ormanlıklar ve su kaynakları açısından çeşitlilik gösteren çevresel koşulları sayesinde, Çayönü insanların yaşam ve geçimlerini rahatlıkla sürdürebileceği imkanları sunmaktadır. Başlarda Zogros költürü ile ilişkili költürel dokusu zamanla Fırat költürlerine doğru bir değışim sergilemekle birlikte genel olarak kendine has bir özelliği olduğu söylenebilir. Besin ekonomileri çoğunlukla yabancı tahıllar, baklagiller, çeşitli bitkiler ve yemişlerin yanında yine aynı biçimde yabancı hayvan avcılığından oluşmaktadır (Özdoğan vd., 1993, Özdoğan, 2007). Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin sonuna doğru domuz ve keçi gibi küçük hayvanların evcilleştirme izleri görölmeye başlamaktadır. Kemik ve taş alet endüstrisi daha ziyade işlevsel özellikte olmakla birlikte az sayıda kazıma bezeler barındıran objeler ile stilize kadın (**EK-2. Resim 30**), erkek ve hayvan heykelciklerde (**EK-2. Resim 31.**) költürel yaşamlarına ait bilgiler vermektedir. Özetle Çayönü toplumu kesintisiz biçimde çevresindeki besin ve hammadde kaynaklarını oldukça verimli kullanabilmiş, simgesel dünyalarının karmaşıklığını yansıtan uygulamaları ile barınma amaçlı yapılarını kompleks uygulamalara uyarlamış çok yönlü bir költürü açıkça ortaya koymaktadır.



#### 4.1.9. Körtik Tepe

Körtik Tepe yerleşimi, Diyarbakır'ın Bismil ilçesi sınırlarındaki Ağıl Köyü'nün Pınarbaşı kısmında yer alan karakteristik Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakaları veren merkezlerinden bir tanesidir. Batman Çayı ile Dicle Nehri'nin kesişim noktasında bulunan höyük, Toroslar'ın eteklerinden başlayan yarı engebeli verimli ovalıkta bulunan konumuyla Kuzey Mezopotamya coğrafyasının önemli yerleşmeleri arasına girmiştir (**EK-1. Şekil 22.**). Özellikle son zamanlarda artan kazı çalışmaları neticesinde Yukarı Dicle Havzası kültürleri açısından önemli bir rolü olan yerleşim oldukça zengin buluntularıyla dikkat çekmektedir. İlk olarak 1991 yılında G. Algaze tarafından yapılan yüzey araştırmaları ile tespit edilmiştir. Sistemli çalışmaların başlatıldığı 2000 yılında Ilısu Barajı suları altında kalacak kültür varlıklarını kurtarma çalışmaları Vecihi Özkaya başkanlığında başlatılan yerleşim, ortalama 5 m'lik kültür dolgusu ve yarım hektarlık yayılım alanı ile her ne kadar büyük bir merkez gibi görünmese de tespit edilen buluntular yerleşimin ne denli önemli bir yeri olduğunu göstermiştir (Özkaya, 2007, Özkaya ve Coşkun, 2007b).

Yapılan çalışmalar sonucunda 2 ana kültür aşaması tanımlanmış olup üstteki evre Orta Çağ yerleşimine ait mezar kalıntıları ile kısmen zarar gören tabaka olan ve ana yerleşimin karakterini yansıtan Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) evre olarak tanımlanmıştır (Özkaya vd., 2009).

Yerleşimin iki ana tabakası içinde eski olan Çanak Çömleksiz Neolitik evre yontmataş endüstrisinin yanında mezar ve mimari unsurlar ile tanımlanmaktadır. PPN tabakaları her ne kadar Orta Çağ mezar yapıları ile zarar görmüşse de genel bütünlüğün oldukça zengin buluntuları vermesine engel olmamıştır. Özellikle de 1.5 m kadar derine inilen kısımlarda tespit edilen mimari bütünlük, taban altı şeklindeki mezarlar ve bu mezarlardan elde edilen üstün nitelik taşıyan buluntular Körtik Tepe sakinlerinin kompleks yaşam biçimlerine ışık tutmaktadır (Özkaya ve Coşkun, 2007a-b).

Merkezin mimarisi genel olarak 6 evre halinde incelenmiş ve yuvarlak planlı, işlem görmemiş taşlardan yapılan duvarlar ile sıkıştırılmış tabanlar şeklinde yapılmıştır. Üç ayrı tipte incelenen yapılardan yuvarlak planlı olanlar 2 ila 3 metre arasında değişen çaplara sahip basit taşlardan inşa edilen temelleri ile genelde bitişik düzende olmakla birlikte bağımsız örnekleri de barındırmaktadır (**EK-2. Resim 32.**). Bir diğer mimari kategori ise aynı biçimde yuvarlak planlı olmakla birlikte 1,5-2 metrelik boyutlarıyla ve tabanlarındaki çakıl döşemeler sayesinde depo yapıları olarak değerlendirilmelerini sağlamıştır. Bu yapıların

içindeki kültür dolgusu incelemelerinde elde edilen bitkisel kalıntıların yoğunluğu bu savi destekler niteliktedir. Üçüncü mimari kategoriye oluşturan yapı biçimi ise sadece 3 örnekle bilinen daha büyük boyutlara sahip olanlardır. Aynı biçimde yuvarlak planlı olan bu mimariyi öne çıkaran unsurlar arasında sıkıştırılmış toprak tabanlar, balçıkla birleştirilmiş çakıl taşları ile oluşturan tabanlara ek olarak taban altı mezarları, yoğun biçimde yabancı hayvanlara ait olan kemik ve boynuz parçaları bu yapıların özel işlevli yapılar olduğunu düşündürmüştür (Özkaya vd., 2010). Yerleşimin genel mimari dokusu her ne kadar çağdaş yerleşimlere benzerlik gösterse de son yapılan çalışmalar sayesinde kerpiç olduğu saptanmış kısımlar ve mezarlar ile ilintili yuvarlak formda mimari yapılarla kendine has özellikler yansıtmaktadır. Mezarlar genel olarak doğrudan taban altına basit çukurlar şeklinde ya da özenle işlenmiş tabanların altına mezarlar şeklinde uygulanmış bazı durumlarda birden fazla gömütün olduğu ve özel uygulamaların tespit edildiği görülmektedir. İskeletler genelde yarı hocker veya hocker biçimde olmakla birlikte zengin gömü armağanları ile Körtik Tepe sakinlerinin simgesel dünyalarının yansımalarının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Özkaya ve Coşkun, 2007b). İskeletlerdeki kol gibi uzun kemikler üzerinde tespit edilen aşı boyası bezemeleri, bazılarının baş kısımlarının olmayışı, olasılıkla yumuşak dokulardan arındırıldıktan sonra aşı boyası ya da kireçle kaplanmış şeklindeki uygulamalar ölü gömme geleneklerindeki uzmanlık ve ritüel belirtilerine işaret etmektedir (**EK-2. Resim 33.**). Mezarların nitelikleri ve ölü hediyelerindeki nicelik bakımından farklıklar statü ayrımları olabileceğini düşündürmektedir. Mezar armağanları olarak taş, kemik ve yumuşakça kabuklarından yapılan bol miktarda boncuklar, çakmaktaşı veya obsidyen aletler, iyi işlenmiş kazıma ya da kabarma motifli taş kaplar, balık ya da kuş kemiklerinden boncuklar ve sürtme taş aletlerden oluşan geniş bir skalaya sahiptir (**EK-2. Resim 34.**). Mezarlardan ele geçen bir diğer önemli buluntu grubunu oluşturan ve olasılıkla simgesel anlam taşıdığı düşünülen objeler olan 35-42 cm arasında değişebilen, 9 cm kalınlığa ulaşan, klorit ve andezit gibi taşlara da yapılan kabartmalı nesnelere cenaze ritüelleri ile bağdaştırılmıştır (Özkaya ve San, 2007).

Yontmataş endüstrisi çakmaktaşı ve obsidyen hammaddeli olup genelde yerel kaynakları işaret etmektedir. Özenli bir işçiliğe sahip olmayan taş aletler genelde kesici ve saplı aletlerden oluşmaktadır. Ayrıca büyük boyutlu kazıyıcılar ve obsidyenden yapılmış yarım biçimli ve geometrik mikrolitler de tespit edilmiştir. Kemik buluntu grupları arasında işlevsel nitelik taşıyan iğne, delgi ve bız gibi buluntuların yanında da dekoratif süs objesi olduğu düşünülen kazıma bezemeli buluntular barındırmaktadır (**EK-2. Resim 35.**).

Sürtme taş buluntu topluluğunun çoğunluğu mezarlardan elde edilmiştir. Bunlara arasında havanlar, havan elleri, delikleri bulunan taş objeler, törensel amaçlı olduğu tahmin edilen baltalar, oldukça iyi işlenmiş bezemeli taş kaplar ve zoomorfik biçimli havaneli (**EK-2. Resim 36.**) ile havanlar (**EK-2. Resim 37.**) gibi oldukça geniş skalada buluntular tespit edilmiştir (Özkaya ve San, 2007).

Çanak Çömleksiz Neolitik tabakanın hem mimari öğeler hem de mezar buluntularından hareketle kendi içinde 5 ayrı evreye ayrıldığı saptanmıştır. Özellikle mimari evre takibi eskiden yeniye doğru gözlemlenen farklılıklar sayesinde kronolojik bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Mimaride tespit edilen bu süreç ve yuvarlak planlı yapıların kullanım amaçları açısından değerlendirildiğinde Körtik Tepe sakinlerinin uzun süreler burada ikamet ettiği, toplayıcılık yapılarına rağmen depolama yapacak biçimde verimli bir alanda yaşadıkları ve kompleks ölü gömme ritüelleriyle çağdaşı diğer yerleşimlerden kısmen daha karmaşık sosyal bir düzen geliştirdikleri düşünülmektedir. Tam bir yerleşik karakteri göstermesine karşın avcılık yapan, çevresel kaynakların yeterli olmasından dolayı depolama yapabilecek seviyede toplayıcılık ile besin ekonomilerini sürdüren insanların gelişmiş bir sembolizm dünyaları olduğu verilerinden yola çıkarak çağdaşı yerleşimlere kısmen benzemekle birlikte olasılıkla kendine has bir kültür geliştirdikleri söylenebilmektedir (Özkaya ve Coşkun, 2007).

Körtik Tepe insanların tüm bu bulguları göz önünde bulundurulduğunda kuşkuya yer bırakmayacak şekilde yerleşik yaşama geçmiş ancak avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini sağlayan kompleks bir kültürün temsilcisi oldukları anlaşılmaktadır. Elde edilen buluntuların yanında C14 tarihleme çalışmaları sayesinde yerleşimin Kuzey Mezopotamya'nın Dicle havzası içinde en erken merkezlerden biri olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme konumlandırılmasını sağlamıştır (Coşkun vd., 2012).

Körtik Tepe yerleşimi genel karakteri göz önünde bulundurulduğunda Çanak Çömleksiz Neolitik döneme göre oldukça gelişkin ve yok yönlü olduğu görülmektedir. Yuvarlak planlı yapıların bazılarının tabanlarının çakıl döşeli olması ve üstünde depolama olduğunu kanıtlayan verileri sunması sistematik tarıma geçilmemiş olmasına karşın toplayıcılık ile kendilerine yetebilen örgütsel bir topluluk olduğunu göstermektedir. Özellikle konutların tabanları altında çok zengin ölü hediyeleri ile sistematik gömütleri barındırması yerleşimin çevresindeki söz konusu yerleşimlere kıyasla ne denli gelişkin bir kültür yarattıkları dikkat çekmektedir. Elde edilen oldukça bol sayılarda taş boncuklar, işçilik ve hammaddenin kalitesi ile dikkat çeken, çok çeşitli bezemeler barındıran taş kaplar

ve yontmataş endüstrisinde çakmaktaşının yanında obsidyenin de kullanılması Körtik Tepe yerleşimini özel bir yere koymamızı sağlamaktadır. Yerleşimin mimari dokusu ve yoğunluğu PPN evresi olan en erken dönemlerde kesintisiz biçimde iskan gördüğü ve tam bir yerleşiklik karakteri göstermesinin yanında yaşamsal kaynakların yeterliliği sayesinde yabani hayvanları avlayan ve koruyarak toplayıcılık yapan gelişkin kültürel topluluk olduğunun kanıtlarıdır. Kültürel ve ticari ilişkileri olduğu düşünülen sanatsal yetkinlikleri oldukça ileri düzeyde olan ve simgesel dünyalarının izlerinin saptanabildiği önemli yerleşmelerden biridir (Özkaya ve Coşkun, 2007).

#### 4.1.10. Hallan Çemi

Batman şehrinin yaklaşık 50 km kuzeyinde yer alan yerleşim, Dicle Nehri'nin bir kolunu oluşturan Sason Çayı'nın batı hattında konumlanmıştır. Toros Dağlarının ovaya açılan kısmında (**EK-1. Şekil 23.**) bulunan merkez günümüzde baraj suları altında kalmıştır (Rosenberg, 1993). İlk olarak 1990 yılında Baraj suları altında kalacak kültür varlıklarının tespiti amaçlı sürdürülen yüzey araştırmalarında bulunmuştur. Ardından 1991 ve 1994 yılları arasında Diyarbakır Müzesi'nin ve Delaware Üniversitesi ortaklığıyla kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde yaklaşık 4,5 m kalınlıktaki kültür dolgusuna sahip yerleşim, GÖ 13.000 yıllarının sonlarından itibaren iskan gördüğü anlaşılmıştır. Bu verilerden hareketle Hallan Çemi yerleşiminin avcı-toplayıcı yaşam biçiminin hakim olduğu süreçlerden yerleşik köy yaşantısına geçiş aşamasını veren, Yukarı Dicle Havzası içindeki en erken yerleşimlerden biri olduğu anlaşılmıştır (Rosenberg, 2007a).

Yaklaşık yarım hektarlık bir alana yayılan yerleşimin mimari ile temsil edilen 4 yapı katı bulunmaktadır. En eski tabakası genel olarak yuvarlak planlı, taş temelli alçak platformlar üzerinde dal örgü tekniğinde duvarlara sahip Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin karakteristik mimari özelliğindedir (**EK-1. Şekil 24.**). Konut olarak kullanıldığı anlaşılan mimari yapıların, merkezi köy meydanı etrafında çevrelendiği görülmektedir. Tabakalar arasında mimaride değişim gözlemlenmekle birlikte PPN evrelerinin başlarında 2-3 m çapa sahip yapılar zamanla 5-6 m arasında değişebilen boyutlara ulaşmaktadır. Yuvarlak planlı, yarı çukur ve bazı örneklerde görülen tabanı taş döşeli yapılar (**EK-2. Resim 38.**) genelde dal örgü tekniğinde inşa edilmiş duvar unsurları barındırmaktadır. Boyutları ve kısmen özel işçilik uygulandığı görülen ve görece daha büyük boyutlarda inşa edilen yapıların özel işlevli (**EK-2. Resim 39.**) veya Hallan Çemi insanların ortak kullanımına has olduğu düşünülmektedir. (Rosenberg, 2007c). Yerleşimin mimarisinde

dikkat çeken diğere unsurlar arasında çapları ortalama 2 m civarında olan ve konutların boşluk kısımlarında bulunan çeşitli materyalden yapılan platformlar bulunmaktadır. İşlevi tam olarak bilinmemekle birlikte olasılıkla üst elemanları korunamamış depo yapılarının temelleri olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca hem konutların içinde hem de ortak kullanım alanları olan avlularda rastlanılan çeşitli materyalden yapılan ocaklar bulunmaktadır. Ayrıca yerleşimin merkezi kısmında ele geçen üçlü koyun kafatasları (**EK-2. Resim 40.**) ortak kullanım alanlarının gündelik işlevleri dışında sembolik uygulamalar içinde kullanıldığını düşündürmektedir. Hallan Çemi mimarisi ve yerleşim dokusu açısından çeşitlilik gösteren Kuzey Mezopotamya'nın Çanak Çömleksiz Neolitik sürecin karakteristik özelliklerini göstermesinin yanında alçı, sıkıştırılmış kireç, kerpiç ve taşın birlikte kullanılması bakımından kendine has özellikler göstermektedir (Rosenberg, 2007a).

Hallan Çemi topluluğunun besin ekonomisini yansıtan en belirgin veriler genel olarak botanik bulgular ve hayvan kemikleri gibi kalıntıların araştırılmasıdır. Yerleşimin erken evrelerinde tamamen yabanıl biçimde söz konusu dönemin çevresel koşullarına paralel olarak toplayıcılık yapıldığı görülmektedir. Bitkisel besin kaynaklarının çoğunluğunu oluşturan tahılların yanında kabuklu yemişler, çeşitli otlar ve kök bitkilerin toplayıcılık veya zamanla azalan kaynakları koruyarak tükettikleri anlaşılmaktadır (Rosenberg, 1995). Avcılığın da beslenmede önemini büyük olduğu kemik verilerin yoğunluğundan anlaşılmaktadır. Her ne kadar PPN evrelerinde sistemli hayvan evcilleştirmenin kanıtları olmasa da evcilleştirmeye giden sürecin başladığını ve hatta basit biçimde domuz bakıcılığı yapıldığı görülmektedir (Rosenberg, 2007a).

Tamamen avcı-toplayıcı yerleşik köy yaşamına geçen Hallan Çemi sakinlerinin iklimin ve buna bağlı çevresel kaynakların yeterliliği sayesinde karmaşık kültürel stratejileri geliştirdikleri, kaynakların azalmaya başladığı dönemden itibaren de değişen çevre koşullarına uyum sağladıkları görülmektedir. Kompleks mimari yapıları ve geçim modellerindeki gelişimleri açısından Yukarı Dicle Havzası'nın özellikle PPN evresi içinde özel bir yere sahip oldukları kaçınılmazdır. Mimari uygulamalar içinde kamu yapılarında görülen yaban sığırı (**EK-2. Resim 41.**) kafatası simgesel anlam taşıyan ve olasılıkla topluluğun gündelik kült uygulamalarını sembolize etmektedir. Hallan Çemi'nin yerleşim karakteri ve elde edilen buluntuların özellikleri dikkate alındığında yılın tamamında iskan gördüğü ve tarım yapmayan bir topluluk olduğu görülmektedir (Rosenberg, 2007a, Schmidt, 2014: 69-70).

Yerleşimden elde edilen küçük buluntular çeşitlilik göstermekle birlikte Yukarı Dicle Havzası PPN evrelerine tarihlenen diğer yerleşimlere benzer özellikler göstermektedir. İyi işçilik sergilenmiş klorit ya da kireçtaşıdan yapılmış bezemeli taş kaplar (**EK-1. Şekil 25.**), Körtik Tepe'dekilere benzerlik göstermektedir. Küçük buluntulardan bir diğer önemli grubu havanelleri oluşturmaktadır. Özellikle zoomorfik biçimli ve iyi cilalanmış havanelleri (**EK-1. Şekil 26.**) Hallan Çemi yerleşiminde tespit edilen önemli eserlerdendir (Rosenberg, 2007a).

Hallan Çemi yerleşiminde yapılan kazı çalışmaları neticesinde Güneydoğu Anadolu bölgesinin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme geçişi ve öncesindeki tarihöncesi aşamaları açısından önemli bilgilere ulaşılmıştır. PPN evresi içindeki kompleks kültürlerin kökeni ve gelişiminin sanıldığı aksine başka bölgelerden ithal olmadığı, öncül kültürlerden kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Yerleşim Yukarı Dicle Havzası avcı-toplayıcı ve göçebe toplulukların yerleşik düzene geçtiğin gözlemlendiği ilk yerleşim yeri olma özelliği göstermektedir. Mimari özellikleri dönemin karakterini yansıtır biçimde platformlu yuvarlak planlı yapılardan oluşmakla birlikte merkezi bir meydanın çevresine konumlanmış konutlar ve "Kamusal Yapı" olarak adlandırılan daha karmaşık mimari dokuya sahiptir. Tamamen avcı-toplayıcı yaşamlarını sürdürürken zamanla tükenen kaynaklara alternatif üretebilen, besin ekonomisinin sürdürülebilmesi amaçlı evcilleştirme yapmaya başlayan organize bir toplum olduğu anlaşılmaktadır. Domuzun ilk evcilleştirildiği merkezlerden biri olan Hallan Çemi, dayanışma, ortak hareket edebilme karakteri gösteren ve kendi içinde gelişim gösteren önemli yerleşimler arasındadır. Yapılardan açığa çıkarılan boğa ve koyun kafatasları sosyolojik ve ritüel sistemin doğuşu olarak kabul edilmekte, küçük buluntular arasında bulunan çentikli çubukların statü belirtisi olabileceği düşünülmektedir.

#### **4.1.11. Demirköy Höyük**

Günümüzde Batman ili sınırlarında bulunan Demirköy, Diyarbakır-Batman karayolu üstündeki köprünün 2 km kuzeyinde bulunmaktadır. Batman Nehri kenarında yaklaşık 10 metre yükseklikteki taşkın seti üzerinde olan höyük, Hallan Çemi yerleşiminin 40 km güneyinde ve Fırat ile Batman Çayının birleştiği noktanın da 20 km kuzeyinde yer almaktadır (**EK-1. Şekil 27.**). İlk olarak 1989 yılında Dicle-Fırat Yüzeysel Araştırması Projesi kapsamında tespit edildikten sonra G. Algaze ve M. Rosenberg tarafından 1993 yılında yapılan yüzeysel araştırmalarında elde edilen buluntular neticesinde kısa süreli Orta Çağ dönemi vermenin yanında yerleşimin büyük çoğunluğunun Çanak Çömleksiz Neolitik

dönem ait olduğu tespit edilmiştir (Rosenberg, 2007b). Yapılan çalışmalarda yerleşimin konumu itibariyle Batman Çayı tarafından büyük bölümünün aşındırılmış olduğu ve yerleşime ait unsurların geniş alanlara dağıldığı ancak kültür dolgusunun korunduğu kısımlarda 7 metre civarında olduğu düşünülmüştür. Sistemli çalışmaların başladığı 1997 ve 2000 yılları arasında, höyüğün sınırları, dokusu, dönem aralığı ve tabanların tespiti için belirli noktalarda sondaj çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda yerleşimin yoğun tarım faaliyetleri ve nehrin aşındırması sonucu oldukça büyük bölümünün tahrip olduğu ve ilk yapılan tabaka ve genişlik tahminlerin de oldukça altında olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen botanik verilerin incelenmesi sonucunda GÖ 10.000 yıllarının başlarına tarihlenmesi Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenmesi desteklemektedir. Çevresel koşullar nedeniyle oldukça bozulmuş halde tespit edilen 2 metrekareden daha küçük olan yarı oval mimari yapının yanında, basit toprak mezar, kırık sıvalı yüzey parçaları ve kül karışımı çöp çukurları gibi öğeler saptanmıştır (Rosenberg, 2007b).

Hem zamansal aralık hem de buluntuların benzerliği ve devamlılığı Demirköy yerleşiminin Hallan Çemi ile olan bağımlı gösterir niteliktedir. Demirköy'ün Hallan Çemi terkedildikten hemen sonrasına tarihlenmesi ve buluntuların karakteristik benzerlikleri bu yorumun yapılmasına neden olmaktadır. Yontmataş endüstrisi içinde Hallan Çemi için karakteristik olarak kabul edilen üçgen biçimli geometrikler ve ok uçları, aynı biçimde Demirköy için de yaygın alet topluluğunu oluşturmakla birlikte tipik Nemrik uçları Demirköy'de daha yoğundur. Yontmataş alet yapımında kullanılan hammadde açısından Hallan Çemi'de obsidyenin daha yoğun kullanıldığı görülmektedir (Rosenberg, 1997).

Demirköy sürtme taş alet topluluğu diğer birçok unsur gibi Hallan Çemi ile paralellik göstermektedir. Bezemeli ya da yalın taş kap parçaları, havaneleri, topuz başları ve kırık taş kap parçalarının yeniden işlenerek pandantiflere, stilize boynuz parçalarına dönüştürülmüş buluntular (**EK-2. Resim 42.**) Hallan Çemi ile benzerlik göstermektedir. Bunların dışında daha geç döneme tarihlenen Çayönü yerleşimine benzer nitelikler taşıyan klorit taşından cilalı sap düzelticiler Hallan Çemi'den farklı olarak bezemeli ve oval biçime sahiptirler (Rosenberg, 1997).

Demirköy'de yontmataş ve sürtmetaş endüstrisi yoğun olmasına karşın işlenmiş kemik buluntulara rastlanılmamıştır. Genel olarak Hallan Çemi ile paralel buluntuları vermesine karşın Demirköy yerleşiminin kendine özgü buluntuları yerleşimin karakterini yansıtması bakımından önem taşımaktadır. Bunlar arasında çentikli taş çubuklar ve yoğun kum katkılı kil objeler ya da bitümden şekillendirilen nesnelere dikkat çekmektedir. Bitümden

yapılan nesnelere, halka biçimine doğru şekillendirilmiş ve yalnızca birkaç cm boyutunda silindirik şeklindeki boncuk benzeri buluntulardır (**EK-2. Resim 43.**). Kilden yapılan objeler ise antropomorfik ya da zoomorfik biçimler gösteren kol ve bacak uzantısı gibi görünen buluntular tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen birçok yerleşimde olduğu gibi Demirköy’de de oldukça kaba, kötü pişirilmiş ve asma delikleri bulunan tek bir çömleğe ait üç parça ele geçmiştir (**EK-2. Resim 44.**). Çok az sayıdaki bu kilden yapılan nesnelere Kuzey Mezopotamya’da yaşayan Epi-paleolitik toplulukların çanak çömlek üretimine nasıl geçtiklerini ve başlardaki yoğunluğunu değerlendirmek adına önemli bulgulardır (Rosenberg, 2007).

Demirköy yerleşimi ayrıca 6 insan ve köpeğe (**EK-2. Resim 45.**) ait olduğu tespit edilen 2 basit mezar alanı, Hallan Çemi’ye göre ayrılan bir diğer özelliği teşkil eder. Gömütlerin yatırılış yönleri veya biçimlerinde standart kabul edilebilecek bir düzenin olmayışı ve yaş aralıklarının bebekten yetişkinliğe değişen aralıklarda oluşu ölü gömme ritüeli hakkında kesin kanıtlara varılmasını engellemektedir. Çevresel koşulların ve günümüz uygulamalarının etkisiyle karışmış olma ihtimaline rağmen iskeletlerin bir kısmında belirgin derecede yakılma olduğu, kemiklerin altındaki fitolit izlerinden hasıra sarıldıktan sonra gömüldüğünü düşündürmektedir. Ayrıca bir diğer dikkat çekici unsur ise bireylerden birinin kolunda Sarılı kertenkele derisinden yapılmış bilezik benzeri (**EK-2. Resim 46.**) buluntu özellikle de bölgede bilinen tek örnek olarak kabul edilmektedir. Bir başka gömüt olan çocuk iskeletinde ise belirgin biçimde kırmızı aşı boyası izleri saptanmış, ancak bunun sarıldığı hasır örtünün boyası mı yoksa iskeletin çizgisel bezeme biçiminde mi boyandığı tam olarak saptanamamıştır (Rosenberg, 2007).

Demirköy yerleşiminin gündelik yaşamı hakkında bilgi edindiğimiz bir diğer unsur da beslenme biçimleridir. Özellikle botanik verilerin çeşitliliği Hallan Çemi ile benzer özellikler göstermekle birlikte yoğunluğu tam bir kıyaslama yapmaya olanak vermemektedir. Baklagiller, badem, şamfıstığı, deniz sandalye sazı ve kabuklu yemişlerin Demirköy sakinleri tarafından yoğun biçimde tüketildiği besinler arasındadır. Küçük tohumlu bitkilerin kullanıldığını gösteren kısıtlı verilerin yanında bitkilerin kültüre alındığını gösteren herhangi bir veri yoktur.

Bu verilerden yola çıkarak Demirköy’de yaşayan insanların yerleşik yaşama geçmiş olmasına karşın sistemli bitki evcilleştirme yapmadıkları, genelde konumları itibarıyla nehir kenarında büyüyen ve çevrede yabancı olarak temin edebildikleri bitkisel tahıl kaynakları topladıkları ve yontma taş aletlerden anlaşıldığı kadarıyla da balıkçılık yaptıkları ve küçük



hayvanları avlayarak hayatlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Tam bir yerleşik yaşam tarzına sahip Demirköy sakinleri hem sosyal organizasyon açısından hem de yakın çevrelerindeki doğal kaynaklardan sistemli biçimde faydalanabilen çok yönlü bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır (Rosenberg, 1997).

#### **4.1.12. Hasankeyf Höyük**

Batman il sınırlarında bulunan Hasankeyf Höyük yerleşimi Dicle'nin kuzey kısmında konumlanmaktadır. Ayrıca Antik Hasankeyf şehrinin yaklaşık olarak 2 km doğusundaki konumuyla nehir kaynaklı su bağlantılarıyla olan yakınlığı yerleşimin karakterini belirlemektedir (**EK-1. Şekil 28.**). Höyüğün yüksekliği yaklaşık 8 m olup 200x160 m'lik bir alana yayılmaktadır. İlk olarak Ilısu Baraj suları altında kalacak arkeolojik değerleri kurtarma amaçlı 2009 yılında tespit edilen yerleşim, ardından Batman Üniversitesinden A. Uluçam başkanlığındaki ekip tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. 2010 yılından itibaren Japonya Tsukuba Üniversitesinden oluşan ekip tarafından kazıları devam ettirilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarında tespit edilen tabakalardan üst seviye Demir Çağ ve Helenistik aşamaları vermekle birlikte höyüğün ortalama 6,5 metrelik ana kültür dolgusunu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem oluşturmaktadır. Yerleşimden elde edilen bulguların analizi ve C14 tarihlemeleri yaklaşık GÖ 11.500 yıllarını vermekle birlikte Yukarı Dicle Havzası Seramiksiz Neolitik yerleşimlerinden Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hallan Çemi gibi merkezlerle de çağdaş olduğu saptanmıştır (Miyake, vd., 2012).

Hasankeyf Höyük yerleşiminin mimari dokusu gelen olarak yuvarlak planlı, çukur tabanlı karakteristik PPN evresi karakteri sergilemektedir. Özellikle konut olarak tanımlanan yapılardaki gömütlerin yanı sıra kültür dolgusu içindeki çok sayıdaki büyük boyutlu ve olasılıkla sabit olarak kullanıldığı düşünülen aletlerin tespit edilmesi yıl boyunca yerleşik bir yaşam sürüldüğünün kanıtı olarak gösterilebilir. Konut mimarisi genel olarak yarı çukur tabanlı ile yuvarlak biçimli olup ortalama 4 ila 5 m arasında değişebilen boyutlarda ve taş duvarlı, kil sıvalı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Mimari doku çoğunlukla bitişik düzende inşa edilmiş (**EK-1. Şekil 29.**) olmakla birlikte bazı örneklerdeki olasılıkla duvara asılı yabani koyun türüne ait boynuz apliği yerleşimin en dikkat çekici buluntuları arasındadır. Konut tabanlarına yapılmış olduğu görülen mezarlardaki iskeletler hocker pozisyonunda olup zengin ölü hediyeleri barındırmaktadır. Mezar hediyeleri arasında süs eşyası olan çok sayıda boncuk, taş kaplar ve bezemeli taş plakalar gösterilebilir (Miyake, vd., 2012).

Höyüğün mimari dokusunda baskın mimari özellikleri yansıtan yuvarlak planlı yapıların dışında Çanak Çömleksiz Neolitik dönem tabakalarının üstteki kültür dolgusunda tespit edilen köşeleri yuvarlatılmış, dörtgen planlı büyük yapı karakteri gereği özel işlevli yapı olarak değerlendirilmiştir. Yapının tabanları altında ve çevresinde çoğunluğu hocker pozisyonunda yapılmış mezar tespit edilmiştir. Mezarlardaki ölü hediyelerinin yanında iskeletlerin uzun kemiklerindeki siyah aşı boyası izleri (**EK-2. Resim 47.**) olduğu görülen örneklere rastlanması bu bireylerin statü farklılıkları olabileceğini düşündürmektedir. Ortak kullanım alanı olduğu düşünülen yapının en dikkat çekici özellikleri arasında kuşkusuz 1,5 m boyutlarında ve bazıları üzerinde bezemeler bulunan dikilitaşlar oluşturmaktadır (**EK-2. Resim 48.**). Bu dikilitaşların Yukarı Dicle Havzası içinde tespit edilmeleri Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem açısından oldukça önem taşımaktadır (Miyake, vd., 2012).

Hasankeyf Höyük yerleşiminden tespit edilen bitkisel ve hayvansal verilerin analizleri neticesinde tamamının yabani biçimde kullanıldığını göstermektedir. Kültüre alınmadığı anlaşılan bitkiler arasında çoğunluğu badem, fıstık ve çitlembik gibi yağlı yemişler oluşturmaktadır. Evcilleştirme izlerine rastlanmayan hayvan kemikleri ceylan, kızıl geyik, keçi, koyun, yaban domuzu ve az sayıdaki tilki gibi türlere ait olmakla birlikte olasılıkla su kaynağına sürüler halinde gelen hayvanları avlamak suretiyle tüketmiş olmalıdırlar. Besin ekonomilerinde baskın olduğu görülen bir diğer girdi ise çok sayıda balık kemiği buluntularında hareketle balıkçılık olarak değerlendirilmiştir. Yabani hayvanları avlayan ve nehir kenarındaki konumu itibarıyla yoğun biçimde balıkçılık yaptıkları (**EK-2. Resim 49.**) elde edilen taş alet endüstrisiyle de desteklenmektedir (**EK-2. Resim 50.**) (Miyake, vd., 2012). Hasankeyf Höyük yerleşiminin buluntuları dikkate alındığında tamamen yerleşik yaşamın tercih edilmesine karşın avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık ile geçimlerini sürdüren bir topluluk oldukları açıkça görülmektedir. Ayrıca özel işlevli olduğu düşünülen yapılardaki buluntular sayesinde sosyal organizasyon ve hiyerarşik bir düzen kurdukları anlaşılmaktadır.

Yerleşim, Yukarı Dicle Havzası içindeki PPN dönem kültürünün tipik bir örneği olmakla birlikte özellikle Göbekli Tepe ve Nevalı Çori yerleşiminden bilinen T biçimli dikilitaşlara benzer özellikler barındıran dikili taş buluntuları ile ön plana çıkmaktadır. Genel olarak yarı çukur, yuvarlak planlı ve sıvalı konut mimarisi yansıtan yerleşimin en dikkat çekici özelliği olan dörtgene yakın planlı, dikilitaşların bulunduğu ve tabanındaki yoğun gömütleri dikkat çekmektedir. Bölgede çağdaşı olan yerleşimlere benzer nitelikte mezar yapıları, zengin gömü hediyeleri ve iskeletler üzerinde yapılan ritüel uygulamalarının

yanında konutlardaki koyun boynuzlarından aplikler Hasankeyf sakinlerinin inanç ve simgesel dünyalarının bir yansımasıdır. Tümöyle yerleşik bir düzen sergileyen merkezde hayvan evcilleştirme ve kültüre alınmış bitki kalıntılarının olmayışı Neolitiğe geçiş sürecinin karakteristik özelliğini yansıtır. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Hasankeyf insanların yerleşik bir düzen içinde yabancı bitki ve yemişleri topladıkları, yabancı hayvanları avlayarak ve balıkçılık faaliyetleri yaparak yaşamlarını sürdürdüklerini ayrıca zengin bir sembolik bilince sahip oldukları açıkça görülmektedir.

#### 4.1.13. Gusir Höyük

Gusir Höyük, Siirt il merkezinin 40 km güneyinde, Eruh ilçesine bağlı Ormanardı Köyü'nün batısında yer almaktadır (**EK-1. Şekil 30.**). Yerleşmenin kuzeyinden Botan nehrinin bir kolu olan Kavaközü akmakta olup, doğusunda ise Kavaközü çayı ve küçük pınarlar tarafından beslenen Düden karakterli olan “Gusir Gölü” bulunmaktadır (**EK-2. Resim 51.**). Yerleşimin batısı günümüzde tarım arazisi ve üzüm bahçeleri olarak kullanılmakta ki bu durum da höyüğün büyük bir bölümünün aşındırılmasına ve boyutları hakkında net bilgilerin sağlanamamasına neden olmuştur. Bulunduğu konumu itibariyle Toros dağlarının eteklerinde ve oldukça verimli alüvyal araziler ile ormanlık alanlarda sahip, Kuzey Mezopotamya İlk yerleşimlerin içinde en doğudaki sit olma özelliğine sahiptir. İlk olarak 1988 ve 1990 yıllarında Ilısu Baraj Gölü suları altında kalacak bölgenin arkeolojik sit alanlarının tespiti kapsamında G. Algaze başkanlığında oluşturulan ekip tarafından sürdürülen çalışmalarda tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1990). 2009 yılında ODTÜ TAÇDAM Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri kurtarma projesi ile tekrar yüzey araştırması yapılmış, 2010 yılında ise N. Karul ve S. Harmankaya başkanlığındaki ekip tarafından sistemli kazılarına başlanılmıştır (Karul, 2011). Yapılan çalışmada ortalama toplamda 2500 m<sup>2</sup>'lik üç ayrı alanda kazı ve sondaj alanları açılmış, (**EK-2. Resim 52.**) Gusir Gölü'ne doğru eğimi bulunan höyükte ayrıca kademeli kesitler ile de kültür dolgusunun yaklaşık kalınlığı tespit edilmesi amaçlanmıştır (Karul, 2018).

Yerleşimin tarihlendirme çalışmaları C14 verilerine ek olarak buluntular ve mimari tabakalanmayla birlikte değerlendirildiğinde GÖ 11.700 ila 10.800 aralığında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in erken aşamalarına konumlandırılmasını sağlamıştır. Çalışmaların kısa süreli olması ve kısıtlı alanlarda çalışma zorunluluğundan kaynaklı yerleşimin ebatları ve ne kadar sürdüğü tam olarak tespit edilememiş olmasına rağmen ortalama 800 yıllık iskan olduğu ve en azından 4 yerleşim tabasına sahip olduğu

anlaşılmaktadır. Mimari yapıların büyük çoğunluğu yuvarlak veya yuvarlağa yakın olup yarı çukur, taş temelli, içlerinde sekilerin, ortasında taş dikmelerin ve gömütlerin bulunduğu yapılardan oluşmaktadır (**EK-2. Resim 53.**). Oval mimarinin zaman zaman dörtgene yakın şekilde değişimi, aynı yapının tekrar onarılarak yapılması, kronolojik ve dinamik bir sürece işaret etmektedir (Karul, 2018).

En alt tabakadan tespit edilen 2 yapıdan birinin çapı 9 metre civarında olup zemin yapısı küçük taşlardan yapıldığı içe bakan duvarın ise düzgün biçimde çamur sıvalı olduğu anlaşılmıştır. Yenilenme süreci geçirdiği anlaşılan yapının zemininde büyük öğütme taşları gibi buluntuların yanında taban altında gömütler tespit edilmiştir. Mezarların tamamı duvar diplerinde olup cenin pozisyonunda (Hocker) yatırılmıştır (**EK-2. Resim 54.**). Diğer yapı ise daha kalın sıralanan taş duvarları, duvarların içine yerleştirilmiş dikey taşlar ve olasılıkla merkezinde işlik amaçlı olduğu düşünülen oluklu düz blok ile dikkat çekmektedir. Daha sonraki tabakalarda benzer özellikte mimari unsurlar görülmeye devam etmektedir. Ancak göle bakan yamacın üst kısmında farklı mimari unsurlar görülmeye başlar (Velibeyoğlu vd., 2002). Mimari özellikleri bakımından diğer tabakalardan ayrılan bu yapı, köşeleri yuvarlatılmış, iç duvarlarının yarısını çevreleyen yarısı toprak diğer yarısı taşla karıştırılmış toprakla yapılmış seki ile yapıya eklenen dörtgen planlı çoklu yapılardan oluşmakta ve yaklaşık 1 metrelik çukur zemini ile öne çıkmaktadır. Yapının ortasında biri hariç kabaca şekillendirilmiş dörtgen oluşturacak biçiminde biri günümüze ulaşamamış ancak konumlandırıldığı kısım belli olan 4 dikilitaş ile duvar dibinde konumlandırılan ve özenle biçimlendirilmiş taş tekne tespit edilmiştir. Yerleşimin en üst tabakasında bir metre derinliğe kazılmış, küçük dere taşlarından yığma duvar şeklinde yapılmış olan yapının iç kısmının dörtgen biçimli odalara ayrılması, Gusir Höyük'ün oval biçimli mimariden dörtgene doğru olan sürecinin açıkça görülebilmesini sağlamıştır. Ayrıca höyüğe 50 metre mesafede tespit edilen kazı alanında Nemrik 9 yerleşimi mimari özelliklerini yansıtan yapılar açığa çıkarılmıştır (Karul, 2018).

Yontmataş endüstrisi genelde çakmaktaşıdan yapılmakla birlikte az sayıda da obsidyen alet de bulunmaktadır. Kazıyıcılar, uçlar, düzeltici dilgiler, deliciler, yongalar ve az sayıdaki kalemler taş alet koleksiyonunu oluşturmaktadır. Sürtme taş topluluğu ise ağırlıklı olarak öğütme taşları (**EK-2. Resim 55.**) ve delikli taşlardan oluşmaktadır. Tutma kısımları hayvan biçimli havaneleri, taş tıkaçlar ve ezgi taşları çoğunluğu oluşturan bir diğer alet grubudur (Velibeyoğlu vd., 2002). Körtik Tepe ve Hasankeyf Höyük yerleşmelerinden bilinen bezemeli taş plakalar ve oluklu taşların dışında mezar armağanları olarak ta süs

eşyaları, çok sayıda boncuk, Gusir'e özgü kabul edilen yassı ve çift delikli pendant benzeri nesnelere ve bir tarafı bezemeli diğer tarafı ise oluklu taşlar ile bir tarafına farklı taşlardan kakma yapılan çift delikli boncuklar gibi buluntular ele geçmiştir (**EK-2. Resim 56.**).

Genel anlamda tarım ya da evcilleştirmenin henüz yapılmadığı, yılın uzun bir dönemi iskan edilen Gusir Höyük yerleşimi olasılıkla çevresel koşulların ve kaynaklarının yeterli gelmesiyle avcı-toplayıcılığı sürdürmeye devam eden ve Epi-Paleolitik dönemden Neolitik döneme geçişin görüldüğü, Toros Dağları'nın eteklerinde şimdilik en doğudaki merkez konumundadır. Dağlık alandaki konumu çağdaşı yerleşimlerden ayrılmasını sağlarken, gündelik yaşamlarını sürdürmek için ihtiyacı olan kaynaklara yakınlıkları sayesinde daha çok bitkisel kaynaklı olmak üzere avcılık yaparak besin ihtiyaçlarını karşılamış oldukları anlaşılmaktadır (Karul, 2018).

#### **4.1.14. Harif Pınar**

Batman'a bağlı Kozluk ilçesi sınırlarına bağlı olan Harif Pınar yerleşimi Yukarı Mezopotamya Çanak Çömleksiz Neolitik süreçlere ait bulgular veren önemli merkezlerden biridir. İlk olarak 1990 yılında M. Rosenberg ile H. Togul başkanlığında yapılan, Batman Barajı su toplama havzası altında kalacak tarihi alanların tespit edilmesi amaçlı yapılan yüzey araştırmalarında çalışılmıştır. Ramdenka, Hiyan ve Sason çaylarının oluşturduğu vadi içinde bulunan yerleşim, küçük boyutlarda olmasına karşın Çanak Çömleksiz Döneme tanımlanmasını sağlayacak buluntular vermektedir (Rosenberg, 1992a).

Yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen bulgular genel olarak yontmataş aletlerden oluşmaktadır. Çoğunluğu obsidyen hammaddeden yapılan aletler değerlendirildiğinde Epi-paleolitik dönem ve Çanak Çömleksiz Neolitik evreye tarihlenen bir yerleşim olduğu anlaşılmıştır.

Harif Pınar yerleşimi ayrıntılı çalışmaların eksikliğine karşın yontmataş alet endüstrisi verileri sayesinde Epi-Paleolitik Dönem sonu ve PPN evrelerini yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Yukarı Mezopotamya Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşimleri arasında obsidyen hammaddeden yapılan buluntuların baskınlığıyla ön plana çıkmaktadır. Özellikle son dönemlerde yapılan kurtarma kazıları sayesinde Dicle Havzasında Geç Epi-paleolitik dönem iklimsel ve çevresel koşulların insan toplulukları üzerindeki etkilerinin izlenebildiği süreçleri yansıtmaktadır (Rosenberg, 1992a).

## 4.2. Kuzey Suriye'deki Yerleşimler

Yakındoğu coğrafyası içinde Neolitik döneme geçişin en net görülebildiği bölgelerden olan bu günkü Suriye sınırları içinde kalan yerleşimler özellikle Kuzey Mezopotamya bağlamında oldukça önemli verilerin saptanabildiği bölgelerin başında gelmektedir. Başlarda salt Levant kaynaklı olduğu düşünülen Neolitikleşme aşaması, 1970'lerden itibaren kuzey Suriye de yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları ile değişmeye başlamıştır. Orta Fırat Havzası bölgesinde Baraj suları altında kalacak alanların kurtarma çalışmaları kapsamında J. Cauvin önderliğinde başlatılan Tell Mureybet kazıları, 1990 yıllarında başlayan Jerf el-Ahmar, Tell Abr 3 ve Dja'de çalışmaları bölgenin Neolitikleşme sürecinin kesintisiz biçimde izlenebildiğini ortaya koymaktadır (Kodaş, 2013).

### 4.2.1. Jerf El-Ahmar

Jerf el-Ahmar yerleşimi Kuzey Suriye'deki Halep şehrinin batısında ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır (**EK-1. Şekil 31.**). İlk olarak 1995-1999 yılları arasında Teşrin/Tişrin Barajı suları altında kalacak olan yerleşimde kazı çalışmaları Danielle Stordeur önderliğinde Fransız ve Suriyeli ortaklığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Yerleşimde yapılan çalışmalar sonucunda PPNA ve PPNA-B geçiş evresini veren tabakalar tespit edilmiştir. GÖ 12.000 yıllarının başına tarihlenen yerleşim, Kuzey Mezopotamya'nın Neolitik dönem öncesi yerleşim karakterini yansıması ve söz konusu dönem toplulukları hakkında bilgi vermesi bakımından önem taşımaktadır (Stordeur et. al. 1997).

Batı ve doğu olarak iki ayrı alandan Çanak Çömleksiz Neolitiğin erken evreleri ve geçişin izlenebildiği buluntular tespit edilen yerleşimin her iki kısmında da birbirinin devamı olduğu düşünülen topluluklar tarafından iskan edildiği düşünülmüştür. PPNA ve PPNB evrelerine tarihlenen tabakalardan "Kamu Binası" olarak tanımlanan yapılara ulaşılmıştır (Kodaş, 2013). Yerleşimde açığa çıkarılan ve geçiş dönemine tarihlenen ve EA 30 olarak adlandırılan yapı, Orta Fırat bölgesinin Çanak Çömleksiz Neolitik dönem karakteristiği gösteren avcı-toplayıcı yaşam biçiminden besin üretimine geçiş aşaması topluluklarını yansıtmaktadır. Bu mimari özellikler Tell Abr 3 ve Dja'de yerleşimlerinden de benzerleri bilinmekle birlikte bölgenin PPN evreleri açısından karakteristiktir (**EK-1. Şekil 32.**). EA 30 yapısı yaklaşık 2 m derinde çukur planlı, taş duvarlı ve ortalama 7,5 m çapında yuvarlak olarak inşa edilmiştir. Mimari yapı her ne kadar büyük boyutlu gibi görünmese de 2 metrelik çukurun açılması ve yapımı için gerekli materyalin temin edilmesi aşamaları

düşünüldüğünde organize bir iş gücünün varlığını ortaya koymaktadır (Kodaş, 2013). Yapının içinde duvarları kısmen düzensiz kalınlıkta 6 ayrı odacığa bölünmüş ve orta kısımda ise çokgen biçiminde bir alanı barındırmaktadır (**EK-2. Resim 57.**). Ayrıca içi duvarın bir kısmında seki olarak tanımlanan yapı unsuruna ek olarak odacıkları oluşturan bazı duvarların çatı desteği sağladığı düşünülmektedir. Yapının kültür dolgularında yapılan analizler sonucu çakmaktaşı ve tahıl kalıntılarının tespit edilmesi neticesinde bu yapının depolama amaçlı kullanılan ve kültürel ortak paylaşımın yapıldığının göstergesi olduğu düşünülmektedir. EA 30 Kamusal yapının haricinde gündelik hareketliliğin, konutlar arasındaki ortak yaşam alanında ve barınma amaçlı olan dörtgen planlı yapılarda (**EK-1. Şekil 33.**) devam ettiği görülmektedir. Besin ekonomisine dayalı kolektif bir yaşam tarzının benimsendiği yerleşimin mimari organizasyonundan anlaşılmaktadır (Kodaş, 2013). Yerleşimin mimari dokusu içinde özel sayılabilecek bu yapının çevresine konumlandırılmış dörtgen planlı, 15 ila 25 m<sup>2</sup> arasında değişen boyutlarda ve bölümlere ayrılmış konutların olduğu görülmektedir. Konutlar ve kamusal yapılar arasında kalan boş alanlar ve bu alanlarda bulunan ocak yapıları ortak kullanım alanı savını desteklemektedir.

Gündelik yaşamın en net anlaşıldığı buluntulardan olan ocak yapıları, havanlar, havanelleri, taş kaplar (55-65 cm yarı çapında) (**EK-1. Şekil 34.**) ve ezgi taşları yerleşimde yoğun bulunmasına karşın sadece EA 10 olarak adlandırılan ve mutfak olduğu düşünülen yapının içinde olması ve yoğun tahıl kalıntısı ile tahıl işleme aletlerini birlikte vermesi yerleşime has özelliklerdendir (Stordeur et. al.1997).

EA 30 yapısının bir diğer özelliği odacıklardan birinde tespit edilen katası olmayan iskeletin bulunduğu mezar ve yine bu mezarın yakınında bulunan gövdesi olmayan kafatası, Jerf el-Ahmar yerleşiminin kültürel yapısını yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Yakınoğu Çanak Çömleksiz Dönem ölü kültü uygulamaları oldukça çeşitlilik göstermekle birlikte beden ve kafatasının farklı alanlara gömülmesi sıklıkla karşılaşılan bir uygulamadır. Jerf el-Ahmar merkezinde benzer bir ölü gömme uygulamasının görüldüğü, kolları yanlara açık dorsal biçimde yatırılan kadın iskeletinin (**EK-2. Resim 58.**), kafasının olasılıkla etleri çürüdüktan sonra alındığı ve gömüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer binaların ahşap dikmelerinin olduğu kısımda vücut parçaları olmayan kafataslarının gömülmüş olması olasılıkla binanın yapım aşamasında yapılan ölü kültü uygulamalarına işaret etmektedir. Bu ölü kültü uygulamalarının genelde yapıların merkezinde olması toplumun geneline hitap eden kültürel bir anlayışın ve ortak bilincin var olduğunun kanıtıdır (Kodaş, 2013).

Jerf el-Ahmar yerleşiminde tespit edilen mimari biçim özellikleri, gündelik yaşamlarındaki kolektif ve organizasyon temelli uygulamalar, olasılıkla birlikte elde edilen besinlerin yine aynı biçimde ortak bir yapının içinde şölenler halinde yenmesi gibi kültürel bütünlüğün göstergeleri Kuzey Suriye PPN evrelerinin tanımlanmasını sağlamıştır. Tüm bu veriler avcı-toplayıcı temelli besin ekonomisinden üretime dayalı beslenme biçimine geçişteki yaşam tarzının dönüşümünün sosyo-ekonomik ve kültürel yansıması olarak kabul edilmektedir. Ortak kullanılan konutların yanında daha kişisel yapıların varlığı, ortak ürünün depolandığı kamusal yapılar ve yine aynı biçimde gündelik ortak işgücünün yürütüldüğü avlular kompleks hiyerarşik toplumun göstergeleri olduğu düşünülmektedir (Kodaş, 2013).

#### 4.2.2. Abu Hureyra

Abu Hureyra yerleşimi Suriye sınırları içindeki Halep Şehrinin 130 km kadar doğusunda, Fırat Nehrinin ise kenarında yer alan Çanak Çömleksiz Neolitik evreyi veren önemli yerleşimlerden biridir (**EK-1. Şekil 35.**). Merkezde yapılan ilk çalışmalar Tabqa Baraj suları altında kalacak olmasından dolayı 1972-73 yılları arasında A. M. T. Moore tarafından kurtarma kazıları ile tespit edilmiştir. Höyük karakteri taşıyan yerleşimin çapı 450x290 m<sup>2</sup> boyutlarında olup söz konusu dönem için büyük olarak değerlendirilmektedir (Moore, 1998).

Yerleşimde yapılan çalışmalara ve sondaj işlemleri sonucunda iki ayrı kültür katmanı tespit edilmiştir. Bunlardan eski olan Epi-paleolitik ile karakterize edilen Abu Hureyra I tabakası ve daha genç olduğu anlaşılan tabaka ise Abu Hureyra II olarak adlandırılmış olup Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi oldukça iyi yansıtmaktadır. Elde edilen buluntu çalışmaları ve C14 tarihlemeleri Abu Hureyra yerleşiminin GÖ 11.500 yıllarından itibaren kullanıldığını göstermektedir (Moore 1998).

Yerleşimin erken evresi olan Epi-paleolitik aşaması çoğunlukla yontmataş endüstrisinden tanımlanmış ancak mimari unsurlar az ve sistemsiz olmasına karşın muhtemelen uzun süre ikamet edilmiş olduğunu düşünülmektedir. PPN evresi olan II. Tabakası yerleşimin mimari karakterinin anlaşılmasına olanak verecek boyutta bulgular sağlamıştır (**EK-1. Şekil 36.**). Çoğunlukla bitişik düzende inşa edilmiş, dörtgen planlı, aralarında sokak olarak tanımlanabilecek boşlukları bulunan sistemli bir düzende olduğu görülmektedir (Olszewski,1989).



Yapıların dönemin karakterine uygun biçimde taban altına gömü geleneğini yansıtmaması her ne kadar standart olarak görülse de bu geleneğin Epi-paleolitik tabakadan itibaren yapılan bir uygulama olması Abu Hureyra merkezinin önemini göstermektedir. Konutların tabanları altına yapılan gömütler çoğunlukla hocker pozisyonunda olup çakmaktaşı (EK-1. Şekil 37.) ve kemik aletlerle birlikte süs ojeleri olan çok sayıda boncuklar ele geçen önemli bulgulardandır. Evlerin tabanlarına gömülü halde tespit edilen 120 iskeletin %70 kadarı Epi-paleolitik Dönem'e tarihlenirken geri kalanı ise Neolitik Döneme geçiş evresi olan PPN aşamasına tarihlenmektedir (Moore ve Malleon, 2000). Mezarlarda tekli ve çoklu gömüler olmakla beraber mezarlara ağırlıklı olarak ikincil gömüler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İskeletlerin en dikkat çekeni 12 yaşındaki çocuk mezarı, alçı sıvalı ve kırmızı renkte boyanmış bireydir. Kırmızı cıva ve sülfür karışımı bu boyanın kaynağının başka bir yerden olması bireyin sosyal statüsü hakkında bilgi vermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca oturur pozisyonda kadın mezarı ve göğsünde ölüm nedeni olan saplanmış ok ile bulunan erkek bireyde ilginç örneklerdendir. Abu Hureyra'da ayrıca kafatasları alındıktan sonra uzun kemikler de ayrıca hasıra sarılarak birlikte gömülmüş olmalıdır (Moore ve Malleon, 2000). Gömütlerdeki buluntular ve biçimleri değerlendirildiğinde kadın, çocuk ve erkek bireylerin sosyal organizasyondaki rolleri hakkında bilgi vermektedir. Bu durum Epi-paleolitik'ten Neolitik'e geçişteki çevresel faktörlerin etkisi altında daha da organize yaşama dönüşen toplumların yansıması olmalıdır. Abu Hureyra yerleşiminde iskeletler üzerinde yapılan çalışmalar özellikle de diş minesi hipoplazisi tespit edilmiş olması bu durumun nedeni olarak da kötü çevresel koşulların etkisi olduğu düşünülmüştür. Tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması neredeyse tek tip beslenme düzeni zorunluluğu insanların anatomik yapılarına yansımıştır. Epi-paleolitik'in geç evrelerinde yaşam alanı olan konutların yanında özel uygulamalara ayrıldığı düşünülen "Kamusal Yapılar" özellikle de Neolitik Döneme geçişteki hiyerarşik bir düzenin habercisi olarak düşünülebilir. Teknolojik ve sosyal alanda iş bölümü, karmaşık sosyal düzen, ani değişen iklim ve çevre koşullarının zorunlu kıldığı yaşam biçimi haline gelmiştir (Moore ve Malleon, 2000, Erdem, 2009).

Yeme içme alışkanlıklarının yanında ölü gömme gelenekleri ve simgesel dünyalarının izlerini yansıtan mimari kalıntılar, Neolitik Dönem'e geçişteki insan topluluklarının yaşam tarzlarının dönüşümünü göstermektedir. Kuzey Mezopotamya Younger Dryas döneme tarihlenen yerleşmelerdeki ölü gömme uygulamaları ve kamusal yapıların ortaya çıkması, çevresel koşulların etkisiyle değişmeye başlayan yaşam biçimi ve buna bağlı olarak artmaya başlayan nüfus beraberinde ciddi organizasyon ile zorunlu

yönetim durumunu doğurmuş olmalıdır. Olasılıkla simgesel olgular ve yönetme uygulamaları üstlenen bir sınıfın varlığı sistemli Neolitik köylerin temelini oluşturmaya başlamıştır. Tüm bunların dışında değişmeye başlayan bu toplumlarda kadın ve erkek arasında Paleolitik Dönem'e kıyasla sosyal farklılaşmanın yanında statüsel farklılıkta gözlemlenmiştir (Moore and Molleson, 2000, Erdem, 2009).

### 4.2.3. Tell Mureybet

Mureybet yerleşimi, Helep şehrinin 86 km doğusunda, Fırat nehrinin ise sol kıyısı boyunca uzanan yaklaşık 6 m yükseklikte konik biçimli bir tepeden oluşmaktadır (**EK-1. Şekil 38.**). Yerleşim alanı 250 m uzunluk ve 125 m genişliği ile erken PPN dönemi siteleri arasında oldukça geniş kabul edilmekte olup Levant ile Kuzey Mezopotamya arasında geçiş noktasında bulunmaktadır. İlk olarak Tabqa Baraj Gölü kurtarma kazısı olarak 1964-65 yıllarında Maurtis Van Loon tarafından çalışılmaya başlanan yerleşim, konumu ve höyüğün alanın içinde bulunan sileks türü yalnızca buraya özgü olan kahverengi çakmaktaşı hammaddesi bakımından da oldukça önem taşımaktadır (Maisels, 1999. 139). Daha sonra 1971-74 yılları arasında ikinci sezon çalışmaları Jaques Cauvin tarafından devam ettirilmiş, C14 tarihllemeleri ile de desteklenerek GÖ 10.500 ila 8.900 yılları arasına tarihlenen kültür tabakaları tespit edilmiştir (harita). Bu tarihleme ile Epi-Paleolitik dönemden Çanak Çömlekli Neolitik döneme kadar uzanan, buluntu topluluğu ve mimari içeren kültür dolgusu açığa çıkarılmıştır. Yontmataş aletlerin değerlendirilmesi ve yuvarlak planlıdan dörtgen planlı yapılara doğru şekillenen tabakaların mimari çalışmaları sonucunda, en eski tabakasının Natufian Kültür ile başlayan yaklaşık 2000 yıllık kesintisiz yerleşilen kültürel tabakaları barındıran yerleşim aynı zamanda da kültürel geleneğini de devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Konumu itibarıyla hem nehir balıkçılığı yapılmış hem de yakınında bulunan ormanlardan ve bozkır alanlarını kullanan, yerleşik bir topluluğun olduğu anlaşılmıştır (Cauvin, 1977).

Mureybet yerleşimi Natufian kültürü temsil eden IA evresi tabakalarında bütüncül mimari unsurlar bulunmamasına karşın özellikle küllü sediman içeren ocak yapıları ve olasılıkla sonraki tabakaların sıkıştırılmış kızıl topraktan yapı tabanları tespit edilmiştir. Boyutları açısından çeşitlilik gösteren ocak bölümleri, yarı çukur çakıl taşları ile desteklenen, içlerinden yanmış kemik parçaları çoğunlukla ocakların etlerin pişirilmesi işlemi için kullanıldığını düşündürmüştür (Cauvin, 1977, Maisels, 1999: 142-143). Son Natufian döneme tarihlenen IB evresi ise mimari olarak yarı çukur, yuvarlak planlı, taş

temelli ve olasılıkla dal örgü üzerine çamur sıvalı üst yapıları içermektedir. Botanik veriler kayda değer biçimde olmamasına rağmen yabanıl tarım ve toplayıcılığın olduğunu göstermektedir. Taş alet endüstrisi çakmaktaşı ve az da olsa obsidyen hammadde kullanılmış, çoğunlukla üçgen parçaları içermekte olup delgiler, yongalar, kazıyıcılar ve düz ağızlı orak bıçakları oluşturmaktadır (Van Zeist, 1970). Geç Natufian dönem sonundan başlayan II. Evre yapıları genel olarak tek biçim göstermezler, yarı çukur yuvarlak planlı konutların yanında tamamen yüzeyde sıkıştırılmış balçık tabanlı yapıları içermektedir. Yontmataş alet topluluğu ise ağırlıklı olarak mikrolitlerden oluşmakla birlikte havan elleri ve havanlar bu tabakada yoğunlaşmıştır. Önceki tabakalar gibi II. Evrede de mezar unsurlarına rastlanmamış ancak kuş kemiklerinden yapılmış boncuklar, balçıktan yapılmış bir alanda tüm bir sığır kafa tası ve kireçtaşından oyularak yapılmış insan kafası biçimindeki heykelcik tabakanın önemli buluntuları arasındadır (Cauvin, 1977).

Mureybet III. Evresi mimari açıdan oldukça karakteristik özellikler göstermektedir. Yuvarlak planlı yapılar bu evrede depo olarak kullanılan farklı bölümlerden yapılan, olasılıkla balçıktan düz tavanı destekleyen ahşap dikmelerin bulunduğu ve yapının ortasında sütun dizisi oluşturacak biçimde dikmeleri bulunan “Büyük Ev” bu tabakanın önemli buluntuları arasındadır (**EK-1. Şekil 39.**). Ayrıca taş alet endüstrisi mikrolit aletlere oranla ok ve mızrak uçlarının (**EK-1. Şekil 40.**) baskınlığı avcılığın hala geçim ekonomisinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Maisels, 1999: 146-147). Mureybet III. Tabakadan itibaren seramiğin öncül uygulamaları olarak kabul edilen küçük kupa ve üzeri süslenmiş vazo parçaları elde edilmiştir. Bir diğer ilgin buluntu grubu ise çoğunluğu kireçtaşından yapılmış insan heykelciklerin belirgin göğüs detayları ile kadın biçimindedir (Cauvin, 1977).

Mureybet yerleşimi Epi-Paleolitik dönemden seramik yapılan süreye kadar iskan edilen sürenin uzunlu ve yerleşim alanın büyüklü açısından oldukça önemli bir köy alanıdır. Mimari geleneklerin açıkça görülebildiği süreçleri veren yerleşim evlerin tabanlarına hocker gömü geleneği ile de tipik PPN yerleşimidir. Yıl boyunca ikamet edilen yerleşim hem su kaynağına yakınlığı ile balıkçılık faaliyetleri yapılan hem de ormanlık ve bozkır gibi çevresel kaynakların verimliliği buradaki topluluğun yaşam ve geçim ekonomilerini desteklerken kültürel yapılarını da şekillendirmiştir. Çevresel koşulların verimliliği hem bitkisel kaynaklı besinlere ulaşımı kolaylaştırmış hem de geyik, ceylan, yaban domuzu, sığır, kurt ve küçük memeli türlerinin su kaynağı ihtiyacından faydalanmış avcılık faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Maisels, 1999:154).

#### 4.2.4. Dja'de

Dja'de yerleşimi Suriye'nin Cizire bölgesinde, Fırat Nehrinin batı yakasında konumlanmıştır (**EK-1. Şekil 41.**). Höyük yerleşimi olarak tanımlanabilecek merkez ova seviyesinden ortalama 6 ila 7 metre yükseklikte bulunmaktadır. Höyüğün ana karakteri her ne kadar PPN evresi olsa da Çanak Çömlekli Neolitik bulgularının yanında Erken Tunç Çağı mezarları ile de bilinen veriler sağlamaktadır. Elde edilen bulgulara ek olarak C14 tarihlenmeleri yerleşimin yaklaşık olarak GÖ 10. Binyılın ikinci yarısına tarihlendirilen küçük bir yerleşim olmakta birlikte PPN evresinin ortalama 500 yıllık bir sürece yayıldığı anlaşılmaktadır (Douché and Pichon, 2014, Coqueugniot, 1998).

Yerleşim PPN evreleri açısından karakteristik mimari özellikler sergilemektedir. Özellikle Çayönü merkezinden bilinen "Kafataslı Yapı" ile karşılaştırılabilecek nitelikteki ve 38 bireye ait kafataslarının ele geçtiği özel işlevli mimari yapı dikkat çekmektedir. Bir diğer mimari yapı geleneği olan yuvarlak planlı yarı çukur kısmen sıvalı olduğu anlaşılan yapı buluntusu duvarlarında boya izleri barındırmasından ötürü kamusal yapı veya özel bir kesime hitap eden konut olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca dörtgen planlı küçük konutlar genelde birbirine bitişik olmayacak şekilde ve bağımsız olarak inşa edildiği anlaşılan çeşitlilik göstermektedir (**EK-1. Şekil 42.**). Dja'de yerleşimi tıpkı diğer Kuzey Mezopotamya PPN evrelerinin saptandığı yerleşimler gibi ağırlıklı olarak küçük buluntular üzerinden tanımlanması yapılmaya çalışılmıştır. Yoğun avcılık faaliyetlerinin yanında dönemin yaşamsal özelliği olan toplayıcılığın yapıldığı merkezde Çanak Çömleksiz Neolitik süreçte evcilleştirme izleri veya kültüre alınmış bitki kalıntıları ele geçmemiştir. Taş alet endüstrisinin geneli bazalt hammaddeli olmakla birlikte az da olsa kumtaşı ve kireçtaşı parçalarda içermektedir (Coqueugniot, 1998).

Dja'de yerleşimi genel olarak Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren kesintili biçimde yerleşim görmüş özellikle de mimari açıdan söz konusu dönemin karakterini yansıması bakımından önem taşımaktadır. Holosen döneme geçişte değişen iklim koşullarıyla paralellik gösteren buluntuları, avcı-toplayıcı toplulukların gündelik hayatlarını devam ettirebilmek için yeterli kaynakları barındıran bir bölgede iskan ettiklerini göstermektedir. Arkeobotanik verilerin analizleri neticesinde yabancı biçimde bitkilerin kullanıldığı görülmektedir (**EK-1. Şekil 43.**). Küçük buluntu gruplarını oluşturan yontmataş endüstrisi, bitki ve hayvan kalıntılarının yanında söz konusu dönemde bölgenin karakteristik yapılarına benzeyen mimarisi ile de ön plana çıkmaktadır (Douché and Pichon, 2014).

Özellikle Çayönü yerleşiminden bilinen ölü kültü uygulamalarına benzer kafataslarının bedenden ayrı olarak istiflendiği soyut yapılarının olması, Dja’de sakinlerinin sosyo-kültürel yaşamları hakkında izler taşımaktadır.

#### 4.2.5. Tell Abr 3

Tell Abr 3 yerleşimi Suriye sınırları içinde Fırat Nehri’ni sol kıyısında konumlanmıştır. Günümüz konumu Fırat Nehri’ne çok yakın olmasına karşın Holosen dönem başlarında nehrin karakteri gereği daha uzakta kalmış olmalıdır. Anadolu sınırına 15 km uzaklıkta olan yerleşme özellikle yukarı Fırat Havzası Epi-Paleolitik dönemi açısından oldukça önem taşımaktadır (**EK-1. Şekil 44.**). İlk olarak 2000 yıllarında Teşrin/Tişrin Barajı suları altında kalacak olması nedeniyle kurtarma kazıları başlatılan yerleşim yaklaşık GÖ 11.000 yıllarına tarihlenmesiyle PPNA evresini yansıtmaktadır (Yartah, 2004).

Yerleşimin mimari dokusu genel olarak yarı çukur ve yuvarlak planlı PPN evrelerinin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Mureybet ve Jerf El Ahmar merkezlerinin mimarisini andırmakla birlikte özellikle “kamusal yapı” olduğu düşünülen yapı, Jerf El Ahmar sitinden bilinen EA 53 olarak adlandırılan özel yapıya benzerliği ile dikkat çekmektedir (**EK-1. Şekil 45.**). Bu yuvarlak planlı yapı yaklaşık olarak 12 m çapında olup duvar dipleri boyunca sekileri olan ve ortadaki kısmın etrafını sütun benzeri ahşap dikmeler ile ayırır vaziyette çevrelemektedir. Yapıdan ele geçen öküz kafatası yapının simgesel veya özel bir işlevi olduğunu düşündürmektedir. Çukur planlı yerleşimlerden birinde ele geçen taş levhalar ve bunların üzerindeki zoomorfik ve geometrik bezemeler (**EK-1. Şekil 46.**) gündelik yaşamlarındaki simgesel anlamları yansıtır niteliktedir (Yartah, 2004).

Taş alet endüstrileri bakımından oldukça zengin olan yerleşim aynı şekilde Jerf El Ahmar ve Mureybet 3 ile paralellik göstermektedir (**EK-1. Şekil 47.**). Ayrıca yontma taş endüstrileri için hammadde temini buldukları konum itibarıyla oldukça zengin görünmektedir. Çakmaktaşı aletlerin yanında bazalttan yapılmış kaplar, taş plakalar ve kireçtaşı objeler diğer buluntu grubunu oluşturmaktadır. Özellikle konutların içinden ele geçen, kertenkele benzeri sürüngen betimlemelerinin yapıldığı taş plakalar yerleşimin karakteristik özellikleri arasındadır (**Şekil 48-49**).

Tell Abr 3 yerleşiminin dokusu, mimari yapılarının özellikleri ve taş levhalar üzerine işlenen hayvan betimlemeleri ile Göbekli Tepe ve Nevali Çori gibi yerleşimler ile benzerlik göstermektedir (**EK-1. Şekil 50.**). Kamusal yapılar olarak değerlendirilen mimari öğeleri

Kuzey Mezopotamya PPN evreleri için karakteristik unsurlardır. Yerleşim sakinlerinin sanatsal nitelik taşıyan taş plakalar üzerindeki bezemeleri simgesel ve kültürel dünyalarının çeşitliliğini gösterir niteliktedir. Ayrıca bezemeli taş plakalar üzerindeki zoomorfik betimlemeler söz konusu bölgenin Holosen döneme geçişteki faunal ve floral kaynaklarının yorumlanmasında yardımcı olmaktadır. (Yartah, 2004).

### **4.3. Kuzey Irak'taki Yerleşimler**

Kuzey Mezopotamya bölgesi içinde değerlendirilen Irak'ın kuzey kısımları Natufian kültür tanımlamasından ziyade daha çok Zagros Epi-Paleolitik'i ve Zagros Proto-Neolitik olarak tanımlanmaktadır (Maisels, 1999: 158). Zawi-Chemi ve Şhanidar sitelerinden hareketle karakterize olan kültür bölgesi özellikle yontmataş endüstrisi dikkate alınmıştır (Mellaart, 1988 71). Büyük Zap Suyu ve bağlı kolları tarafından sulanan bölge hem hayvan sürülerinin su ihtiyacını karşılamış hem de floral çevreyi verimli hale getirmiştir. Bu durum Paleolitik ve Epi-Paleolitik dönem insan grupları için sürdürülebilir besin kaynaklarını sağlamıştır. Bölgede Zawi-Chemi, Şhanidar, Kharim Shair, M'lefaat gibi Epi-Paleolitik sit alanlarının yanında konumuz olan Kuzey Mezopotamya bölgesinde yer alan Nemrik 9 ve Qermez Dere gibi hala avcılık ve toplayıcılık yapan yerleşik toplulukların kültürel dokusu bölgenin arkeolojik açıdan tanımlanmasına katkı sağlamaktadır (Maisels, 1999: 159-161).

#### **4.3.1. Nemrik 9**

Nemrik 9 yerleşmesi Kuzey Irak'ın büyük şehirlerinden olan Duhok sınırları içerisinde, Dicle nehrine yaklaşık olarak 1500 metre uzaklıkta bulunmaktadır. Yaklaşık 1.8 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşmenin bulunduğu bölge 345 metrelik rakımıyla hem nehir suları hem de yağmur suları ile beslenen verimli bir bölgededir. İlk olarak 1985-1987 yılları arasında Varşova Üniversitesi üyelerinden Stefan Karl Kozlowski tarafından yüzey ve kazı çalışmaları yapılmıştır (**EK-1. Şekil 51.**). Tarihlendirme testleri ve buluntulardan yola çıkarak yapılan göreceli yaşlandırma çalışmaları sayesinde GÖ 11.000 ila 9.000 yılları arasına konumlanmıştır. Höyük yerleşimi olan Nemrik 9, 2 metrelik kültür dolgusu ve 3 ayrı evreyi temsil eden tabakalar içermektedir (Kozlowski, 1989).

Genel olarak Çanak Çömleksiz Neolitik A dönemini yansıtan bu evrelerin erken aşaması GÖ 11.000 yıllarının sonuna denk gelmekle birlikte dönemin tipik mimari

unsurlarını vermektedir. Konut mimarisi 5-6 çapında yuvarlak ya da yuvarlağa yakın biçimde olasılıkla ahşap dikmelerle desteklenen çatılara sahip ve mekanın iç kısımlarına sekileri olan karakteristik yapılardır (**EK-1. Şekil 52.**). Konut mimarisindeki farklılık daha geç evreye tarihlenen tabakalarda ortaya çıkmaktadır. Hem konutların boyutlardaki büyüme ve köşeleri yuvarlatılmış dörtgene yakın biçimsel özellikler mimarinin de gelişen bir süreç geçirdiğini göstermektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin sonlarına doğru ise dörtgen planlı yapılar ortaya çıkmaya başlamaktadır (Kozlowski,1989).

Nemrik 9 yerleşmesinin ölü gömme uygulamaları olarak çoğunlukla mekan tabanlarına yarı hocker veya hocker biçiminde olup zaman içerisinde mekan dışında basit çukur mezarlarına gömütler başlanmıştır. En dikkat çekici özelliği yerleşmenin dışında çoklu mezarların bulunduğu mezarlık sayılabilecek alanların olmasıdır. Höyüğün güney ucunda bulunan mezarlık alanı PPN evrelerine tarihlenen çağdaşı yerleşimlerde görülmeyen Nemrik 9 merkezine has bir özelliktir.

Nemrik 9 kazı çalışmaları sonucu elde edilen küçük buluntular kendine has özellikler göstermektedir. Taş alet endüstrisinin tamamına yakını yerel çakmaktaşı ve kireçtaşı yapılmaktadır. Kemik objeler ise genelde bızlar, iğneler (**EK-1. Şekil 53.**), kilden yapılaşma plaka parçaları (**EK-1. Şekil 54.**) ve yumuşakça kabuklarından süs eşyaları küçük buluntu gruplarını oluşturmaktadır. Sürtme taş endüstrisi olarak havaneleri, el baltaları ve topuz başlarının yanında en dikkat çekici buluntulardan olan çok sayıda heykelcik parçaları ele geçmiştir. Kuş kafası şeklinde tasvir edilen heykelcikler (**EK-1. Şekil 55.**) ve objeler (**EK-1. Şekil 56.**) Suriye'deki Mureybet ve Anadolu'daki Cafer Höyük yerleşimlerindekiler benzer nitelik taşımakla beraber Nemrik 9 sitinin simgesel yaşam biçimini yansıtmaktadır (Kozlowski, 1989).

Nemrik 9 yerleşmesi Natufian kültürden ziyade Zagros Epi-paleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönem karakterini yansıması söz konusu dönem insanların yakın çevreleri iletişim halinde olduklarını ortaya koymaktadır. Yerleşimin mimari dokusu göz önünde bulundurulduğunda, Yakınoğu coğrafyasının PPN evrelerine benzer nitelikler taşıdığı görülmektedir. Erken evrelerinde yuvarlak planlı, ahşap dikmelerle desteklenen çatı elemanlarına sahip çukur konutlar hem dönemsel hem de bölgesel olarak bir bakıma standartlaşmış gibi görünmektedir. Ancak yerleşimin diğer PPN sitlerinden ayrılan en belirgin özelliği mezar uygulamalarında görülmekle birlikte, başlarda konutların tabanlarına basit çukur mezarlara hocker ya da yarı hocker pozisyonda yapılan ölü gömme geleneği zamanla yerleşimin yakınındaki mezarlık alanda gerçekleştirilmiştir. Mezarlık alanı olarak

değerlendirilebilecek bir unsura sahip olmaları bu topluluğun başka bir yerden gelebileceği sorusunu akla getirmektedir (Kozłowski, 1989). Nemrik 9 yerleşiminin bir diğer karakteristik özelliği olan taştan yapılmış kuş kafası biçiminde heykelcikler kültürel yapının sanatsal anlayışını yansıtmaları bakımından dikkat edilmesi gereken unsurlarındandır.

#### 4.3.2. Qermez Dere

Günümüzde kuzey Irak sınırları içinde bulunan Musul'un 50 km batısında konumlanan Qermez Dere, 100x60 boyutlarına sahip küçük bir höyük yerleşimidir. İlk olarak yol çalışmaları sırasında zarar görmesi üzerine 1986 ve 1987 yılları arasında E. McAdam tarafından kurtarma kazıları sırasında tanımlanmıştır (**EK-1. Şekil 57.**). Yerleşimin kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen kültür dolgusu yaklaşık 300 yıllık bir süre iskan görmüş olduğu ve Epi-Paleolitik dönemden Çanak Çömleksiz Neolitik döneme kadar devam eden bir sürekliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Watkins, Baird and Betts, 1989).

Kazı çalışmalarından elde edilen tarihlendirme verileri genel olarak yerleşimin Nemrik 9 ile çağdaşı olabileceği GÖ 10.250 ila 9.900 yılları arasını vermektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem tabakalarından tespit edilen mimari unsurlar yarı çukur, yuvarlak planlı ve olasılıkla çamur sıvalı sazdan yapılmış duvarlara sahip konutlar olduğu düşünülmüştür (**EK-1. Şekil 58.**). Bu mimari unsurlardan bütünlüğü veren RAA ile RAB olarak adlandırılan tabanında gömü bulunan iki adet konut tespit edilmiştir. RAA (**EK-1. Şekil 59.**) olarak isimlendirilen yapının tabanından 6 adet insan kafatası yerleşimin en ilginç buluntuları arasındadır. Yapıların zemininin kısmen kireçtaşı plakalar ile kaplanmış olduğu, mezar olarak tanımlanan kısımların çevresi de benzer şekilde taşlar ile belli edilmiş gibi görünmektedir. Taş alet endüstrisi olasılıkla yol çalışması nedeniyle zarar görmesinden kaynaklı olarak çok sayıda değildir. Ancak yerel hammaddeden yapılan ok uçları baskın alet grubunu oluşturmaktadır (**EK-1. Şekil 60.**). Az sayıda ele geçen hayvan kemikleri ve karbonlaşmış bitki ve tahıl kalıntıları Holosen dönem geçişteki iklimsel koşullar ile paralel olduğunu ortaya koymuştur (Watkins, 1992).

Genel anlamda küçük boyutlarda ve görece kısa süre iskan edildiği anlaşılan yerleşim çağdaşı merkezlere benzer özellikler göstermektedir. Ancak ölü gömme uygulamalarındaki farklılık yerleşimin kendine has kültürünün yansıması olarak öne çıkar. Konutların zeminine yapılan ve taş sıraları ile belli edilen mezarlarda bedenleri olmayan insan kafatasları hem



inanç dünyalarını hem de ortak bilişsel anlayışa sahip olduklarını göstermektedir. Küçük buluntulardaki tutarlılık PPN evrelerindeki olası iklim ve çevre koşullarının sunduğu kaynakları doğal haliyle kullandıklarını göstermektedir (Watkins, Baird and Betts, 1989).



## **5. YOUNGER DRYAS DÖNEMİ GEÇİŞ AŞAMASI VE SONRASINDAKİ İNSAN TOPLULUKLARININ SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM BİÇİMLERİ**

### **5.1. Epi-Paleolitik Döneme Geçişteki İnsan Topluluklarının Yaşam ve Geçim Modelleri**

İçinde bulunduğumuz yüzyılın özellikle son çeyreğinde yapılan arkeolojik çalışmalar, buzul sonrası avcı-toplayıcı yaşamı yansıtan merkezlerin artmasını sağlamış söz konusu dönem hakkında kısıtlı bilgilerimizin artmasına olanak sağlamıştır. Son zamanlarda tespit edilen merkezler ve kültürler çeşitlilik göstermekle beraber özellikle Paleolitik'ten Epi-paleolitik döneme geçişteki ve sonrasındaki kültürel farklılıkları veren başlıca merkezler ve kültürler esas alınmıştır.

Geç Pleistosen ile Holosen Dönem arasındaki evre daha ziyade buzul ve buzul arası dönemlerin şekillendiği iklimsel etkiler altında karakterize olmakla beraber çevresel koşullardan yararlanılma zorunluluğu ve olasılıkla kültürel aktarım sonucu kazanılan bilinçle gelişmiştir (Van Zeist, 1969: 33-45). Çünkü yaşam biçimlerindeki farklılıklar ve salt iklimsel etkilerle çağdaş olmamaları bu dönüşüm ve değişimin birçok başka nedenleri olduğunu göstermektedir.

Yakındoğu, coğrafi ve çevresel açıdan çok çeşitli karakteristik özellikler göstermekle birlikte özellikle buzul sonrası ılımanlaşmaya başlayan iklim, yer yer bozkırların, dağlık alanların eteklerinde yoğunlaşan ormanlık bölümlerin, alüvyonlu ovaların, kurak ya da yarı kurak steplerin hakim olmasını sağlamıştır. Bu değişmeye başlayan çevresel koşullar burada yaşamlarını sürdüren avcı-toplayıcı grupların günlük hayatlarını sürdürmelerine olanak sağlamış, hareketli yaşam tarzlarının sonucunda mağara, kaya altı sığınakları ve geçici kamp alanları çoğunlukla ikamet ettikleri alanları oluşturmuştur (Özdoğan, 2010c).

### **5.2. Epi-Paleolitik Dönem İnsan Topluluklarının Yaşam ve Geçim Modelleri**

Epi-paleolitik ("Final Paleolitik") genellikle Kuzey Afrika ile Güneybatı Asya'da tanımlanmış bir dönemdir. Bu dönemin belirli tarihleri kendi içinde ve bu bölgeler arasında farklılıklar gösterir. Ancak genellikle bu dönem, Son Buzul Doruğu (Last Glacial Maximum) ile Younger Dryas denilen en son küresel soğuma evresinin sonunu kapsar. Bu süreç kabaca GÖ 20-10 by süren Zaman aralığıdır. Epi-paleolitik Dönem kronolojik olarak Avrupa'nın Üst Paleolitik süreçleri ile örtüşür. Bu dönem, Avrupa'da genellikle final Üst Paleolitik

evresiyle ilişkilendirilen ve Buzul sonrası Mezolitik endüstrilerinin geometrik mikrolit teknolojisinin özelliklerini taşır (John, 2017: 189).

Levant'ta Epi-paleolitik dönem GÖ 24,0 ile 11,8 by arasına tarihlenir. Epi-paleolitik dönem başlangıcı Son Buzul Doruğu'nun (MIS 2) en soğuk koşullarının yaşandığı sürece yakındır. Bu soğuk koşullardan sonra Levant giderek tekrar daha sıcak ve daha nemli koşulları yaşamaya başlar. Ancak Younger Dryas iklimsel olayında (GÖ 12.900-11.600) soğuk ve kurak koşulların geri döndüğü görülmektedir (Bar-Yosef, 2011). GÖ 11.500'den sonra, daha sıcak ve nemli koşullar istikrarlı hale gelir. Polen kayıtları Akdeniz ormanlarının güneye ve daha içteki karasal alanlara doğru, bozkır-çöl iklimine zıt bir yayılımını kanıtlar. Sahil kesimi ve Rift Vadisi'nin yamaçları boyunca yüksek bir topografyaya sahip kesimler, avcı-toplayıcılar için kalıcı yerleşimlere elverişli ormanlık-bozkır ekotonlarının karmaşık bir mozaigini oluşturmuştur. Epi-paleolitik Dönem'in sonu aşağı yukarı Younger Dryas'ın sonuyla aynı zamana denk gelir ve tarımsal faaliyetler ile hayvancılığın henüz başlangıç aşamalarını yansıtan uygulamaların en erken kanıtları da yine bu süreçte görülmektedir (John, 2017: 189).

İnsanoğlunun tarihte ve bugün dahi en temel uğraşısı ve kaygısı ekonomik düzeyini iyileştirme çabası olmuş, tüm yaşamını temelinde olmaya devam etmiştir. Ekonomik modeller yer ve zaman içinde farklılık gösterse de politikalar, stratejiler, teknolojiler ve yaşam modelleri hep bu kaygının sonucunda şekillenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda net bir biçimde denilebilir ki zaman ve yer içinde yaşam modelleri çok çeşitlilik gösterse de temel kaygılar değişmemiştir ve değişmeyecektir. Buna örnek olarak Metin Kartal'a göre *“devletlerin ortaya çıkmasıyla, sömürgeye dayalı bir ekonomi modeli ile karşılaşmamıza karşın, avcı-toplayıcı sistem açısından buna yaşama ve var olma arzusu”* olarak değerlendirmesi kabul edilebilir (Baysal, 2014, Kartal, 2009: 21).

En temel kaygı olan hayatta kalmak noktasında insanoğlunun yaklaşık 2 milyon yıldan fazla süre benimsediği yaşam modeli “avcılık-toplayıcılık” olmuştur. Bu yaşam modeli, ilk olarak Yakındoğu coğrafyasında yaklaşık 12/11-10 bin yıl önce bildiğimiz anlamda gerçek besin üretim aşaması olan Neolitik Dönem'e kadar devam etmiştir. Üst Paleolitik Dönem ile Neolitik Dönem arasındaki dönemde yaşayan insan toplulukları “uzman avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam” biçimleri benimsemişler ki bir bakıma iklim ve çevre koşullarına adaptasyon olarak yorumlanabilecek daha komplike şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Epi-paleolitik Dönem olarak literatüre giren bu süreç, özellikle Yakındoğu coğrafyasında yaşanmış olmasının nedeni Avrupa ya da kuzey yarımkürenin kuzeyinde

bulunan buzulların büyük ölçüde yaşanabilecek alanları sınırlamasından kaynaklıdır. Kuzey yarımkürede yaşanan buzul süreçleri insan topluluklarının Yakındoğu ve Levant bölgesinde yoğunlaşmasına olanak sağlamıştır. Epi-Paleolitik süreçte Yakındoğu ve Levant coğrafyasının iklimi sıklıkla kuraklık süreçleri geçirmesine rağmen genelde ılıman koşulların hakim olduğu ve insan yaşamına olanak sağlayan besinsel hammaddenin bulunabildiği, çevresel potansiyeli yüksek bir coğrafyadır (Clark, 1977: 48-49).

Epi-paleolitikle ilişkili en önemli evrimsel değişiklikler nüfustaki ve ekonomik yoğunlaşmadaki artıştır. En azından 1970’den itibaren prehistoryenler genellikle Epi-paleolitik Dönem’in bu kendine has ekolojik özelliklerini tanımlamak için “Broad-Spevtrum Revoluation” (Geniş Tabanlı Beslenme Evrimi) terimini kullanmışlardır (Flannery, 1969). Ancak yapılan son yayınlarda araştırmacılar bunun zaten geniş bir alan içinde (şayet değişken koşullara sahip bir insan nişi varsa) izlemsel bir değişimden daha az bir devrimsel değişim olmayacağını varsayarlar. Dünyanın çoğu yerinde GÖ 20.000-10.000 kal. zaman aralığı (sürekli yerleşik olmayan yaşam modeli) giderek yerleşikliğin arttığına tanıklık etmiştir. Ancak bu kalıcılık, birden fazla neslin sürekli iskanı altında olan “yerleşiklik” (sedentizm) ile alakalı değildir. Birçok nesile sürekli bir şekilde ev sahipliği yapmış sitlerden ziyade, bunlar ırmak kenarları, ekotonların çevreleri ile belli mevsimlerde iskana olanak sağlayan lokal kaynakların zengin olduğu diğer yerlerdeki yerleşik tüketici yerleşimlerdir (Mithen, 2004: 340-346). Bu “toplayıcı” (collector) arazi kullanım görüntüsü, pleistosen insan yerleşim modellerinin temel geçim kaynaklarında görülen yüksek-yerleşiklik hareketliliğine sahip “avcı-toplayıcı” (forager) adaptasyonlarıyla çelişir. Bu hareketlilik son avcı-toplayıcı insan grupları arasında nüfus artışı üzerinde önemli bir baskı olarak düşünülmektedir. Yerleşikliğin sürekli hale gelmesi, Pleistosen/Holosen geçişi boyunca insan nüfus artışını körükleyen bir etmen olarak görülmüştür. Özellikle Levant’ta, uzun süreli insan yerleşimlerini destekleyen sitlere yönelik çalışmaların, ekonomik yoğunlaşma (daha önce az görülen tahıl gibi otsu yiyeceklerin artan kullanımı) ve hayvancılıkla ilgili deneyimlere yol açtığı varsayılır. Bu değişiklikler Neolitik Çağ’da, tarım, hayvancılık, köy yaşamı ve özgün/gelenekçi sosyal yapıların varlığı olarak değerlendirilmektedir (Bar-Yosef, 2011, Cauvin, 2000: 108-109, Goring-Morris, ve Belfer-Cohen 2011).

Kuzey Avrupa kültürleri aynı süreçte buzul etkilerinden dolayı daha çok avcılıkla yaşamlarını sürdürürken Yakındoğu’nun ılıman iklimi bitki çeşitliliği açısından oldukça verimli olmakla birlikte hayvan çeşitliliğini de desteklemiş, bu durum avcılığın yanında yoğunlukla toplayıcılık yapılmasını sağlamıştır. Yakındoğu coğrafyasında kazı ve yüzey

araştırmaları bu durumu destekleyen bulgular vermektedir. Arkeobotanik ve Arkeozoolojik alışmalar sonucunda bu dönem insanının bölgeden bölgeye değişen diyetlerinin olduğunu göstermekte, kimi yerde koyun-keçi kimi yerde de ceylan avcılığı izlerinin yoğun olduğunu göstermiştir. Seçilen hayvan türlerinin kısmen daha kolay avlanabilen, genelde et potansiyelinin yüksek ve baskın türler olması bu dönem avcılarının uzman avcılar olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak keçi ve koyunun yoğun görüldüğü Türkiye’deki kzini Mağarası ve ceylan avcılığının baskın olduğu Suriye’deki Abu Hureyra yerleşimleri gösterilebilir. Ayrıca bu faunal yoğunluk alışmaları Epi-paleolitik insan topluluklarının hangi türlerde uzmanlaştıklarının yanı sıra yerleşimin bulunduğu coğrafyadaki faunal dağılım ile yoğunluğu vermesi açısından da oldukça önem taşımaktadır (Kartal, 2009: 22).

Hayvansal besin kaynakları insanoğlunun yaşam biçimi ve besin ekonomisi hakkında bilgi vermesinin yanında özellikle Epi-paleolitik dönem topluluklarının hafife alınmayacak derecede bitkisel besinlerle de yaşamları sürdürdüğüne dair kanıtların bolluğuyla da öne çıkmaktadır. Braidwood’un “Bereketli Hilal” olarak tanımladığı ve konumuz olan coğrafya, tarımın ve erken bitki evcilleştirmenin çekirdek bölgesi olması floral çalışmaların önemini ortaya koymuştur. Paleolitik dönemlerden beri insanoğlunun avcılığın yanı sıra belki de daha yoğun biçimde yaptıkları toplayıcılık faaliyetleri besin ekonomilerini sürdürmelerini sağlamış ki bu durum evre ve bitkisel kaynaklarla ili dışlı olduklarını göstermektedir (Ponting, 2007: 23-25).

Arkeobotanik alışmalar sonucunda Epi-paleolitik dönem toplulukları, bugün birçoğunu hala kuru yemiş olarak tükettiğimiz kabuklu ve kabuksuz meyvelerin yanında yumrular ve köklerle de besleniyorlardı. Bu beslenme biçimleri karbonhidrat, yağ ve vitamin sağlayan yiyecekler olmasının yanı sıra birçoğunun hazırlanma aşamasının uzmanlık gerektirdiği gerçeği dönem insanların karmaşık besin ekonominin temelini oluşturmaktadır. Bu durum uzman acı-toplayıcı topluluklarının binlerce yıllık edindikleri tecrübelerinin ve birikimlerinin bir kompozisyonu olarak değerlendirilebilir (Kartal, 2009: 23).

Paleolitik ve devamında Epi-paleolitik avcı-toplayıcı toplulukların yaşamlarında avcılığın mı yoksa toplayıcılığın mı daha baskın bir ekonomik model olduğu uzun yıllardır tartışma konusu olmasına rağmen bunun buldukları çevresel koşullar, biyom ve elbette iklim ile ilişkili olması kaçınılmazdır. Bu konuya örnek olarak günümüze yakın zamana kadar hala kısmen de olsa paleolitik yaşam tarzı olan avcı-toplayıcıların yaşamlarını

sürdüren, Güneybatı Afrika'daki Buşmanlar üzerinde yapılan çalışmalar gösterilebilir. Bu topluluk kuraklığa dayanan bir ağaçtan elde ettikleri ve son derece besleyici olan “Mongongo” meyvesi ile beslenmekte ve bütün bir yıl boyunca meyve vermesiyle besin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Günlük vitamin ve besin ihtiyacını karşılayan bu meyve sayesinde, avcılık bu topluluk için hayatta kalmak adına zorunlu bir çaba olmak konumunda değildi. Ayrıca büyük etoburların bile her 10 denemeden sadece birinde başarılı olmaları avcılığın insanlar için ne denli zor bir işlem olduğunu ve bu toplulukların hayatlarının büyük bir bölümünü toplayıcılık ile geçirdiklerini ki bu yaşam tarzının çevre koşullarının el verdiği ölçüde daha kolay olduğu düşünülebilir (Ponting, 2007: 24-26).

Avcı-toplayıcı geçim tarzını salt konar-göçer yaşam modeline bağlamak tartışmalı bir konu olmakla birlikte özellikle Hallan Çemi ve Suriye'de Fırat Nehri kenarındaki Abu Hureyra yerleşimlerinde yapılan kazılar sonucunda avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinin sürekli iskan yerlerinde de yapılmış olduğunu kanıtlar niteliktedir. Hallan Çemi kazıları sonucunda 11.000 yıl önce ekonominin temelinde hala avcılık ve toplayıcılığın olması, Yakın Doğu'da besin üretimi ile yerleşik yaşamın orta çıktığı kuramının yeniden sorgulanması gerektiğini ortaya koymuştur (Rosenberg, 1990). Abu Hureyra yerleşimi de benzer şekilde 11.500 yıl öncesine tarihlenen 1A tabası da bütün bir yıl iskan izleri taşımakta ve avcı-toplayıcı geçim ekonomisini işaret etmektedir. Abu Hureyra yerleşimi sezonluk olarak farklı ekonomik modeller sergilemiş, ceylan, yaban eşeği, tavşan ve yaban koyunu avcılığını mevsimsel olarak avlamanın yanında toplayıcılık yapmışlar kış aylarında ise depoladıkları besinleri tüketmişlerdir. Tüm bunlar Epi-paleolitik yaşam tarzının oldukça karmaşık ve gittikçe sistematik bir sürece girdiğini göstermektedir (Moore et. al., 2000: 484-489). Ayrıca avcılık ve toplayıcılığın sadece Paleolitik ve Epi-paleolitik dönemlere has olmadığı, Neolitik Dönem insanının da bu yaşam modelini devam ettirdiğini özellikle de son zamanlarda artan kazı ve araştırmalar sayesinde kabul görmeye başlamıştır (Ponting, 2007: 24-27).

En temel kaygı olan hayatta kalmak noktasında insanoğlunun yaklaşık 2 milyon yıldan fazla süre benimsediği yaşam modeli “avcılık-toplayıcılık” olmuştur. Bu yaşam modeli, ilk olarak Yakındoğu coğrafyasında yaklaşık 12/11-10 bin yıl önce bildiğimiz anlamda gerçek besin üretim aşaması olan “Neolitik Dönem”e kadar devam etmiştir. Paleolitik Dönem ile Neolitik Dönem arasındaki dönemde yaşayan insan toplulukları “uzman avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam biçimleri benimsemişler ki bir bakıma iklim ve çevre koşullarına adaptasyon olarak yorumlanabilecek daha komplike şekilde yaşamlarını

sürdürmüşlerdir (**EK-1. Şekil 61.**). Epi-paleolitik Dönem olarak literatüre giren bu süreç, özellikle Yakınoğu coğrafyasında yaşanmış olmasının nedeni Avrupa ya da kuzey yarımkürenin kuzeyinde bulunan buzulların büyük ölçüde yaşanabilecek alanları sınırlamasından kaynaklıdır. Kuzey yarımkürede yaşanan buzul süreçleri insan topluluklarının Yakınoğu ve Levant bölgesinde yoğunlaşmasına olanak sağlamıştır. Epi-Paleolitik süreçte Yakınoğu ve Levant coğrafyasının iklimi sıklıkla kuraklık süreçleri geçirmesine rağmen genelde ılıman koşulların hakim olduğu ve insan yaşamına olanak sağlayan besinsel hammaddenin bulunabildiği, çevresel potansiyeli yüksek bir coğrafyadır (Kartal, 2009: 21-22). Kuzey Avrupa kültürleri aynı süreçte buzul etkilerinden dolayı daha çok avcılıkla yaşamlarını sürdürürken Yakınoğu'nun ılıman iklimi bitki çeşitliliği açısından oldukça verimli olmakla birlikte hayvan çeşitliliğini de desteklemiş, bu durum avcılığın yanında çoğunlukla toplayıcılık yapılmasını sağlamıştır. Yakınoğu coğrafyasında kazı ve yüzey araştırmaları bu durumu destekleyen bulgular vermektedir.

Avcı-toplayıcı geçim tarzını salt konar-göçer yaşam modeline bağlamak tartışmalı bir konu olmakla birlikte özellikle Hallan Çemi ve Suriye'de Fırat Nehri kenarındaki Abu Hureyra yerleşimlerinde yapılan kazılar sonucunda avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinin sürekli iskan yerlerinde de yapılmış olduğunu kanıtlar niteliktedir. Hallan Çemi kazıları sonucunda 11.000 yıl önce ekonominin temelinde hala avcılık ve toplayıcılığın olması, Yakın Doğu'da besin üretimi ile yerleşik yaşamın orta çıktığı kuramının yeniden sorgulanması gerektiğini ortaya koymuştur (Rosenberg, 2007a). Abu Hureyra yerleşimi de benzer şekilde 11.500 yıl öncesine tarihlenen 1A tabası da bütün bir yıl iskan izleri taşımakta ve avcı-toplayıcı geçim ekonomisini işaret etmektedir. Abu Hureyra yerleşimi sezonluk olarak farklı ekonomik modeller sergilemiş, ceylan, yaban eşegi, tavşan ve yaban koyunu avcılığını mevsimsel olarak avlamanın yanında toplayıcılık yapmışlar kış aylarında ise depoladıkları besinleri tüketmişlerdir. Tüm bunlar Epi-paleolitik yaşam tarzının oldukça karmaşık ve gittikçe sistematik bir sürece girdiğini göstermektedir (Moore et al., 2000: 484-489). Ayrıca avcılık ve toplayıcılığın sadece Paleolitik ve Epi-paleolitik dönemlere has olmadığı, Neolitik Dönem insanının da bu yaşam modelini devam ettirdiğini özellikle de son zamanlarda artan kazı ve araştırmalar sayesinde kabul görmeye başlamıştır (Kartal, 2009: 25).

Avcı-toplayıcı yaşam biçimi hakkında birçok görüş olmakla birlikte konu ile alakalı tartışmalarda dikkat edilen bir diğer konu da söz konusu dönemdeki nüfus yoğunluğu ve dağılımıdır. Epi-paleolitik dönem ve erken Neolitik dönemde dünya nüfusunun 4 milyondan

daha fazla olamayacağı gibi yaklaşımların yanında avcı-toplayıcı yaşam tarzının en fazla 20-30 milyondan fazlasına izin veremeyeceği görüşleri konu ile alakalı görüşlerden bazılarıdır (Ponting, 2007: 28). Epi-paleolitik dönem insan nüfusu ne günümüz köyleri ne de Neolitik köy nüfusu ile karşılaştırılmaz derecede azdır (Kartal, 2009: 26). Paleolitik'ten Neolitik'e yani avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam tarzından besin üretiminin yapıldığı kalıcı yerleşimlere geçişin nedenleri hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Bunlar arasında Paleolitik'ten gelen ve Neolitik'e doğru artan nüfusun yerleşikliğe zorladığı görüşünün yanında aksini kabul eden görüşlerde bulunmaktadır. Yapılan alan çalışmalarında nüfus yoğunluğu olan bölgelerde nüfus baskısını kanıtlayan verilerin olmayışı ve kültürlerde görülen çevre hakkında artan bilinç ve buna bağlı olarak insanoğlunun çevresini kontrollü kullanmasının nüfusu arttırdığı görüşü daha ziyade kabul görmektedir. Ayrıca teknolojinin ve araçların gelişmesi nüfus artışının nedeni değil de sonucu olarak görülmektedir (Kartal, 2009: 26-27).

Yaklaşık 18.000 yıl önce, oldukça sert koşulların yaşanmasına neden olan son buzul çağında, insan toplulukları sayıca az ve kısıtlı alanlara dağılmış durumdaydı. Sadece Şam'ın kuzeydoğusundaki Dağlarda ve Suriye'in çöllük ile yarı çöllük alanlarında yaşayan küçük gruplar halinde görülmektedirler. Olasılıkla sonraki binyılda, daha sıcak ve nemli koşulların hakim olmasıyla, sayıca azlığını devam ettiren bu küçük gruplar Suriye'in batısında ki dağlarda ve doğudaki çöllük alanlardan daha elverişli bölgelere hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Bazı yaşama elverişli alanlarda büyük sezonluk yerleşmeler görülürken diğerlerinde ya kısa süreli ya da hiç ikamet etmemiş gibi görünmektedirler (Bittel, 1945: 100-102). Yılın farklı zamanlarında insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için küçük gruplar halinde hareket etmek ve birçok farklı kaynaktan faydalanmak zorundaydılar. Bunun yanında Üst Paleolitik Dönem ataları gibi taş aletler yardımıyla avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerini grup içinde paylaşmak durumundaydılar. Böylesi bir yaşam tarzını benimseyen bu küçük toplulukların yaşam modelleri genel olarak "Epi-Paleolitik Dönem" olarak tanımlanmaktadır (Akkermans and Schwartz, 2003: 14).

GÖ 18.000/12.000 yılları arasında bu günkü Suriye sınırlarında Epi-Paleolitik Özellik gösteren farklı iki kültür tanımlanmakta olup bunların en erkeni Kebaran olarak kabul edilmektedir. GÖ 14.500'lerden sonrası ise Natufian Kültür olarak adlandırılmaktadır. Bu kültür gruplarının temel ayırım noktaları, genellikle taş alet endüstrileri esas alınarak, materyal kültürün stil ve karakteristik farklılıklarıdır. Ayrıca konar-göçer yaşam tarzları, bölgesel yayılma alanları ve yerleşimlerin boyutları açısından da farklılık göstermektedirler



(Goring-Morris, 1995). Geometrik Kebaran Kültür bulguları, erken Kebaran Kültür geleneği göstermekle birlikte ilk olarak Filistin'deki mağara yerleşimlerinden tanımlanmıştır. Kebaran tabakalar ağırlıklı olarak Filistin'in kıyı dağlarında ki küçük merkezlerde olmak üzere nadiren de güneybatı Suriye'nin iç kesimlerinde de görülmektedir. Geometrik Kebaran Kültürün karakteristik özelliği, öncül taş alet endüstrisinden farklı olan trapez ve dikdörtgen biçimli bıçakları ile uzun bıçaklarıdır (Goring-Morris And Belfer-Cohen, 2011). Geometrik Kebaran Sitleri, büyüklükleri ve buldukları doğal ortamları bakımından Kebaran Kültür'e benzemekle birlikte oldukça zarar görmüştür. Yerleşimler güney Levant'ı içine alan Sina ile Negev Çöllerine ve kuzey Suriye'den İsrail'e kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bu çağda insanlar Paleolitik Dönem yaşam tarzına benzeyen avcı-toplayıcılığı sürdürmüşlerdir. Ancak Epi-paleolitik dönemin sonlarına doğru Natufian grupların göçebe yaşam modellerinde bir dizi değişiklik görülmüş, avcı-toplayıcılıktan, birçok araştırmacının "Devrim" olarak değerlendirdiği yerleşik tarımcı köysel yaşam modeline doğru dönüşmüştür. Çeşitli tarımsal izler ve materyal kültür ögesinin desteklediği sürekli yerleşim yaşam tarzına rağmen insanlar hala avcılık ve toplayıcılık yapmaktaydılar. Tüm yıl boyunca ikamet edilen yerleşimler yerel kaynakların tüketilmesine sebep olmuş, nihayetinde Neolitik Dönem Tarımcı köy toplumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akkermans and Schwartz 2003: 15).

İnsanlık tarihi açısından bakıldığında başlıca değişimin Yakındoğu coğrafyasında ve değişen iklim koşullarına bağlı olarak yaklaşık 15.000 yıl önce avcı-toplayıcı toplulukların yaşamlarındaki dönüşüm olduğu görülmektedir. Bu dönüşüm 15.000 ila 10.000 yıl önce arkeolojik kültür materyalleri olan taş alet endüstrileri ve yarı yerleşik yaşam biçimi olan "Kebaran ile Geometrik Kebaran" ve Neolitik Dönem'in hazırlayıcısı olan "Natufian Kültür" de gayet açık şekilde görülmektedir. Gerçek anlamda tanımlanması ve dikkat çekmesi ancak içinde bulunduğumuz yüzyılın son çeyreğinde bilinen Natufian Kültür, ilk olarak 1928'de Garrod tarafından isimlendirilmiş olmasına karşın sistematik çalışmaları çok sonraları yapılmıştır. Bu dönemin araştırmacıları Natufian geçim ekonomisi, yaşam biçimleri, kronolojisi ve terminolojisi hakkında tam olarak uzlaşmalar da söz konusu dönemin insanlık tarihi açısından keskin sayılabilecek bir dönem olduğu kabul etmişlerdir (Rosen, 2007: 109-111, Bogucki, 2013: 196).

Paleolitik Dönem'in Avcı-toplayıcı yaşam tarzından konar- göçer yaşam tarzına geçişteki paleoklimsel etkileri, Bar-Yosef ve Meadow (1995) gibi araştırmacılar Levant coğrafyası odaklanarak 25.000 ila 10.000 yıl öncesindeki yaşam tarzını çalışmışlar ve betimlemesini yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada son buzullaşmanın hemen ardından

meydana gelen soğuk ve kuru iklimden sonra yaklaşık 15.000 yıl önce yağmurlu hava koşulları artmaya başlamış, 14.000 ila 12.500 yılları arasında ise yağmurlu iklim zirveye ulaşmıştır. 12.900/10.600 ila 10.000 yılları arasında (Younger Dryas) ise Geç Buzul Dönemi sonrasındaki ılıman, nemli ve yağmurlu hava koşullarından hemen sonra ani sayılabilecek soğuk ve kuru dönem hakim olmuştur. Özellikle de kuzey yarımkürede görülen bu iklimsel koşullar Younger Dryas (Genç Kuruluk) Dönem olarak insanlık tarihinin en büyük değişiminin nedenlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Bu dönem deniz seviyelerindeki yükselme, Türkiye ve Nil Havzası arasındaki yaklaşık 600 kilometrelik Doğu Akdeniz kıyıları 2 ila 40 metre kadar geri çekildiği düşünülmektedir. Levant kıyı kesimlerindeki değişim ve iklimsel olayların ani değişimi ile buna bağlı olarak değişen çevre koşulları avcı-toplayıcı yaşam biçimlerini oldukça etkilemiş ve nihayetinde bu dönem toplulukları değişen ortama uyum sağlamak zorunda kalmış olmalıdırlar (Bar-Yosef and Belfer-Cohen, A. 1992, Bar-Yosef ve Meadow,1995).

### 5.2.1. Kebaran ve Geometrik Kebaran Kültür Grupları

Kebaran kültür, İsrail'in kıyı kesimleri, neredeyse tüm Doğu Akdeniz kıyılarından Sina Yarımadası'na hatta Negev Çölü'ne kadar uzanan geniş coğrafyada izleriyle kendini göstermektedir. Adını İsrail'deki Carmel Dağı'ndaki Kebara Mağarası'ndan alan kültür, özellikle de taş alet endüstrileri ile tanımlanmış olup Üst Paleolitik avcı-toplayıcılarının devamı niteliğindedir. Levant Hattı boyunca Üst Paleolitik Kültürün görüldüğü çoğu yerde tespit edilen Kebaran, ağırlıklı olarak mağara ve kaya altı sığınakları şeklinde karşımıza çıkmakla birlikte Paleolitik sitlerden sayıca fazla ve çoğunlukla 15-25 m<sup>2</sup> boyutlara sahiptirler. Ancak bu sitlerden 600 m<sup>2</sup> boyutlarına kadar dağılım gösteren örneklerde tespit edilmiştir (Bugocki, 2013: 197). Karakteristik arkeolojik kültür materyalleri olarak havan tokmağı, oyma kaseler ve akıtma delikleri bulunan bardaklar gösterilebilir. Kebaran ve Geometrik kültür toplulukları, Paleolitik gruplarla kıyaslandığında hızlı nüfus artışı görülen görece daha kalabalık ve daha mobilize olarak tanımlanmışlardır. Bu özelliklerin yanında taş alet endüstrilerindeki bölgesel farklılıklar bu toplulukların “Yarı Yerleşik” ya da “Konar-Göçer” yaşam biçimini (bkz. EK-1. Şekil 61.) benimsedikleri ve görece daha lokal bölgelerde hareket halinde oldukları kabul edilmektedir (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 1992).

GÖ 18.000 ile 14.500 yılları arasında geniş coğrafik alanlar da Kebaran Kültür toplulukların, çevrelerini çeşitli yönleriyle kullandıklarının göstergeleri tespit edilmektedir. Küçük insan grupları genelde kıyısız ovalarda ve Akdeniz'in ağaçlık alanlarında yaşamlarını

sürdürmüşler ayrıca Güney Levant'taki Sina ve Negev çöllerinde, yarı kurak steplerin belirli kısımları ile İsrail'in güney doğusundaki Azraq havzası, Suriye'deki El Kowm ve Palmyra'da bu kültür topluluklarının yerleşmelerine rastlamak mümkündür. Karakteristik yerleşimleri genellikle suya ihtiyaç duyan uzun ömürlü ağaçların olduğu su kaynakları, su toplama havzaları ve gölet ile göllerin bulunduğu alanlarda bazen sezonluk yerleşimler olarak görülmektedir. Başlıca yerleşimler oldukça küçük (15-25 ile 100-150 metre arası değişebilen) ve kısa süreli kamplar şeklinde olup bazen de 400 ile 600 metre çapına ulaşabilen büyüklükler de olabilmektedir. Bu yerleşimler içinde en büyükleri 600 metrelik büyüklüğü ile öne çıkan İsrail'deki Azraq havzası yerleşimi ve Suriye'nin iç kısımlarındaki El Kowm sitlelidir. Bu merkezler tek başına olan basit bir yerleşimden ziyade uzun süreli ve oldukça geniş bir alandan oluşmakta ancak çok sayıda ki insan nüfusunun ikamet ettiği yerleşimler olmamışlardır (Akkermans and Schwartz, 2003: 18).

İnsanlar yıl içinde sıklıkla geçici küçük kamplardan bir diğerine hareket halinde olmuşlardır. Bu gruplar uzun süreçler kullanılmayan kamplarda kişisel ve grup görevleri üstlenerek organize oluyor ve kaynaklarını kullanıyorlardı. Bu dönemin karakteristik buluntusu olan ceylan kalıntıları, çoğunlukla güney Levant merkezlerinde olmak üzere, sadece ilkbahar/yaz ya da sonbahar/ kış süreçlerinde bulunduğunu göstermiştir. Bu tarz merkezlerdeki insanlar, açık hava kampları olarak tanımlanan ve topladıkları çalı çırpı dallardan kulübelere şeklinde yaptıkları barınaklarda yaşamış olmalıdırlar. Yarı oval bu yapılar, El Kowm Ovasındaki Umm El-Tlel yerleşiminde bulunmanın yanında, yarı oval biçimine getirilmiş taş yapılar, kaplamalar ve kazık çukurları doğu İsrail Nehri yakınındaki Ein Gev III, Hoan II, kuzey Lagama VIII ve Kharaneh 4 gibi yerleşimlerden tespit edilmiştir (Goring-Morris and Belfer-Cohen, 2011).

Kebaran ve Geometrik Kebaran döneminin küçük grupları, bıçaklar ve uzun bıçak gibi alet geleneğinin öncesindeki taş alet endüstrisi ve geleneğini paylaşmışlardır. Bu aletlerin en önemlileri, çakmak taşından yarım aylar, üçgenler ve keskin kenarlı trapezlerden oluşan Geometrik Mikrolitler (**EK- 1. Şekil 62.**) olarak sıralanabilir (Cauvin, 1977; Henry, 1989: 285-290). Bu mikrolit aletler olasılıkla çeşitli yardımcı materyale ekleniyordu ki bu aletler de uçlar, kargıların çengelleri, mızraklar ve ok uçları olarak sıralanabilir. Mikrolit aletler ayrıca ağaç veya kemik parçalarına açtıkları oyuklara sıralı biçimde eklenerek kullanılmış ve reçine ya da zift gibi yapışkan malzeme ile sap takılarak işlevsel aletler (**EK- 1. Şekil 63.**) olarak kullanılmış olmalıdır. Taş alet buluntu toplulukları genelde yerleşimden yerleşime göre farklılıklar göstermekle birlikte bazen bir yerleşimin bulguları diğerine göre

kayda değer biçimde değişmektedir. Böyle farklılıklar kronolojik meselelerle alakalı olmasına rağmen bazen de farklı aktiviteler sonucunda ya da farklı stilistik özellikler göstermesinden kaynaklanabilmektedir. Başlıca yerleşimlerdeki sığ ya da basit stratigrafik alanlardan elde edilen bulgular, uzun süreçli taş alet endüstrisi trendlerini anlamamızı zorlaştırmaktadır (Akkermans and Schwartz, 2003: 20).

Diğer materyal kültür bulguları hakkında çok az bilgimiz bulunmaktadır. Zamanla yaşadıkları yerleşimdeki kaynakların aşırı kullanımından dolayı farklı alanlara hareketlikle sonuçlanan göçebelik durumu, büyük boyutlu veya sayıca çok taş aletlerin üretilmesini engellemiş olmalıdır. Taş kaseler, öğütme ekipmanları ve deniz kabukları gibi kullanım eşyaları nadiren Sina ve Negev'de bulunmasına karşın, Yakın Doğu'da en erken kalıntılarının keşfedildiği örneklerden birisi olan Umm el-Tlel yerleşimi, çapraz oyma biçiminde, küçük kireçtaşı tabakalardan biçimlendirilmiş öğeler ile dikkat çeker.

Geometrik Kebaran yerleşimlerin dağılımı büyük oranda Suriye'de Anti-Lübnan Dağları'nın kuzeybatı kısımları ve iç bölgelerdeki çöllük alanlarda sınırlı kalan bir kültürdür. Yaygın siteler, yüzeyden elde edilen buluntulardan bilinmekle beraber sıklıkla taş alet endüstrilerinden tanımlanmaktadır. Kazılar nadir olup küçük buluntular ile sınırlıdır. Kazılardan birincisi Orta Fırat'taki Tabga bölgesinde Fırat'ın küçük bir kolu kenarındaki Nahr el-Homr yerleşimidir. Yerleşimde küçük olan sondaj çalışmalarında kültür buluntuları veren tabakaların yaklaşık 2 metrenin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Muhtemelen mevsimlik sellerden sonuçlanan tabaka aşınmaları olması kültür toprağının azalmasına neden olmuştur. Bu tabakalar sayısız taş alet buluntularını vermesine rağmen yapı kalıntısı ya da yaşamsal izlere rastlanmamıştır. Olasılıkla yıl içindeki kuru periyotlarla ve aralıklarla yaşanmış olmalıdır (Akkermans and Schwartz, 2003: 21-22). Diğer kazısı yapılan merkez olan kayalık tabakalardaki Yabrud III Suriye'nin yüksek kesim dağlarındaki her biri birbirine yakın mesafelerdeki üç mağaradan biridir. Bu seri haldeki kayalık tabakalar, 2 metrelik kültür dolgusuyla Epi-Paleolitik buluntular vermektedir. Bu tabakalardan üçüncüsü Geç Geometrik Kebaran Kültür'ün karakteristik özelliğini gösteren yontmataş bulgular vermektedir (Cauvin, 1977). Bu küçük mağara yerleşimi, sonbahar ve kış aylarının yoğun karlı ve soğuk hava şartlarının dağlardaki zorlu koşulları yaratmasından dolayı, olasılıkla yaz aylarında geçici kamp alanı olarak kullanılmıştır. İnsanların bu mağarayı tercih etme nedenleri, yakınında bulunan kaliteli çakmaktaşı kaynakları ya da avlanabilme olasılığı veren kaynaklar gösterilebilir. Bölgede az ya da çok fazla olmayan avcı-toplayıcı topluluklar olmasına rağmen araştırmalar yoğunlaşırsa bu dağlık alanda çok daha verimli siteler tespit

edilebilir (Akkermans and Schwartz, 2003: 21). Qalamoun bölgesindeki araştırmalarda, şam'ın yaklaşık 60 km kuzeyinde bulunan Mallaha-Jayrud yerleşimi, (Jayrud 8) olasılıkla üretim yapılan küçük açık hava yerleşimi olup Bahret al- Mallaha Gölü'nün yakınında tespit edilmiştir.

Kayda değer istisnai bir yerleşim olan El Kowm çöl yerleşimi, Suriye çölündeki Palmyra'ın yaklaşık 100 km kadar kuzey doğunda bulunmaktadır. El Kowm bölgesi avcı toplayıcı topluluklar için avantajı olan uygun bir yer olmalıdır çünkü bu spesifik bölge, kaynak suları sığ göller gibi sayısız su kaynağı, taş alet yapımı için çakmaktaşı kaynakları ve avlanabilecekleri hayvan sürüleri sunan yaşama oldukça uygun bir bölgedir. Son yıllarda arkeologlar tarafından yapılan detaylı araştırmalarla modern El Kowm köyünün 12 km kuzeyindeki alanlarda düzinelerce yerleşim yığıntısının olduğu tespit edilmiştir (Akkermans and Schwartz, 2003: 21-22, Cauvin, 2000: 108-110). Fazla verimli olmayan çöl vahalarıyla çevrili bu dağ sığınaklar açık hava yerleşimi olup bu dönem ait kanıtları vermektedir. Bunlara örnek olarak Ain Juwal, Ain Bikhri ve Qubebiba yerleşimleri ile en fazla birkaç yüz metrekarelik dağınık halde olabilen çakmaktaşı işlik alanları gösterilebilir. Arabistan dağlarının yakınındaki yerleşimler, taş alet bulgularının 5.000 metrekarelik dağılımı göz önünde bulundurulduğunda daha büyük gibi görünse de yerleşimler 500 ila 1.200 metrekarelik boyutlarda olup eşzamanlı olmayan bir seri küçük istasyondan oluşmaktadır (Akkermans and Schwartz, 2003: 23).

Birkaç site bu sezonluk yerleşim alanından faklı gibi görünmektedir. Avlanan grupların geceleri dinlendikleri ya da avladıkları hayvanları parçaladıkları yerler olabilmenin yanında alet yapımı için kullanılan alanlar olmalıdır. Uzun vadeli yaşam olmasından ziyade belki de haftalarca hatta aylarca kalmak durumunda kaldıkları kısa süreli yaşam alanı olarak tanımlanabilir. Umm el-Tell 2 yerleşimi en azından çeyrek hektarlık alanı kaplamakla birlikte buluntuları açısından verimli olan ve üstü kumulla örtülü 3 tabakadan oluşmaktadır. Yerleşimin ünük buluntusu ise en alttaki eski ve küçük tabakası olan III tabakada yaklaşık 5x2.6 metre çapında yarım daire biçimli yapılar kireçtaşı zemin üstüne dayanıksız ve hafif malzemeyle yapılmış yapı kalıntılarıdır ki bu kanıtlar şimdiye kadar Suriye'de bilinen en eski yapı kalıntıları olma özelliğini taşımaktadır. Bu evlerin merkezinde kül bulunan oval biçimde ocak çukurları mevcuttur. Bir diğer önemli site de boyutları bakımından Umm el-Tell'e benzerlik gösteren Nadaouiyeh 2 merkezinde taş alet yapımındaki artıkların yığıntı halinde olmasıysa dikkat çeker. Nadaouiyeh 2 yerleşiminde yapılan 3 küçük sondaj çalışmasında yaklaşık 30 cm kalınlığında kültür dolgusunda ocak külü bulunması olasılıkla

günlük yaşam izlerine işaret etmektedir. Benzer ocak alanları 0,45 ve 1,50 metre çapında örnekler olarak Sina'da Kuzey Lagama VIII'de tespit edilmiş olup muhtemelen bir çeşit barınak olarak tanımlanabilecek belirli aralıklarla kazık çukurlarıyla çevrili ocak alanları tespit edilmiştir (Akkermans and Schwartz, 2003: 23, Cauvin, 2000: 109-111).

Tarih öncesi çalışmalar açısından hala çok yetersiz olduğu düşünülen Suriye Çölü'ndeki başka istisnai yerleşimler olan Palmyra yakınlarındaki Douara I mağarası ve Site 50 açık hava yerleşimleri gösterilebilir. Belki de bu çöllük alanlarda kültürel yaşamlarını anlamamızı sağlayacak buluntular barındıran ve birbiri ile bağlantılı avcı-toplayıcı yarı göçebe toplulukların yaşam izlerini taşıyan başka yerleşimlerde olabileceği düşünülmektedir.

### **5.2.2. Natufian Kültür Toplulukları**

Natufian Kültür, Kuzeybatı Asya'nın tarihöncesi süreçlerinin anlaşılmasında en yoğun çalışılan kültürlerden bir tanesidir. Bir bakıma sistemli besin ekonomisiyle tanımlanan Neolitik dönemin hazırlayıcısı olarak kabul edilen kültür, adını Filistin sınırları içindeki Judaeen Dağları'nın eteklerinde bulunan El Natuf Vadisi merkezinden almaktadır. D. Garrod tarafından 1930'lu yıllarda tanımlanan ve GÖ 12.500 yıllarına dayandırılan kültür, Kebaran kültüre kıyasla izleri daha geniş alanlarda tespit edilmiştir. Genel olarak ilk hayvan ile tahıl evcilleştirmenin ve yerleşikliğin görüldüğü Natufian kültürün tespit edildiği başlıca merkezler Hayonim Mağarası ile terası, Ain Mallaha, Mugharet El-Wad, Sefunim Mağarası, Shukbah Mağarası ve Rakefet Mağarası örnek gösterilebilir (Akkermans and Schwartz, 2003: 23-25, Maisels, 1999: 131-133).

Epi-paleolitik dönemden Neolitik döneme geçişteki anahtar kültür grubu olan Natufian, gittikçe azalan hareketli yaşam biçimi ve daha kısıtlı alanlarda yaşama zorunluluğu ile olasılıkla buna bağlı nüfus artışı yaklaşık 13.000 bin yıl öncesinde karakteristik yapısını göstermeye başlamıştır. Natufian çalışan araştırmacılar bu dönemi genelde tek bir kültür topluluğu olarak görseler de coğrafi dağılımı ve değişen kültürel özellikler açısından, Erken ve Geç Natufian olarak da kabul edilmektedir (Bar-Yosef and Belfer-Cohen, 1992).

Değişen çevresel koşullara bağlı azalan arazi kullanımı, yaşam biçiminin kısmen hareketsiz oluşu ve tüm bunlara bağlı olarak artan nüfus Natufian dönem kadar hızlanarak devam etmiştir. Birçok araştırmacının söz konusu dönemi tek bir evre olarak kabul etmesine karşın yerleşilen coğrafya göz önünde bulundurulduğunda önemli farkların olduğu

görülmektedir ki bu da bazı araştırmacıların Natufian Dönem'i Erken ve Geç olarak ayırmasına neden olmuştur (Rosen, 2007: 111-113). Natufian yerleşimlerinin çoğu Kuzey ve Orta İsrail'de bulunmakla birlikte Fırat'tan Necef'e kadar kapsayan coğrafi alanda da görülmektedir. Erken ve Geç Natufian olarak kabul edildiğinde Erken evre yerleşimleri Akdeniz kıyı hattı ile ormanlık alanları ve nadiren de olsa iç bölgelerde yoğunlaşırken, Geç Natufian yerleşimleri iç ve kuzey Mezopotamya'da daha geniş yerleşimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşim mimarisi açısından değerlendirildiğinde erken evrelerde daha sağlam ve komplike yerleşimlere rastlanırken geç evre yapılarının görece daha basit ve dayanıksız olduğu göze çarpmaktadır (Bar-Yosef and Meadow, 1995).

Natufian merkezleri mağaralar, açık hava kampları ve sürekli yerleşimler olarak çeşitlenmektedir. Bu merkezlerden Ain Mallaha ve Hayonim Mağarası hem açık hava kamplarına hem de mağara yaşamına örnek gösterilebilir. Mallaha yerleşiminde çapları 4 ila 9 metre olarak değişen yuvarlak taş mimari unsurlarının kademeli bir taraçada yer almaktadır. Bu yapılarda ocak, olasılıkla çatı elemanlarını taşıyan ahşap dikmelerin çukurları, yapıların arasında depo olarak yorumlanan çukurlar ve mezarlar tespit edilmiştir. Hayonim' ise mağara içindeki mimari unsurları ile dikkat çekmektedir. Mağara içinde 2 ila 2.5 m çapındaki yuvarlak yapı izlerini gösteren taş yapılar, işlenmiş ve sistemli biçimde taşınan taşlardan yapılmış olup muhtemelen yaşam alanı olduğunu işaret eden ocak yapıları barındırmaktadır (Rosen, 2007: 112-114).

Ürdün'ün güneyindeki karasal iç bölgesinde 12.500 yıl öncesine tarihlenen Beidha yerleşimi Natufian kültürün gözlemlendiği bir başka merkezdir. Yontma taş endüstrisi çalışmaları Beidha'da mevsimsel olarak da değişen farklı beslenmeye avlanma faaliyetlerinin olduğunu göstermekle birlikte ocak ve pişirme unsurları dışında başka yapı unsurları bulunamamıştır. Bu unsurlar dikkate alındığında merkezin olasılıkla yaz mevsiminde yerleşilen bir kamp olduğunu göstermektedir (Byrd, 1991). Beidha yakınlarındaki Judaid Vadisi'nde çağdaş başka bir yerleşimde de farklı mevsimlerde ziyaret edildiğini gösteren ceylan ve keçi gibi hayvanlara ait kemik kalıntılar, görece daha uzun ikamet edilen bir merkez olduğunu göstermektedir (Bogucki, 2013: 198-9).

Natufian yerleşimlerinde ki fauna kalıntıları, Geç Buzul Dönemi sonrası Doğu Akdeniz bölgesi iklim koşulları açısından karakteristik özellik olarak görülmektedir. Bölgesel ve kültürel dönem olarak tipik sayılacak bir hayvan kemik koleksiyonunun olmaması lokal olarak değişen iklimsel koşullar ışığında farklılık göstermesine neden olmaktadır. Bu nedenle tekil yerleşimlerin fauna karakterini vermektense ziyade genel bir fauna yoğunluğu

vermek daha doğru olacaktır. Örneğin Beidha yerleşiminde en çok avlanan tür Nubya dağ keçisi ve yabani keçisi yoğunlukta, Ain Malaha'da fauna oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ain Malaha yerleşiminde ceylan, yaban sığırları, yaban domuzu, ala geyik, karaca ve yaban at gibi çeşitlilik gösteren kemik koleksiyonu mevcuttur (**EK- 1. Şekil 64.**). Tüm bu kemik buluntu koleksiyonu özellikle de Geç Buzul Sonrası bölgenin iklimsel karakterini yansıması bakımından önem taşımaktadır (Rosen, 2007: 112-115).

Natufian karakteri gösteren özellikle de kıyıya yakın ve ormanlık alanlardaki yerleşimlerin karakteristik faunal özellikleri açısından bakıldığında, Beidha'da keçi türleri avlanan hayvanlar arasında en fazla görülen tür iken ikinci sırayı ceylan ve gazel türleri almaktadır. Beidha'nın aksine faunal kalıntı açısından çeşitlilik gösteren Ain Malaha çoğunlukla ceylan kalıntıları fazla olmakla birlikte yaban sığırları, yaban domuzu, yabani at, alageyik ve karaca gibi farklı türler görülmektedir. Ayrıca muhtemelen süs objesi olarak da kullanılan su kuşu ve tatlı su balıklarına ait kalıntılar da bölgedeki çevresel kaynaklarının kullanımına işaret etmektedir (Bar-Yosef and Meadow, 1995; Bogucki, 2013: 199-200).

Aşağı Ürdün Vadisi'ndeki Salibia I yerleşimi de benzer özellikler göstermektedir. Özellikle faunal kalıntılar açısından ceylan, yaban keçisi türleri ve domuz gibi buluntuların yanında küçük hayvanlara ait kemikler de bulunmuştur. Bunlar arasında kaplumbağa, porsuk, ördek, yabani tavşan, yırtıcı kuşlar ve bölgeye özgü olduğu düşünülen leopar türüne ait kemikler yerleşimin çok yönlü beslenme ve yaşam biçimine işaret etmektedir. Etçil türler olasılıkla kürkleri için kullanılırken kuş türlerinin parmak kemikleri süs eşyaları olarak kullanıldığını gösteren işaretler barındırmaktadır. Balıkçılık faaliyetlerini gösteren kılçık buluntular da beslenme ve işleme yöntemlerinin ayrıcalıklı özelliğe sahip olduğunu göstermektedir (Bar-Yosef and Belfer-Cohen, 1992).

Salibia I'de boncuk gibi süs eşyalarının yapımında kullanıldığı düşünülen oldukça çok sayıda deniz kabukluları ele geçmiştir. Kızıl Deniz ve Akdeniz kökenli bu kabuklular yerleşimin sakinlerinin çevresel etkileşiminin ve hareketli yaşam tarzlarının göstergesi olmalıdır. Beidha yerleşiminden de ele geçen ve Kızıl Deniz kökenli işlenmiş deniz kabukları ve yeşim taşı ile bakır boncuklar buralarda yaşayan toplulukların hareketli ve çevresindeki diğer gruplar ile etkileşim halinde olduklarını kanıtlar niteliktedir (Bar-Yosef and Meadow, 1995). Ain Malaha'da Anadolu kaynaklı obsidyen kalıntılar yayılım coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. Tüm bu buluntular Natufian toplulukların Üst Paleolitik kültürlerin karakteristik özelliklerini kısmen de olsa sürdürdüklerini göstermekle birlikte kendine has özellikleri olarak gösterilebilir (Akkermans and Schwartz, 2003: 26).



Bütün bu veriler söz konusu Natufian toplulukların hareketli yaşam biçimleri hakkında bilgi vermesine ek olarak mimari veriler ve özellikle mezar yapıları Geç Üst Paleolitik gruplara kıyasla daha kalıcı yerleşiklik karakteri gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Mezar yapıları çeşitlilik göstermekte olup Ain Malaha örneğindeki gibi konutların zeminine gömülü tekli mezarlar ve evlerin dışında büyük çukurlardaki toplu mezar yapıları Natufian sitelerindeki gömü örnekleridir. Evlerin zemininde yassı taşlarla kapatılmış ya da kireçtaşı bloklara oyulmuş mezar yapıları benzer bir yerleşim olan Hayonim’de de tespit edilmiştir (Bar-Yosef and Valla, 1991). Mezar yapıları gibi gömütlerin yönleri ve konumları da farklılık göstermektedir. Ayrıca bazı yerleşimlerdeki mezarlarda tespit edilen iskeletlerin başlarının olmaması farklı uygulamaların olduğuna işaret etmektedir (Bar-Yosef and Belfer-Cohen, 1989: 473 Bar-Yosef and Meadow, 1995). Mezar bulgularından elde edilen iskeletlerin analizleri sonucu, sağlıklı bireyler olduğunu, dişlerin boyutları ve diş hastalıkları bu toplulukların beslenmeleri ve yaşam biçimleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. İskeletler ile yapılan çalışmalar Natufian grupların Paleolitik avcı-toplayıcılar ile tarımcı Neolitik toplumların arasına konumlandırılmalarını sağlamaktadır (Bogucki, 2013: 200-201, Smith, 1991). Mezar yapılarıyla alakalı bir diğer özellik ise Hayonim ve Ain Malaha yerleşimlerinde insan ve köpeğin birlikte gömüldüğü örneklerdir. Köpek ile gömü örnekleri Paleolitik dönemlerden beri bilinen bir uygulama olmakla birlikte önemini daha sonraki Neolitik toplumlarda da devam ettirmiştir (Davis and Valla, 1978, Bar-Yosef and Meadow, 1995).

İskelet kalıntılarında bu toplulukların beslenmelerinin yoğun olarak karbonhidrata dayalı olduğunu göstermiştir. Natufian sitelerinden elde edilen botanik veriler her ne kadar görece az olsa da kıyı bölgedekilere kıyasla içi kısımlardaki karasal yerleşimler daha net bulgular barındırmıştır. Bu bulgulardan hareketle yabani arpa ve buğday ile mercimek gibi tahılların yanında yağlı tohumlardan olan yabani bademin de sıklıkla tüketildiğini göstermektedir (Akkermans and Schwartz, 2003: 29).

Natufian kültürün çekirdek bölgesinin kuzeydoğusunda Fırat Nehri hattı üzerinde konumlanan Tel Abu Hureyra yerleşimi ilk olarak 1970’lerin başında Moore ve ekibi tarafından kazı çalışmaları yapılmış olup yaklaşık 5 metrelik kültür dolgusu ile tanımlanmıştır (Moore and Hillman, 1992, Moore, Hillman and Legge, 1999). Kazılarda tespit edilen kültür dolgusundan en eskisi olan Abu Hureyra I tabakası 11.500 yıl öncesine tarihlenmiştir. Yapılan botanik çalışmalar sonucunda burada yaşamaya başlayan topluluğun,

iklimsel ve çevresel koşulların karakteri sayılabilecek önemli ölçüde kültüre alınan bitkilerin olduğunu göstermiştir. Bu yabancı bitkiler arasında çavdar, kırmızı emmer buğdayı, mercimek gibi baklagillerin yanında yabancı bitkilerin kalıntıları oldukça yoğun biçimde bulunmaktadır (Hillman, Colledge and Haris, 1989). Elde edilen botanik verilerin yoğunluğunun yanında olasılıkla korunamamış kökler ve yumrulu bitkilerin de varlığı Abu Hureyra sakinlerinin bitkilerin kültüre alınması sürecini ve bitkileri toplama yöntemleri hakkında bilgi vericidir (Cauvin, 2000: 109). Tarımsal faaliyet sayılabilecek tüm bu verilerin yanı sıra, İran Ceylanı olarak tanımlanan ve oldukça çok sayılabilecek faunal kalıntı da bu topluluğun çeşitlik gösteren beslenme ekonomilerini ve yaşam biçimlerini yansıtmaktadır. Özellikle de ceylan sürülerinin Fırat bölgesini geçiş hattında bulunması sezonluk olarak çok sayıda ve uzmanlık gereken avlanma faaliyetleri bu topluluğun her iki tipte beslenme ekonomisini yansıtmaktadır (Akkermans and Schwartz, 2003: 34-35).

Abu Hureyra Neolitik öncesi ani iklimsel dönüşümün izlerinin en net görülebildiği yerleşimlerden biridir. Özellikle 12.900 yıl öncesine tarihlenen yerleşimin Younger Dryas dönem etkileri hem yerleşimin mimari karakterine hem de beslenme ekonomisini oluşturan bitkisel besinleri şekillendirdiği görülmektedir (Moore, Hillman and Legge, 1999). Yerleşim Younger Dryas iklimsel süreçteki çevresi ormanlık alanlar ile çevrili iken ani iklim soğuması nedeniyle ve muhtemelen yoğun kullanım sonrasında, yerini daha kuru ve açık bir arazi karakteri almıştır ki bu durum mimari olarak başlarda ağırlıklı kereste kullanımı ve daha sonraları ise kamış ve saz gibi bitkileri kullanarak barınaklar yapmalarından anlaşılmaktadır. İklimsel ve çevresel koşullara bağlı olarak yetiştirilen ya da toplanan bitkiler değişiklik göstermekle birlikte yerleşimin son evrelerine doğru buğday ve çavdarı sistemli biçimde yetiştirdikleri görülmektedir. Abu Hureyra yerleşiminin özel olarak değerlendirilmesine neden olan özelliği ise sistemli tarım uygulamalarından önce kalıcı bir yerleşim olması gösterilmektedir (Moore and Hillman, 1992, Akkermans and Schwartz, 2003: 36).

Abu Hureyra yerleşimi gibi Natufian kültür karakteri gösteren Hayonim ve Ain Malaha siteleri de kalıcı yerleşiklik özellikleri ile bilinmektedir. Bu yerleşimlerin görece daha engebeli ve bayır olarak tanımlanan yerlerde bulunmaları, harcanan enerji ve organize iş gücü gerektiren yerlere kurulmaları yerleşiklik tezini destekler niteliktedir. Konutların teraslar üzerine inşa edilmesi için yokuşların tesviye edilmiş olması, sıvalı bölümlerin olması, açık hava ve mağara siteleri olarak tanımlanmasına karşın ağır taşların taşınmış olması, depo çukurlarının açılması ve özellikle de mezar unsurları gibi özellikler bu sitelerin de kalıcı yerleşimler olarak tanımlanmasını sağlamıştır (Bar-Yosef and Belfer-Cohen,

1989). Ayrıca Natufian kültürün kalıcı yerleşimlerin ortak noktası olan ve dönemin habitasyonu açısından en ilginç buluntuları arasında uzun vadeli insan yerleşimlerine adaptasyonu ile bilinen ve açık biçimde hızlı morfolojik değişimler gösteren ev faresi kemikleri gösterilmektedir (Tchernov, 1991, Bogucki, 2013: 202-203).

Natufian kültürü bir önceki Kebaran kültürlerden ayıran özellikler arasında mobilize yaşam biçimindeki azalmanın yanında kalıcı yerleşimler ile mevsimlik kamplar gösterilebilir. Özellikle yıl boyunca ikamet edilen yerleşimler öncekilerden daha büyük ve karmaşık olmasının yanında bitkisel ve hayvansal kaynaklardan yararlanma şekilleri ile mimari çeşitlilik açısından da oldukça farklı olduğu görülmektedir. Genelde bu merkezi kalıcı yerleşimlerin etrafında ve iç bölgelerdeki step ve çöllük kısımlarda mevsimlik kamplar görülmektedir (Byrd, 1991, Bar-Yosef and Belfer-Cohen 1992).

Natufian yaşam modeli incelendiğinde Yakınoğu'nun Akdeniz kıyıları boyunca uzanan yarı ormanlık alanlarında, daha içi kısımlardaki step ve çöllük alanlar ile Fırat Nehri çevresine kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir. Natufian yerleşim modelleri ve geçim ekonomisi doğrudan iklimsel etkiler altında şekillenmekte olup yaklaşık 15.000/13.000 ila 11.000 yıl öncesine kadar yayılan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Natufian insanların önceki atalarından farklı olarak ve olasılıkla çevresel koşulların değişmesiyle salt avcı-toplayıcı yaşam tarzından yerleşik ve kısmen uzmanlaşmış avcılık ile toplayıcılığın yanında toprağı mevsimlere göre kullanabilen daha organize topluluklara dönüşmek durumunda kaldıkları düşünülmektedir (Akkermans and Schwartz, 2003: 37-38, Özdoğan, 2010c).

### **5.3. Holosen Başlangıcı Erken Neolitik Toplulukların Yaşam ve Geçim Modelleri**

Geç Epi-paleolitik Natufian toplulukları yerleşik ve yarı kalıcı yaşam modeline geçmeye başlamasının ardından, günümüz iklim koşullarının ortaya çıkmaya başlamasıyla, insan toplulukları önceki atalarından daha sistemli ve çeşitlenen biçimlerde bitkisel ve hayvansal kaynakları kullanmaya geçmişlerdir. Ilıman iklim koşulları ve mevsimsel yağışlar sonucunda toprağı kullanmayı öğrenen bu insanların tarımsal faaliyetlerde daha uzman hale gelmiş olduklarını, hayvanları koruyarak tüketmeleri gibi sistemli bir yaşam modelini benimsemeye başladıklarını göstermektedir (Rosen, 2007: 80). Neolitik Döneme geçişteki en önemli farklılıklardan bir tanesi de simgesel algılarındaki değişiklik gösterilebilir. Özellikle de ölü gömme geleneklerindeki çeşitlilik, mekan seçimi, törensel uygulamalar ve ölü hediyeleri gibi üst düzey sayılabilecek grupların ortaya çıkması Yakınoğu coğrafyasını

ve burada yaşayan tarımcı yerleşik toplumların odak noktası olmasını sağlamıştır. Törensiz mezar uygulamalarına avcı-toplayıcı dönemde örneklere rastlanılmasına karşın (Şanidar'daki Neandertal mezarı gibi) Neolitik'e geçiş ve sonrasında daha sistematik biçimde yapıldığını yaşam biçiminin önemli bir parçasına dönüştüğü görülmektedir. Tüm bu değişimin yanında Epi-paleolitik dönemden beri bilinen köpeğin avcılık ve koruma amaçlı kullanımının günlük hayata daha çok katkısı olduğu özellikle mezarlardan ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır (Bogucki, 2013: 203-4).

Kuzey Mezopotamya bölgesinde ilk yerleşik köy toplumları ya da yarı yerleşik toplulukların salt geçim ekonomisi kaygıları olmadığı, özellikle de Güneydoğu Anadolu kısmında kalan sivilizasyonların örgütsel ve simgesel bir yaşamının da olduğunu göstermektedir. Epi-paleolitik Dönem avcı-toplayıcıları ve erken Holosen'e denk gelen aşamalı tarımsal ekonomik modele geçen toplumlar, Paleolitik topluluklardan daha organize topluluklardır. Bu organize yaşamı zorunlu hale getiren çevre şartları ayrıca beraberinde simgesel bir yaşamın da hazırlayıcısı olmuştur (Türkcan, 2009).

Yukarı Mezopotamya Neolitik'e geçiş evresini yansıtan yerleşmeler genel olarak yalnızca geçim ekonomisine dayalı basit köy topluluklarından ziyade çok yönlü gelişkin özellikler gösteren toplumlar olarak tanımlanmaktadır.

Neolitik Dönem insanlık tarihi açısından, geçirdiği değişim ve dönüşüm ile bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemin hazırlayıcısı olan Epi-paleolitik dönemden başlayarak hayvanlar ve tahıl evcilleştirilmiş, avcı-toplayıcı ya da konar-göçer yaşam modeli yavaş yavaş geri planda kalmaya başlamıştır (Rosen, 2007: 80). Bütün bu değişimler içinde bu doğal sürecin sonucu olan sosyal yaşamdaki farklılıklar ve ritüelistik uygulamalar oldukça dikkat çekicidir. İnsanlık tarihinin en önemli sıçraması kabul edilen Neolitik Dönem'i çalışan birçok araştırmacı, mimari, ölü gömme gelenekleri, taş aletler ve küçük buluntular gibi birçok unsurdan yola çıkarak bu dönem insanının yaşam biçimini çözümlenmeye çalışmışlardır (Erdem, 2009). Özellikle 20. yüzyıldan sonra Sosyal Antropoloji, Felsefe gibi bilim dallarının etkisiyle simgesel yaşamları daha da ön plana çıkmıştır. Anıtsal boyutlu yapılar ve mezarlar Epi-paleolitik Dönem ve Neolitik'e geçişteki insan topluluklarının salt yaşamak için uğraşmadıklarını daha organize bir yaşam biçimine sahip olduklarını göstermektedir. Bu dönüşüm süreci hakkında araştırmacıların birçok teorisi bulunmakla birlikte, 2000'lerden sonra pozitif bilimlerin desteğiyle çevresel zorunlu bir dönüşüm teorisi benimsenmeye başlamıştır (Rosen, 2007: 70-71).



## 6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Prehistorik yaşam biçimi olan avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam modeli, kısmen elverişli çevre koşullarına uyumlu olup yaşamsal kaynaklara müdahale gerektirmeden yaşanabilen süreçler olarak tanımlanmaktadır. Ancak buzul dönemi sonrasındaki iklim koşullarındaki değişim insan topluluklarının yaşam kaynaklarını kontrollü tüketmesini zorunlu kılmış, küçük müdahaleler kaçınılmaz olmuştur. Geç Natufian kültürün sonlarına denk gelen Younger Dryas (Genç Kuruluk) olarak adlandırılan ani iklim soğuması ve kuraklık, yaşam kaynaklarının sadece kontrollü kullanımın yetersiz kalmasına neden olmuştur. Meydana gelen bu soğuk ve kurak iklim koşulları çevresel besin kaynaklarına müdahale ederek sistemli biçimde üretim sayılabilecek uygulamalara ve kısmen de elde edilen ürünleri depolama gereksinimine neden olmuştur. İnsan toplulukları bu süreçte çevresel koşulların olumsuz etkilerini ekarte etmek ve yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için doğal kaynakları kendi egemenliğine almak zorunda kalmışlardır. Bu süreç ise Neolitik Döneme geçiş olarak değerlendirilen yerleşik yaşam ve buna bağlı olarak da sistemli tarım uygulamalarını yeni bir yaşam biçimi olarak benimsemelerine zemin oluşturmuştur (Akkermans and Schwartz, 2003: 28-35, Atakuman, 2015).

Çalışmamızda değişmeye başlayan iklim koşulları ve buna bağlı olarak değişen birincil kaynak durumundaki çevresel koşulların araştırılması ile bu değişim aşamaların yansımalarının görüldüğü merkezlerdeki insan topluluklarının arkeolojik kültür materyalleri üzerinden değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilen besin üretimi ekonomisine geçiş aşaması birçok yeniliği ve teknolojik gelişimi de beraberinde getirmektedir. Söz konusu dönüm noktası yabanıl bitkilerin tohumlarının bilinçli şekilde kontrollü ekilmesi, ekim gerçekleştirilen toprakların yabanıl otlardan temizlenip işlenmek suretiyle hazırlanması gibi birçok yenilikçi uygulamanın yapıldığı süreçleri kapsamaktadır. Buzul sonrası ılımanlaşan iklimsel şartlar ve verimli alanların bolluğu, insanların uzun süre belli yerlerde ikamet etmesini kolaylaştırmış, bunun neticesinde de yerleşik yaşam modeli olarak adlandırılan süreç, gündelik yaşamın bir parçası haline dönüşmüştür. Başlarda çevresel kaynakların bolluğu uzun süre bir yerde konaklamaya imkan vermişse de ani iklim soğuması/kuraklığı (Younger Dryas) artan nüfusa yetmemeye başlamış buna bağlı olarak da çevresel kaynaklara müdahale gerekliliği ortaya çıkmıştır. Epi-paleolitik kültür gruplarının hem avcılık hem de yabanıl bitkileri toplama uygulamaları gündelik beslenme ihtiyacını yıl

boyunca karşılaşmış ancak zamanla artmaya başlayan nüfusa yeterli gelmemeye başlamıştır. Bu noktada belli bir bilişsel ve kültürel birikime sahip olan gruplar, iklime bağlı olarak değişen çevresel döngüleri gözlemlemiş ve küçük müdahalelerle ehlileştirme aşamalarını gerçekleştirmeye başlamışlardır. Hali hazırda organize biçimde yerleşik yaşama geçen ve belli mevsimlerde yetişen bitkileri toplayan, ihtiyacından fazlasını depolayan ve yine aynı biçimde mevsimlere bağlı gerçekleşen hayvan göçleri sayesinde avcılık ile destekledikleri besin ekonomilerini sürdürmenin yanında tarımın belki de ilk adımları olan toprağı şekillendirme çalışmalarını da gerçekleştirmiş oldukları görülmektedir.

İlk üretimi köy topluluklarının ortaya çıkışı olarak kabul edilen Neolitik Dönem hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Bunlardan avcı-toplayıcı grupların artan nüfus nedeniyle zamanla çevresel kaynakları kontrol etme çabalarından ortaya çıktığı yönündedir. Belirli zamanlarda yetişen bitkisel kaynakların hasatı ve depolaması ile göç eden hayvanları kendi kontrolüne alma isteğı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan rekabetin sistemli tarım ve evcilleştirmeye yol açtığı düşünülmektedir. Ayrıca yaşamsal kaynakların hakimiyet altına alınma çabaları yerleşik yaşama geçmiş merkezdeki topluluklar arasında hiyerarşik ve yönetsel uygulamalara neden olduğu düşünülmektedir (Bar-Yosef, 1995: 80). Epi-paleolitik avcı-toplayıcı toplulukların, üretimi toplumlara dönüşmesindeki rekabet faktörünün kanıtları arasında yerleşimlerden elde edilen ithal ürünler gösterilmektedir. 20. yy başlarına kadar tarımsal üretim ile ilişkilendirilen Neolitik Dönem tarihöncesi arkeolojisi açısından temel alınan mihenk noktası kabul edilmiştir. Ancak özellikle de 21. yy ortalarından itibaren arkeolojik düşüncenin değişmeye başladığı ve söz konusu dönem ve karakteristik yapısı, gündelik yaşamın ve kültürel dokunun anlaşılması esasına dayanarak yeni yaklaşımlar benimsenmeye başlanmıştır. Neolitik evrenin gerçek anlamda sistemli tarıma ve hayvan evcilleştirmeye dayalı besin ekonomisini yansıttığı uzun süre kabul edilen yaklaşım olmuştur. Ancak yeni yaklaşım ve bakış açıları sayesinde elde edilen arkeolojik bulguların Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem evrelerinde Kuzey Mezopotamya coğrafyasında tümüyle yerleşik düzene geçmiş toplulukların beslenme ekonomilerinin temelini hali hazırda yabancı biçimde bitki toplayıcılığının yanında yabancı hayvan avcılığı yaptıkları anlaşılmıştır (Atakuman, 2015, Özdoğan, 2004 ve 2007). Uzak mesafe kaynaklı obsidyen gibi buluntuların tespit edilmesi kültürel anlamda rekabetçi grupların varlığına işaret etmektedir. Bunların dışında nüfusun artmasıyla yerel kaynaklar üzerinde tüketimin artmasına bağlı olarak azalma görülmesi ve değişen çevre koşullarının insan topluluklarının

ekonomik ve toplumsal yapılarının değişmesine ve dönüşmesine neden olduğu düşünülmektedir (Bar-Yosef, O. and F. R. Valla, 1991).

Buzul dönemleri sonrasında yerleşmeye başlayan ılıman iklime bağlı artan besin kaynaklarının, Epi-paleolitik dönem avcı-toplayıcı yaşam modelinin oluşmasına etken olarak kabul edilmektedir. Üretimci köy toplumlarının yaşam modelinin ortaya çıktığı Natufian Kültür her ne kadar birçok yeniliğin görüldüğü süreç olsa da elde edilen veriler oluşan sosyo-ekonomik yaşam tarzının tek bir nedene bağlı olamayacağını göstermektedir. Son Buzul Döneminden Holosen Dönem iklim koşullarının yaşandığı aşama insan gruplarının kültürel ve ekonomik yaşamlarında birçok dönüşümün izlenebildiği bir evreyi oluşturmaktadır. Bitkisel kaynakların toplanması ve belli dönemlerde depolanmasının zamanla bitkilerdeki genetik değişime neden olduğu, yabani sürülerin göç esnasında avcılığının yapılması zamanla denetim altına alınmış ve hatta çit benzeri yapılarda beslenmeye başlandığı söz konusu dönemin uygulamaları arasında gösterilmektedir. Yerleşik yaşam ve bunu takiben ortaya çıkan üretimci yaşam modelini tek bir nedene bağlamak özellikle Epi-Paleolitik dönem toplulukların evrimsel çizgisinin anlaşılması için yeterli olmamaktadır (Özçelik, 2015, Boyd, 2006).

Küresel çapta soğuk ve kurak bir süreç olan Younger Dryas Dönem, özellikle de Yakındoğu coğrafyasında yaşayan Epi-paleolitik Dönem topluluklarının yaşam biçimlerinde keskin dönüşümlere sebep olmuştur. Söz konusu soğuk evrenin tahıl ve hayvan popülasyonlarında kayda değer düşüklüğe neden olması insan gruplarının yeni çareler aramasına ve besin kaynaklarını kontrol etme zorunluluğuna itmiş olmalıdır. Besin ekonomisinde yeni arayışlara giren insanoğlu, değişen iklim neticesinde dağlık ve yüksek alanlardan su kenarlarına ve ovalık kısımlara yönelmişlerdir (Boyd, 2006, Mithen, 2004 Moore and Hillman, 1992).

Tüm bu yaklaşım ve teoriler göz önünde bulundurulduğunda üretim ekonomisi temelli, sosyal organizasyon bakımından oldukça karmaşık görünen Neolitik Dönem sürecinin yalnızca tek bir nedene bağlanmayacağı açıkça görülmektedir. Arkeolojik verilerin yanında Paleo-iklimsel bulgular söz konusu dönemin büyük oranda iklimsel değişimler ve buna bağlı dönüşen çevresel koşulların şekillendirdiği görece yeni bir kültürel yaşam biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Epi-paleolitik yaşam biçimi olan avcı-toplayıcı yaşamdan üretime dayalı yaşam biçimine geçişte iklimin hem direk hem de dolaylı olarak etken konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Younger Dryas iklimsel soğuması bu dönüşümün tek nedeni olmasa da gerçekleştiği sürenin hızı göz önünde bulundurulduğunda gündelik yaşam



biçimini direk etkilemiş olduğu açıkça görülmektedir. Bu yaklaşıma örnek olarak yerleşimlerden tespit edilen kültür dolgularında başlarda yoğun yabancı bitki kalıntıları varken iklimsel soğuma evresinde azalan yabancı türlerin yanında kültüre alınmış bitki kalıntılarının bir arada bulunması gösterilebilir. Buzul sonrası oluşan ılıman iklim ve buna bağlı zengin yaşamsal kaynakların bolluğu yıl boyunca tek bir alanda yaşamaya imkan sağlamış ve bu durum Epi-paleolitik toplulukları için alışkanlık haline dönüşmüş olmalıdır.



## KAYNAKLAR

- Algaze, G., Rosenberg, M. (1990). "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1989", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VIII*, Ankara: 137-162.
- Altınbilek-Algül, Ç. (2013). "The Lithic Assemblages of Gusir Höyük (Turkey): the Preliminary Results", F. Borrell, J. J. Ibáñez and M. Molist (Eds), *Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East*, Universitat Autònoma de Barcelona, pp.289-298.
- Akkermans, P. M. M. G., Wiggermann, F. (1999). "La Forteresse de Tell Sabi Abyad – Sentinelle de l’empire Assyrien", *Archéologia 358*, Leiden University Press: 56-65.
- Aurenche, O. (2007). "Altın Üçgen ve Önasya’da Neolitik’in Başlangıcı" Clemens L. ve Gün S (Editörler). *Vor 12000 Jahren in Anatolien: Die Altesten Monumente Der Menschheit, 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları*, Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Stuttgart, Germany, 419-429.
- Arsebük, G. (2012). *Tarihöncesi Dönemden Bazı Yansımalar*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Arsebük, G. (2014). *Geçmişe Doğru Bir Bakış: Fosil İnsanın Gündelik Yaşamından Bazı Kesitler*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Arimura, M., Balkan. Atlı, N. Borell, F., Crauells, W., Duru, G., Erim. Özdoğan, A., Ibanez, J., Maede, O., Miyake, Y., Molist, M., Özbaşaran, M. (2001). "Akarçay Tepe Kazısı, 1999". N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu (Editörler). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, Ankara: TAÇDAM, s. 309-337.
- Aslaner, O. D. (2018). "Yukarı Dicle Havzası Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Fırlatma Uçlarının Deneysel Çalışması", *Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 17*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 16.
- Atakuman, Ç. (2012). "Yakın Doğu Neolitiğinde ‘Ev’ ve Sosyal Eşitsizlik", A. A. Akyol ve K. Özdemir (Editörler), *Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları*, İstanbul: Homer Kitabevi, s. 67-78.
- Atakuman, Ç. (2014). "Neolitik Süreci Yeniden Tanımlamak: Güneydoğu Anadolu Neolitiği’nde Mekan Kurgusu ve Sosyal İlişkiler". Ö. Çevik ve B. Erdoğan (Editörler). *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi, Tematik Arkeoloji Serisi (TAS) 1*, İstanbul: Ege Yayınları, 191-216.
- Atakuman, Ç. (2015). "Kuzey Mezopotamya Prehistoryası’nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım", *Anadolu Prehistoryası Araştırmaları Dergisi 1*, Ankara: 47-72.
- Atalay, İ. (1998). "Paleoenvironmental Conditions of the Late Pleistocene and Early Holocene in Anatolia, Turkey". A. S. Alsharhan (Ed). *Quaternary Deserts and Climatic Change: Proceedings of the International*. Rotterdam: A. A. Balkema, pp. 227-239.

- Bar-Yosef, O. and Belfer-Cohen, A. (1989) "The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant". *Journal of World Prehistory* 3. Switzerland: Springer Publishing, 447-498?.
- Bar-Yosef, O. and F. R. Valla (1991). "The Natufian Culture an Introduction". In *The Natufian Culture In The Levant*. Bar-Yosef, O. and F. R. Valla (Eds). *Madison, WI: International Monographs in Prehistory*, pp. 1-10.
- Bar-Yosef and Belfer-Cohen, A. (1992). "From Foraging to Farming in the Mediterranean Levant". A. B. Gebauer and T. D. Price (Eds). *Transitions to Agriculture in Prehistory*, Madison: Prehistory Press, pp. 21-48.
- Bar-Yosef, O. and Meadow, R. (1995). "The Origins of Agriculture in the Near East", T. D. Price and A. B. Gebauer (Eds). *Last Hunters, First Farmers: New Perspective on the Prehistoric Transition to Agriculture*, Santa Fe: School of American Research Press, pp. 39-94.
- Bar-Yosef, O. (2011). Climatic Fluctuations and Early Farming in West and East Asia, *Current Anthropology*, Chicago, 52, 175-193.
- Baysal, A. (2014). "Bir Fenomen Olarak Neolitik", Ö. Çevik ve B. Erdoğan (Editörler). *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi, Tematik Arkeoloji Serisi (TAS) 1*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 217-237.
- Balkan-Atlı, N., Özdoğan, A. E. ve Özbaşaran, M. (1999a) "Akarçay Tepe: 1998 Araştırması, N. Tuna ve J. Öztürk (Editörler). *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*. Ankara: TAÇDAM, s. 63-73.
- Balkan-Atlı, N., Bucak, E., Duru, G., Molist, M. (2002). "Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı 24*, Cilt (2), Ankara, 223-232.
- Balkan-Atlı, N. (2003). "Obsidien Ticareti: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar: Bir Deneme, M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav (Editörler). *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 9-16.
- Benedict, P. (1980). "Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması". H. Çambel, R. Braidwood, vd. (Editörler). *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, pp. 107-149.
- Benedict, P. (1999). "Survey Work in Southeastern Anatolia", H. Çambel ve R. J. Braidwood (Editörler). *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, pp. 151-191.
- Bettinger, R. L. (2001). "Holocene Hunter-Gatherers", G. M. Feinman and T. D. Price (Eds). *Archaeology at the Millennium, Chapter 5*, California-Davis: University of California, pp. 137-195.
- Bittel, K. (1945). *ÖN ASYA: Tarih Öncesi Çağları: MISIR, FİLİSTİN, SURİYE* (Çev: Halet Çambel). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 136.

- Bogucki, P. (2013), *İnsan Toplumunun Kökenleri* (Çev: Cumhuriyet Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Boyd, B. (2006). "On 'sedentism' in the Later Epipalaeolithic (Natufian) Levant". *World Archaeology*, London, 38(2), 164–178.
- Braidwood, R. J. (2008). *Tarihöncesi İnsanları* (Çev. B. Altınok). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Butzer, K. W. (1975). "Patterns of Environmental Change in the Near East during Late Pleistocene and Early Holocene Times.", F. Wendorf and A. E. Marks (Eds). *In Problems in Prehistory: North Africa and the Levant*, Dallas: Southern Methodist University Press, pp. 389-410.
- Byrd, B. F. (1991) "Beidha: an Early Natufian Encampment in Southern Jordan", The Natufian Culture in the Levant, O. Bar-Yosef and F. R. Valla (Eds). *Ann Arbor: International Monographs in Prehistory*, pp. 25-64.
- Cappers, R. T. J. and Bottema, S. (2002). "Modelling the Emergence of Farming: Implications of the Vegetation Development in the Near East During the Pleistocene-Holocene Transition". R. T. J. Cappers and S. Bottema (Eds), *The Dawn of Farming in the Near East (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence and Environment 6, 1999)*. Berlin: ex oriente, pp. 3-15.
- Carlson, A. E. (2010). "What Caused The Younger Dryas Cold Event?". *Geology*, 38 (4), America: Geological Society of America Press, 382-384.
- Cauvin, J. C. (1977). "Les Fouilles de Mureybet (1971-74) et Leur Signification Pour les Origines de la Sédentarisation au Proche-Orient", *Annual of the American Schools of Oriental Research*, 44, 19-49.
- Cauvin, J. (2000), *The Birth of the Gods and the Origin of Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Childe, V. G. (1946). *Doğu'nun Prehistoryası* (Çev. Şevket Aziz Kansu). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Childe, G. (2001). *Kendini Yaratan İnsan* (Çev. F. Ofluoğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Clark, G. (1977). *World Prehistory: In New Perspective* (Third edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cronin, T. M. (1999). "Principles of Paleoclimatology", *Perspectives in Paleobiology and Earth History Series*. New York: Columbia University Press, 4(137), pp. 463-479.
- Coquegniot, E. (1998) "Dja'de el Mughara (moyen-euphrate), un village néolithique dans son environnement naturel à la veille de la domestication", Lyon: *Maison de l'Orient et de la Méditerranée*, 109-114.
- Coşkun, A., Benz, M., Rössner, C., Deckers, K., Riehl, S., Alt, K.W., Özkaya, V. (2012). "New Results on the Younger Dryas Occupation at Körtik Tepe". *Neo-Lithics*, 1/12, 25-32.

- Coşkunsu, G. (2001) “Mezra-Teleilat Yontmataş Buluntu Topluluğu 1999 Ön Raporu”. N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu (Editörler). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, Ankara: TAÇDAM, s. 175-181.
- Çambel, H. (1973). *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çambel, H., Braidwood, R. J. (1980). “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış: İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi”. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1-31.
- Çambel, H. ve Braidwood, R. J. (1980). “Çayönü Kazısı ve Hilar Mağaraları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara: 121-125.
- Çambel, H., Braidwood, R. J., Özdoğan, M. (1982). “Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı IV*, Ankara: 9-24.
- Çambel, H., Braidwood, R. J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1985). “1984 Yılı Çayönü Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı VII*, Ankara: 37-52.
- Çambel, H., Braidwood, J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1988). “1987 Yılı Çayönü Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı X*, Cilt (I), Ankara, 37-56.
- Çambel, H., Braidwood, R. J., Özdoğan, M. (1990). “1988 Çayönü Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XI*, Cilt (I), Ankara, 59-80.
- Çelik, B. (2005). “A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe”, *Neo-Lithics 2/04 A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research*, Berlin, pp. 3-5.
- Çelik, B. (2007). “Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü”. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 165-178.
- Çelik, B. (2008). Urfa-Yeni Mahalle (Balıklıgöl Höyüğü), ARKEOLOJİDE URFA (ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA URFA), M. S. Rızvanoğlu (Editör), İstanbul: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çelik, B. (2017). “2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 35*, Cilt (1), Bursa: 203-224.
- Çevik, Ö. (2005). *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kurumsal Bir Değerlendirme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çiner, A. (2004). “Turkish Glaciers And Glacial Deposits”, Ehlers, J. and Gibbard, P. L. (Eds). *Quaternary Glaciations: Extent and Chronology*, Part I: Europe, Amsterdam: Elsevier, pp. 419-429.
- Davis, S. J. M. and F. Valla (1978). “Evidence for Domestication of the Dog 12,000 Years Ago in the Natufian of Israel”, *Nature*, 276, 608-10.

- Deveci, A., Ensert, K. (2003). “Akarçay Höyük Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 25, Cilt (2), Ankara: 381-390.
- Dietrich, O. and Notroff, J. (2017). “Erken Neolitik Dönem Göbekli Tepe: Yukarı Mezopotamya’da Sosyal Karmaşıklık İlk Adımları”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı (58), İstanbul, 66-81.
- Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı* (Çev. A. Suavi), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 520.
- Douché, C. and Pichon, F. (2014). “Agricultural Strategies at Dja’de el-Mughara, Northern Syria (10th-9th millennium cal. BC)”. *From the Caucasus to the Arabian Peninsula: Domestic Spaces in the Neolithic*, Betouche, A. et. al. (eds). Routes De L’orient Press, pp. 119-150.
- Duru, R. (1966). *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları (En Eski Çağlardan İkinci Binyılı Başlarına Kadar)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Ofset.
- Düring, B. S. (2016). *Küçük Asya’nın Tarihöncesi: Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara* (Çev. Azer Keskin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 390.
- Ellis, S. R. (1983). “Gritille Höyük Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı V*, Ankara, 117-122.
- Erdal, Ö. D. (2004). *Eklem Hastalıklarının Yaşam Biçimiyle İlişkisi: Eski Anadolu Toplulukları Örneği*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erdal, Ö. D. (2007). “Eklem Hastalıkları ve Yaşam Biçimi Arasındaki İlişkiler: Anadolu Neolitik Topluluklarından Örnekler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24(2), Ankara, 77-93.
- Erdem, D. (2009). “Seramiksiz Neolitik Dönem’de Sosyal Farklılaşma”. D. B. Erciyas (Editör). *Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyum Bildirileri: Yerleşim Arkeolojisi Serisi 3*, İstanbul: Ege Yayınları, 53-63.
- Erek, C. M. (2015). “Epi-Paleolitik Dönemde Anadolu-Yakındoğu İlişkilerindeki İzler”. *Tematik Arkeoloji Serisi 2: İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon*, İstanbul: Ege Yayınları, 67-83.
- Erim-Özdoğan, A. (2007). “Çayönü”. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 57-97.
- Esin, U. (2007). “Anadolu Neolitiğine Başka Bir Bakış”. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. x1 – xiii.
- Flannery, K. V. (1969). Origins and ecological effects of early domestication in Iran and the Near East. *Origins and ecological effects of early domestication in Iran and the Near East*, 73-100

- Gibbard, P. L. Head, M. J. Walker, M. J. C. ve The Subcommision On Quaternary Stratigraphy. (2010). *Formal Ratification Of The Quaternary System/Period And The Pleistocene Series/Epoch With A Base At 2.58 Ma. Journal Of Quaternary Science*, 25, 96-102.
- Giner, C. A. (2012). "Textiles from the Pre-Pottery Neolithic Site of Tell Halula (Euphrates Valley, Syria), *Paléorient*, 38/1-2, Paris: CNRS Editions, 41-54.
- Goring-Morris, A. N. (1995). "Complex Hunter/Gatherers At The End Of The Paleolithic (20,000 – 10,000 BP)", T. E. Levy (Ed), *Archaeology of Society in the Holy Land*, New York: Fact on File, pp. 141-148.
- Goring-Morris, A. N. and A. Belfer-Cohen (2011). "Neolithization Processes in the Levant: The Outher Envelope", *Current Anthropology* 54, 208-208.
- Gopher, A. Tchernov, E. and Kislev, M. E. (1991). "Netiv Hagdud: an Early Neolithic Village site in the Jordan Valley", *Journal of Field Archaeology* 18, 405-424.
- Gosden, C. (2003). *Tarihöncesi* (Çev. Sinem Gül), Ankara: Dost Kitabevi.
- Güngördü, F. V. (2017). *Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi'nde Seramik Öncesi Neolitik Dönem'de Sosyal Yapı*, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Harmankaya, S. (1997). Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, S. Harmankaya, O. Tanındı ve M. Özbaşaran (Editörler), *TAY – Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – 2: Neolitik*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 13-20.
- Harmankaya, S. Tanındı, O. Özbaşaran, M. (1997). *TAY – Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – 2: Neolitik*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Harmanşah, Ö. (2013). *Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek, Anıt* (Çev. Fügen Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 358.
- Hauptmann, H. (1997). Nevalı Çori, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt (2), İstanbul: YEM Yayın, 1344-1345.
- Hauptmann, H. (1998). "Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem", Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 117-153.
- Hauptmann, H. (1999). "The Urfa Region", Neolithic in Turkey, the Cradle of Civilisation. M. Özdoğan and N. Başgelen (Eds), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1-35.
- Hauptmann, H. (2007a). "Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış", *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 131-164.
- Hauptmann, H. (2007b). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem, M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 131-164.

- Hauptmann, H. Schmidt, K. (2007). 12000 Yıl Önce Anadolu Erken Neolitik Dönem Yontuları, N. Başgelen (Editör), *12000 Yıl Önce "Yolculuğunun Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, s. 21-32.
- Henry, Donald O. (1989). *From Foraging to Agriculture: The Levant at the End of the Ice Age*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hilman, G. S. M. Colledge and D. R. Harris, (1989). Plant-food economy during the Epipalaeolithic Period at Tell Abu Hureyra, Syria: dietary diversity, seasonality and modes of exploitation. In D. R. Harris and G. C. Hillman (Eds), *Foraging and Farming: The Evolution of Plant Exploitation*, London: Unwin Hyman, 240-268.
- Hilman, G. (1996). "Late Pleistocene Changes in Wild Plant Foods Available to Hunter-Gatherers of the Northern Fertile Crescent: Possible Prelude to Cereal Cultivation" D. R. Harris (Ed), *The Origins and Spread of Agriculture and Postoralism in Eurasia*, London: UCL Press, 159-203.
- Hodder, I. (2014). *Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü* (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hodder, I. ve Hutson, S. (2017). *Geçmiş Okumak: Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar* (Çev. B. Toprak ve E. Rona). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hours, F. (1975), "The Lower Paleolithic of Lebanon and Syria," içinde Problems in Prehistory: North Africa and the Levant, F. Wendorf ve A. Marks (Eds), *Dallas*: SMU Pres, 249-271.
- John, J. S. (2017). *Taş Aletler* (Çev. Murat Karakoç ve Murat Karatağ). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Karadoğan, S., Tonbul, S. (2005). "Adıyaman Havzasında Kuvaterner'deki Doğal Ortam Koşullarının Yerleşmelerin Dağılışı ve Diğer İnsan Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri", *Turqua – Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V*, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 191-204.
- Kartal, M. (2003). "Anadolu'nun Epi-Paleolitik Dönem Buluntu Toplulukları: Sorunlar, Öneriler, Değerlendirmeler ve Çeşitli Yaklaşımlar", *Anadolu (Anatolia) Dergisi* 24, Ankara, 35-43.
- Kartal, M. (2007). "Türkiye Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yontmataş Buluntu Toplulukları Kapsamında Neolitikleşme Sürecine İlişkin Bazı Düşünceler" E. Öztepe ve M. Kadioğlu (Editörler). *Patronvs, Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı*, İstanbul: Homer Kitapevi, s. 241-258.
- Kartal, M. (2009). Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar; Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş, Epi-Paleolitik Dönem. N. Başgelen (Editör). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kartal, M. (2012). "Körtik Tepe Yontmataş Endüstrisi", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29, Cilt (1), Ankara, 475-490.



- Karul, N. (2011). "Gusir Höyük", M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (Eds), *The Neolithic in Turkey*, İstanbul: Archaeology and Art Publications, 1, 1-17.
- Karul, N. (2013). "Eski Dünya'nın İlk Köyleri: Yerleşik Avcılar", *Atlas*, İstanbul, 240, 84-96.
- Karul, N. (2018). "Güsir Höyük: Yukarı Dicle'de İlk Yerleşik Avcılar". *Ilisu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman: Batman Müzesi Yayınları, 2-25.
- Kodaş, E. (2013). "Jerf El-Ahmar Ea 30 Binası ve Yakınoğu'da Ppna-Ppnb'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları". *TÜBA-AR* (16), Ankara, 59-19.
- Kodaş, E. (2015). "Yukarı Dicle ve Orta Fırat Bölgelerinde İlk PPNA'ya ve PPNA-PPNB Geçiş Dönemine Tarihlenen Figürlü Taş Nesnelere", *Arkeoloji ve Sanat*, 149, Arkeoloji Sanat Yayınları, 13.
- Kozłowski, S. K. (1989) "Nemrik 9, a PPN Neolithic Site in Northern Iraq", *Paléorient*, Vol 15/1, Paris: Editions du CNRS, 25-31.
- Kozłowski, S. W. J. and Doherty, M. L. (1989). "Integration of Climate and Leadership: Examination of a Neglected Issue", *Journal of Applied Psychology*, Vol (74), No (4), Michigan State University, 546-553.
- Kökten, İ. K. (1947). "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Türk Tarih Kurumu Belleten XI/43*, Ankara, 431-472.
- Köroğlu, K. (2011). *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Larsen, C. S. (2006). The Agricultural Revolution as Environmental Catastrophe: Implications for Health and Lifestyle in the Holocene, *Quaternary International*, 150, 12-20.
- Lowe, J. J. and Walker, M. J. C. (1997). *Reconstructing Quaternary Environments*, Essex, UK: Addison.
- Maisels, C. K. (1999). *Uygarlığın Doğuşu: Yakınoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere Devlete Geçiş* (Çev. Alaeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Mellaart, J. (1988). *Yakınoğu'nun En Eski Uygarlıkları* (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Mierop, M. V. (2004). *Antik Yakınoğu'nun Tarihi (İÖ 3000-323)*, (Çev. Sinem Gül), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mithen, S. (2004), *After the Ice: A Global Human History, 20,000-5,000 BC*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H. and Gündem, C. Y. (2012). "New Excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th millennium cal. BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia", *Neo-Lithics* 1/12, 3-7.

- Molleson, T. I. (2000). The People of Abu Hureyra. A.M.T. Moore, G.C. Hillman and A.J. Legge (Eds.), *Village on the Euphrates: From Foraging to Farming at Abu Hureyra*, Oxford: Oxford University Press, pp. 301-324.
- Moore, A. M. T. (1991). "Abu Hureyra I and the Antecedents of Agriculture on the Middle Euphrates," In *The Natufian Culture In The Levant*. Bar-Yosef, O. and F. R. Valla (Eds). *Madison, WI: International Monographs in Prehistory*, Ann Arbor, Michigan U.S.A. pp. 277-294.
- Moore, A.M.T. ve Hillman. G.C. (1992). The Pleistocene to Holocene Transition and Human Economy in Southwest Asia: The Impact of the Younger Dryas. *American Antiquity*, 57(3), 482-494.
- Moore, A. M. T. (1998). "The Interaction Between People and Environment at the Early Village of Abu Hureyra on the Euphrates". In: Lyon: *Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux*, 133-134.
- Moore, A. M. T., Hillman, G. C. and Legge, A. J. (1999). *Village on the Euphrates: The Excavation of Hureyra*, New York: Oxford University Press.
- Moore, A. M. T. and G. C. Hillman, A. J. Legge (2000). *Village on the Euphrates: From Foraging to Farming at Abu Hureyra*, Oxford: Oxford University Press.
- Moore, A. M. T., Molleson, T. I. (2000) Disposal of the Dead. Moore, A. M. T., Hillman, G. C., Legge, A. J. (Eds.), *Village on the Euphrates from foraging to farming at Abu Hureyra*. Oxford: Oxford University Press, pp. 258-300.
- Mutluay, M. (2010). *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Nissen, H. J. (1983). *The Early History of the Ancient Near East 9000-2000 BC*, Chicago: Chicago University Press.
- Olszewski, D. (1989). "Tool Blank Selection, Debitage and Cores from Abu Hureyra 1, Northern Syria", *Paléorient*, 15(2), Editions du CNRS, 29-30.
- Özbaşaran, M., Bucak, E., Molist, M. (2006). "Akarçay Tepe, 2005", *Kazı Sonuçları Toplantısı 28*, Cilt (1), Ankara, 187-202.
- Özbaşaran, M., Molist, M. (2007). "Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 179-187.
- Özbek, M. (2004). *Çayönü'nde İnsan*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özbek, M. (2005). "Körtik Tepe'de İnsan Sağlığı", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı XX*, Ankara, 41-52.
- Özbek, M. (2007). *Dünden Bugüne İnsan*. (İkinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Özdoğan, A. (2007). Çayönü, N. Başgelen (Editör), *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadol’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 89-91.
- Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzeysel Araştırmaları*, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları I/2, Ankara.
- Özdoğan, M. (1990). 1988 Yılı Diyarbakır Yüzeysel Araştırması, *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*, Ankara, 459-466.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., Davis, M. (1991). “1989 Yılı Çayönü Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XII*, Cilt (I), Ankara, 71-86.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., Bar-Yosef, D., Zeist, W. V. (1993). “Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XV*, Cilt (I), Ankara, 103-122.
- Özdoğan, M. (1995). “Yakındoğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirel Bir Değerlendirme”, N. Başgelen (Editör), In Memoriam İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anıt Kitabı: *Eski Yakındoğu Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 267-280.
- Özdoğan, M. (1996). “Yakın Doğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu, Eleştirel Bir Deneme.” A. Erkanal ve H. Erkanal (Editörler), In Memoriam İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anıt Kitabı: *Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 267-280.
- Özdoğan, M. (1997). “Anatolia from the Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: cultural formations and the impact of the environmental setting”. *Paléorient*, 23/2, Paris: CNRS Editions, 25-38.
- Özdoğan, M. (2004). “Neolitik Çağ– Neolitik Devrim– İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwood’lar”, *TÜBA-AR* (7), Ankara, 43-52.
- Özdoğan, M. (2007). “Bazı Genellemeler – Öngörüler”. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 441-455.
- Özdoğan, M. (2008). Van – Hakkari Bölgesi Yüzeysel Araştırması, O. Belli (Editör), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932 – 1999)*, İstanbul Üniversitesi, Ankara: Başak Matbaacılık, s. 298-299.
- Özdoğan, M. (2010a). “Dünya Arkeoloji Tarihi”. N. Karul (Editör). *Arkeo-Atlas: Tarihöncesinden Demir Çağ’ına Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, s. 12-15.
- Özdoğan, M. (2010b). “Mezolitik Çağ: Adım Adım Yerleşik Yaşam”. N. Karul (Editör). *Arkeo-Atlas: Tarihöncesinden Demir Çağ’ına Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, s. 48-51.

- Özdoğan, M. (2011c). Çanak Çömleksiz Neolitik, N. Karul (Editör), *Arkeoatlas Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul: Doğan Burada Dergi Yayıncılık, s. 56-61.
- Özdoğan, M. (2011d). Mezolitik Çağ/Adım Adım Yerleşik Yaşam, N. Karul (Editör), *Arkeoatlas – Tarihöncesinden Demr Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul: Doğan Burada Yayıncılık, s. 48-53.
- Özçelik, K. (2015). “Türkiye’de Üst Paleolitik Dönem: Çeşitli Yaklaşımlar ve Problemler”, *Anadolu Prehistoryası Araştırmaları Dergisi 1*, Ankara: 123-138.
- Özkaya, V. (2003). “2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 25*, Cilt (1), Ankara: 103-116.
- Özkaya, V. San, O. Yıldızhan, H. (2002). “Körtik Tepe 2000 Kazıları”, N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Editörler). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara: TAÇDAM, s. 739-758.
- Özkaya, V. (2006). “Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 28*, Cilt (1), Ankara: 29-50.
- Özkaya, V. (2007a). “Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 28*, Cilt (I), Ankara, 29-51.
- Özkaya, V., San. O. (2007b). “Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler”, M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 21-37.
- Özkaya, V., Coşkun, A. (2007c). “Körtik Tepe”, N. Başgelen (Editör), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 86-88.
- Özkaya, V., Coşkun, A. (2007d). “Körtik Tepe Kazıları; Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler”, B. Can ve M. Işıklı (Editörler). *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, İstanbul: Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, s. 85-98.
- Özkaya, V., San, O., Coşkun, A., Şahin, F.S., Kartal, M. (2009). “Körtik Tepe 2007 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 30*, Cilt (I), Ankara, 85-106.
- Özkaya, V., San, O., Coşkun, A., Şahin, F.S., Barın, G., Kartal, M., Erdal, Y. S. (2010). “Körtik Tepe 2008 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 31*, Cilt (I), Ankara, 511-533.
- Peschlow-Bindokat, A. (2006). *Tarihöncesi İnsan Resimleri: Latmos Dağları’ndaki Prehistorik Kaya Resimleri* (Çev. Işıl Işıklıkaya), İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, 120.
- Renfrew, J. M. (1973). *Palaeoethnobotany: The Prehistoric Food Plants of the Near East and Europe*, New York: Columbia University Press.

- Riehl, S., Benz, M., Conard, N.J., Darabi, H., Deckers, K., Nashli, H.F., Zeidi-Kulehparcheh, M. (2011). "Plant use in three Pre-Pottery Neolithic Sites of the Northern and Eastern Fertile Crescent: A Preliminary Report", *Vegetation History and Archaeobotany*, 21/2, 95-106.
- Roberts, N. (1998). *The Holocene: An Environmental History*. Oxford, UK: Blackwell.
- Rollefson, O. G. (1989). "Synthese: The Late Aceramic Neolithic of the Levant: A Synthesis", *Paleorient*, 15/1, Paris: Editions du CNRS, 168-173.
- Rosen, A. M. (2007). *Civilizing Climate: Social Responses to Climate Change in the Ancient Near East*, United Kingdom: AltaMira Press.
- Rosenberg, M. (1992). "The Batman River Archaeological Reconnaissance Survey, 1990", *Araştırma Sonuçları Toplantısı IX*, Ankara: 447-460.
- Rosenberg, M. (1992). "The Hallan Çemi Excavation 1991", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV*, Cilt (I), Ankara: 117-130.
- Rosenberg, M., İnal, N. (1993). "The Hallan Çemi Excavation, 1992", *Kazı Sonuçları Toplantısı XV*, Cilt (I), Ankara: 123-130.
- Rosenberg, M. (1994). "The Hallan Çemi Excavation 1993", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI*, Cilt (I), Ankara: 79-94.
- Rosenberg, M. (1994). "Hallan Çemi Tepesi Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture", *Anatolica XX*, 121-140.
- Rosenberg, M. (1995). "Hallan Çemi Kazısı 1992" *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI*, Cilt (I), Ankara, 85-94.
- Rosenberg, M., İnal, N. (1998). "Soundings at Demirköy Höyük, 1997", *Kazı Sonuçları Toplantısı XX*, Cilt (1), Ankara: 249-258.
- Rosenberg, M. (2007a). "Hallan Çemi", M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 1-17.
- Rosenberg, M. (2007b). "Demirköy", M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 13-20.
- Rosenberg, M. (2007c). "Hallan Çemi". N. Başgelen (Editör), *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 84-85.
- Sağlamtimur, H. (2008). "Siirt-Türbe Höyük Kazısı Işığında Botan Vadisindeki Kültürel Gelişim", S. Cönce ve A. Çevik (Editörler), *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bildiriler I, Batman, s. 127-142.
- Sarikaya, M. A., Zreda, M., Çiner, A. (2009). "Glaciations And Paleoclimate Of Mount Erciyes Central Turkey, Since The Last Glacial Maximum, Inferred From 36CI

- Cosmogenic Dating And Glacier Modeling”. *Quaternary Science Reviews*, 28 (23-24), 2326-2341.
- Sarikaya, M. A., Çiner, A., Zreda, M. (2011). “Quaternary Glaciations Of Turkey”, Ehlers, J. ve Gibbard, P. L. (Eds). *Quaternary Glaciations: Extent and Chronology, A Closer Look, Europe*. Amsterdam: Elsevier, 15, pp. 393-403.
- Sarikaya, M. A. (2012). “Kuvaterner Buzullaşmaları; Yayılımı ve Zamanlaması”, N. Kazancı ve A. Gündüz. (Editörler), *Kuvaterner Bilimi*. (Birinci Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 41-54.
- Savard, M., Nesbitt, M. and Jones, M. K. (2006). “The role of wild grasses in subsistence and sedentism: new evidence from the northern Fertile Crescent”, *World Archaeology*, 38 (2), Routledge, 179-196.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Smith, P. (1991). “The Dental Evidence for Nutritional; Status in the Natufians”, The Natufian Culture in the Levant, O. Bar-Yosef and F.R. Valla (Eds), *Ann Arbor: International Monographs in Prehistory*, pp. 425-432.
- Schmidt, K. (1995). “Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbekli Tepe and Gürcütepe.” *Neo-Lithics* 2/95, 9-10.
- Schmidt, K. (2006). “Göbekli Tepe Excavations 2005”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28, Cilt (2), Ankara: 97-110.
- Schmidt, K. (2007). “Göbekli Tepe 2006 Yılı Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 29, Cilt (2), Ankara: 417-428.
- Schmidt, K. (2007a). “Göbekli Tepe”. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 115-129.
- Schmidt, K. (2007b). “Göbekli Tepe”. N. Başgelen (Editör), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 93-95
- Schmidt, K. (2014). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı GÖBEKLİTEPE: En Eski Tapınağı Yapanlar* (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Stordeur, D. and Jammous, B. (1995). “Pierre à rainure à décor animal trouvée dans l'horizon PPNA de Jerf el Ahmar (Syrie)”, *Paléorient*, 21/1, Paris: CNRS Editions, 129-130.
- Stordeur, D., Helmer, D. And Willcox, G. (1997). “Jerf el Ahmar: un Nouveau Site de l'horizon PPNA Sur le Moyen Euphrate Syrien”. *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 94 (2), 281-285.
- Stordeur, D., Abbès, F. (2002). “Du PPNA au PPNB: mise en lumière d'une phase de transition à Jerf el Ahmar (Syrie)”, *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 99 (3), France: Publication Trimestriello, pp. 563-595.

- Şenel, A. (1993). *İnsanlık Tarihi, İç Asya'da Paleolitik, Neolitik, Ön Asya'da Uygar Toplum ve Örnekleriyle*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Şenel, A. (1997). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. (5. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şentek, M. (2009). "Akeramik Neolitik Güneydoğu Anadolu'da Kült Yapıları: Nevali Çori Örnek Yerleşimi". D. B. Erciyas (Editör), *Güney Doğu Anadolu Araştırmaları Sempozyum Bildirileri: Yerleşim Arkeolojisi Serisi 3*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 37-45.
- Taşkıran, H. (2003). "Paleolitik'te Trierique Pics (Üçyüzlü Kazmalar) ve Karkamış Baraj Gölü Alanından Örnekler". M. Özbaşaran, O. Tanındı and A. Boratav (Eds), *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Ersebük İçin Armağan Yazılar*, İstanbul: Ege Yayınları, pp. 245-252.
- Taylor, S. (2015). *Çöküş: 6000 Yıllık delilik ve Yeni Bir Başlangıç* (Çev. Fulya Özkan), İstanbul: Maya Kitap.
- Tchernov, E. (1991). "Biological Evidence for Human Sedentism in Southwest Asia During the Natufian", *The Natufian Culture in the Levant*, O. Bar-Yosef and F.R. Valla (Eds), *Ann Arbor: International Monographs in Prehistory*, pp. 315-340
- Tekin, H. (2017). *Tarihöncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Trigger, B. G. (2014). *Arkeolojik Düşünce Tarihi* (Çev. F. Aydın), Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Turoğlu, H. (2011). *Buzullar ve Buzul Jeomorfolojisi*, İstanbul: Çantay Yayınları.
- Tüfekçioğlu, B. A. ve Erdal, Z. A. (2002). "Siirt ve İlçelerindeki 2000 Yılı Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 19*, Cilt (I), Ankara, 17-32.
- Türkcan, A. U. (2006). *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Yapıları ve Gelişimi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Türkcan, A. U. (2009). "Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönem Tapınak Yapıları ve Gelişimi". D. B. Erciyas (Editör), *Güney Doğu Anadolu Araştırmaları Sempozyum Bildirileri: Yerleşim Arkeolojisi Serisi 3*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 9-21.
- Uluçam, A. ve Miyake, Y. (2018). "Hasankeyf Höyük Kazıları". *İlisu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman: Batman Müzesi Yayınları, 25-33.
- Van Zeist, W. (1969). "Reflections on Prehistoric Environments in the Near East", in P.J. Ucko and G. W. Dimbleby (Eds), 35, 46.
- Van Zeist, W. (1970). "The Oriental Institute Excavations at Mureybit, Syria: Preliminary Report on the 1965 Campaign: the Palaeobotany", *Journal of Near Eastern Studies*, 29, 167-176.

- Van Zeist, W. and Bottema, S. (1982). Vegetational History of the Eastern Mediterranean and the Near East During the last 20,000 year. In J. Bintliff and W. Van Zeist (Eds), *Palaeoclimates, Palaeoenvironment and Human Communities in the Eastern Mediterranean Region in Later Prehistory*, Oxford: BAR International Series 133, pp. 227-234.
- Velibeyoğlu, J., Schachner, A., Schachner, Ő. (2002). "Botan Vadisi ve attepe (Tilli) Yüzey Araştırmalarının İlk Sonuçları". N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Editörler), *İhsu ve Karkamış Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı alışmaları*, Ankara: TAÇDAM, s. 783-834.
- Watkins, T., Baird, D. and Betts, A. (1989). "Qermez Dere and The Early Aceramic Neolithic of N. Iraq", *Paléorient 15/1*, Educations du CNRS, 19-24.
- Watkins, T. (1992). "The Beginning of the Neolithic: searching for meaning in material culture change", *Paléorient*, 18/1, Paris: CNRS Editions, 63-75.
- Wilkinson, T. J. (2003). *Archaeological Landscapes of the Near East*, Tucson, The University of Arizona Press, 260
- Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları: Neolitik ve Kalkolitik ağ Toplamlarının Sosyo-Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri* (ev. Göksenin Abdal), Burin Erdoğu (Editör), Cilt (I), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yartah, T. (2004). "Tell 'Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche", *Paléorient*, 30/2, Paris: CNRS Editions, 141-158.
- Yener, K. A. (2005). *The Amuq Valley Regional Projects, : Survey in the Plain of Antioch and Orontes Delta from the Years 1995-2002*, Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications, 1.
- Yener, K. A. (2009). "Strategic Industries and Tin in The Ancient Near East: Anatolia Uptated", *TÜBA-AR* (12), Ankara: Yalçın Matbaacılık, 143-154.

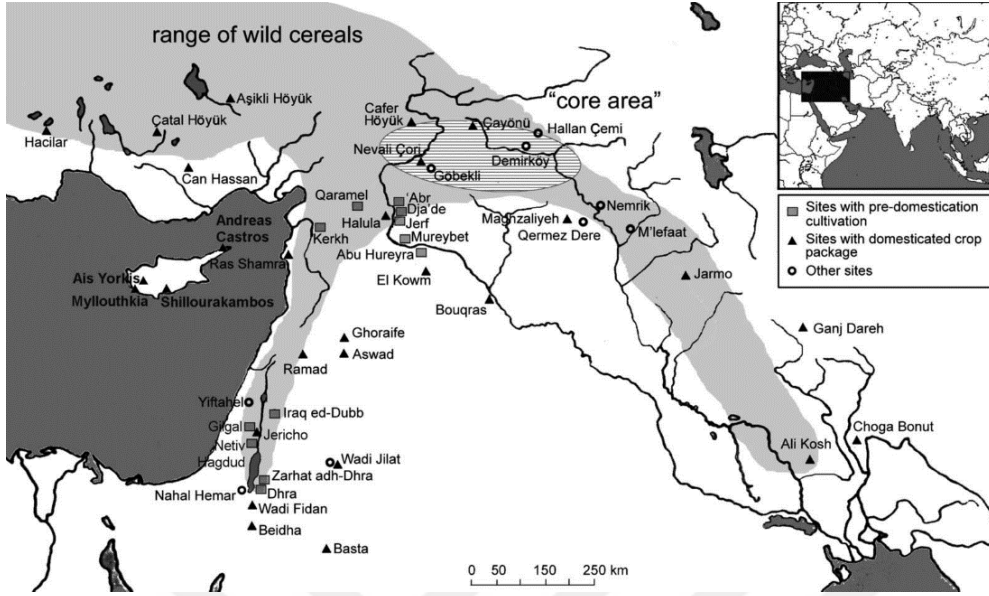




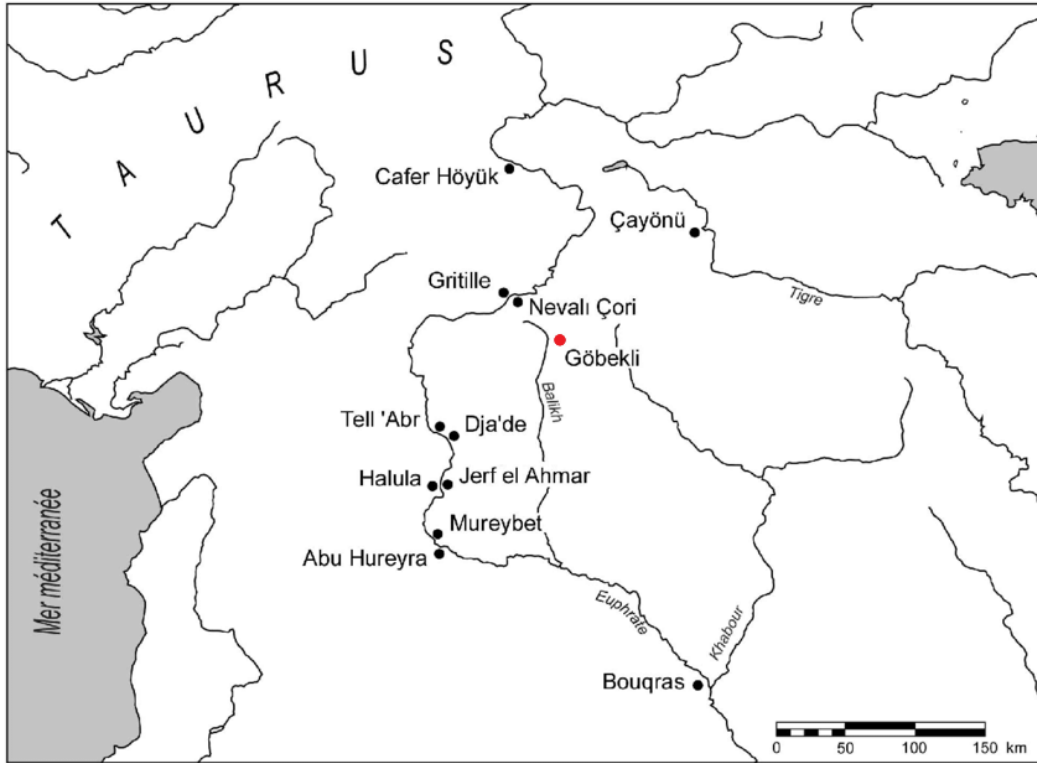


**EKLER**

## EK-1. Şekiller

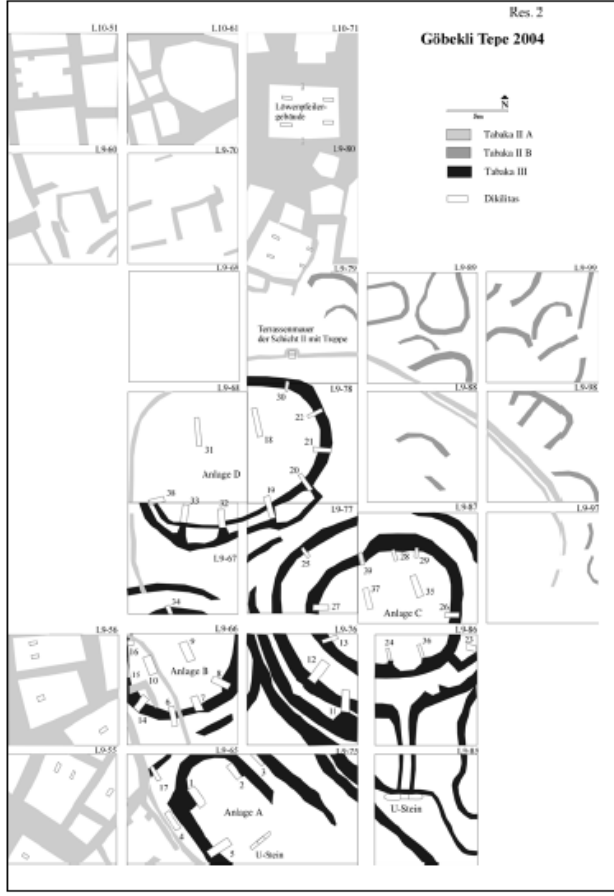


Şekil 1. Yakınoğu Coğrafyası İçindeki Bereketli Hilal Kültürel Bölgesi (Çıvgın, 2016)

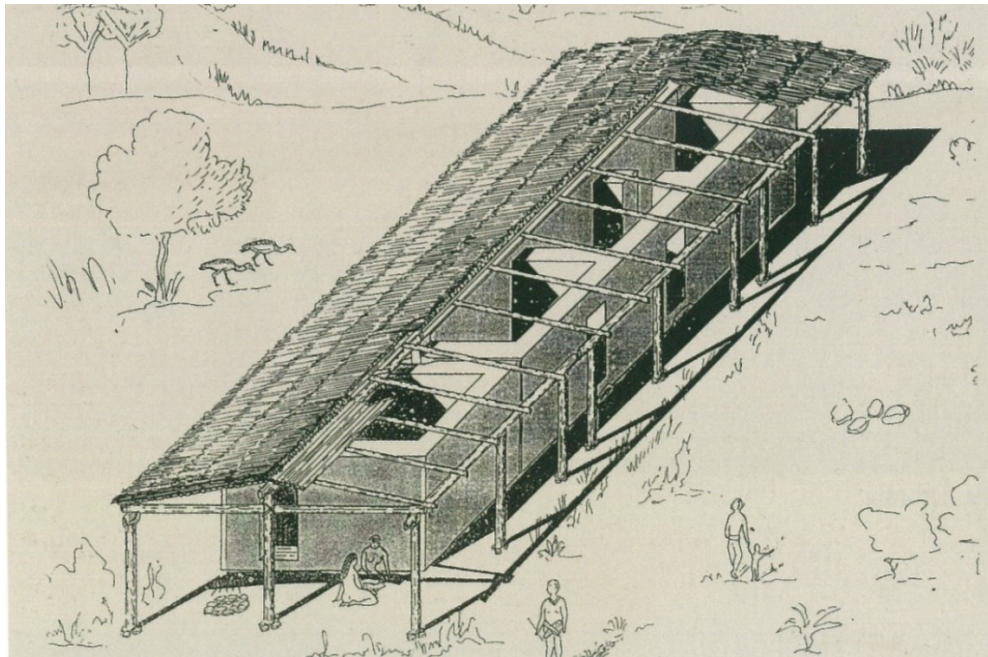


Şekil 2. Göbekli Tepe Yukarı Fırat Havzasındaki Konumu) (Schmidt, 2005)

## EK-1. (devam) Şekiller

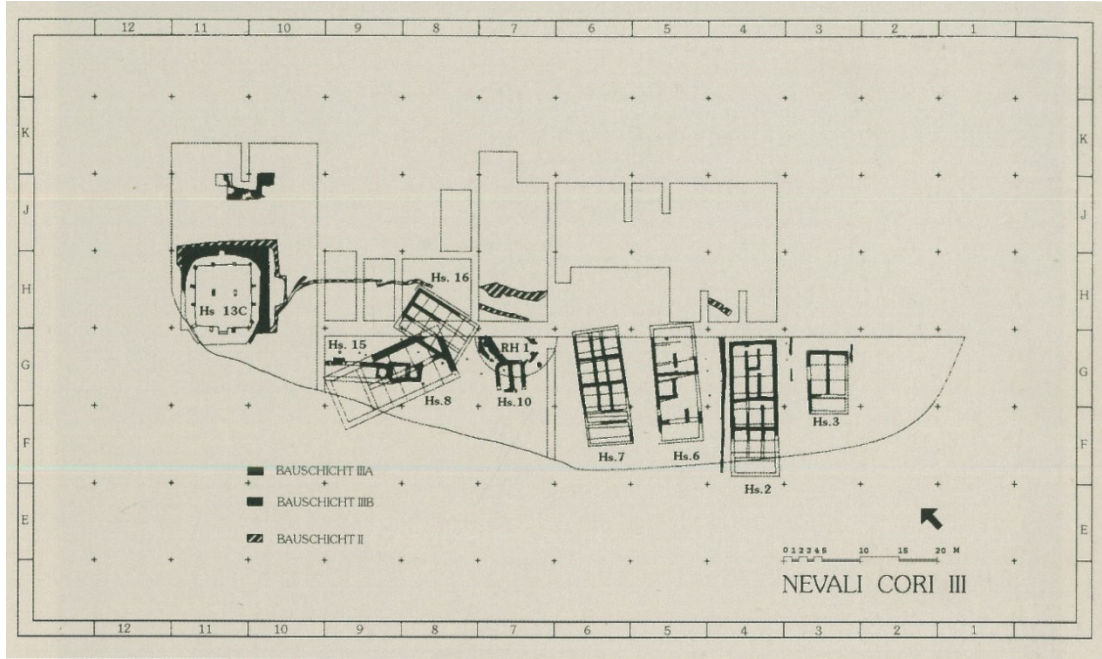


Şekil 3. Göbekli Tepe Kazı Alanının Tarama Görüntüsü (Schmidt, 2005)

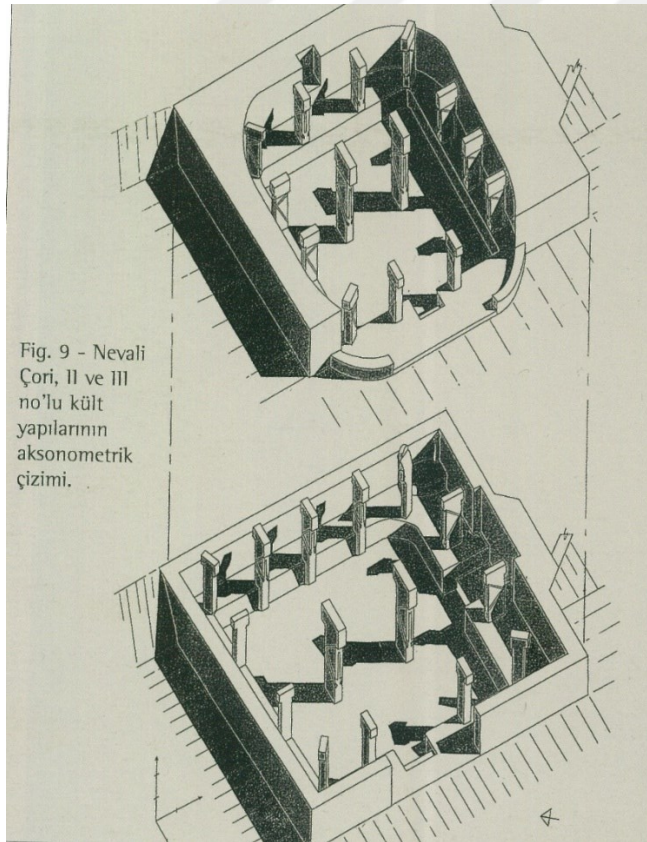


Şekil 4. Nevalı Çori Kanallı Yapılar Mimari Restitüsyon (Hauptmann, 2007: 120)

## EK-1. (devam) Şekiller



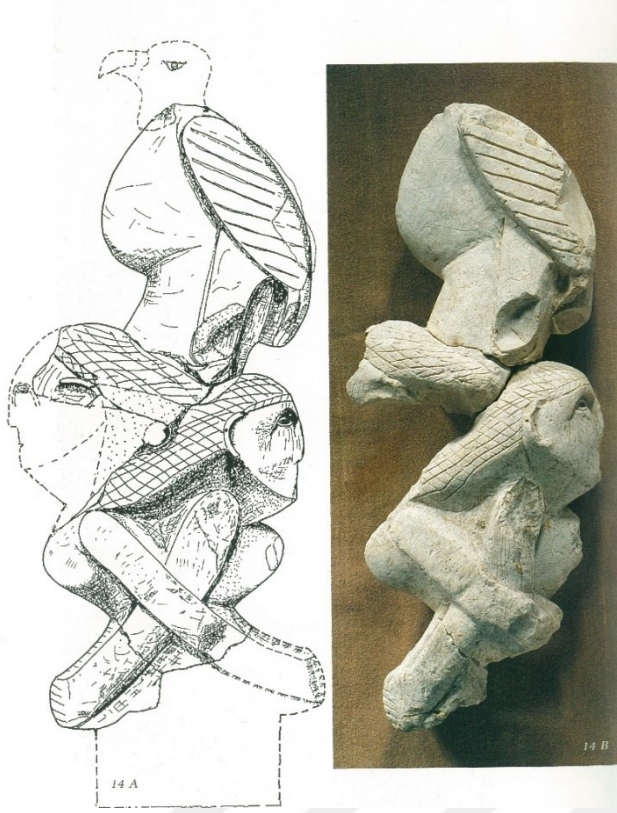
Şekil 5. Nevalı Çori Mimari Tabaka Şeması) (Hauptmann, 2007: 119)



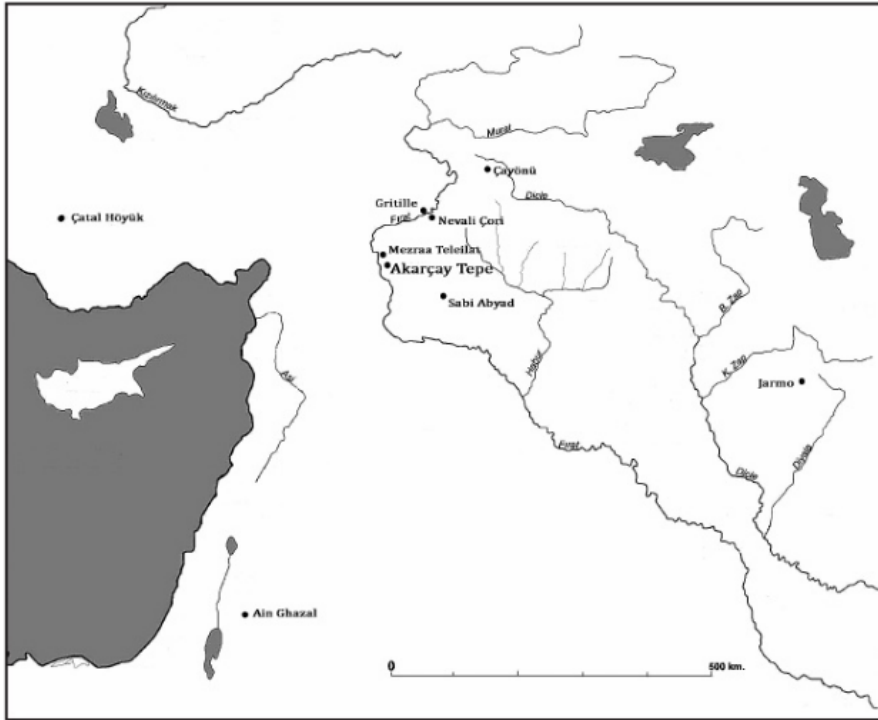
Şekil 6. Nevalı Çori Kamusal Yapı Mimari Restitüsyon (Hauptmann, 2007: 123)



## EK-1. (devam) Şekiller

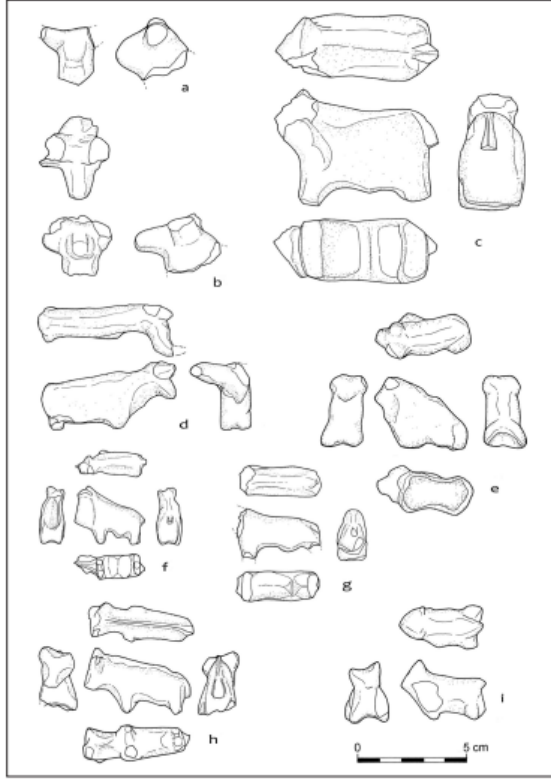


Şekil 7. Nevali Çori Karışık Varlık Heykeli (Hauptmann, 2007: 126)

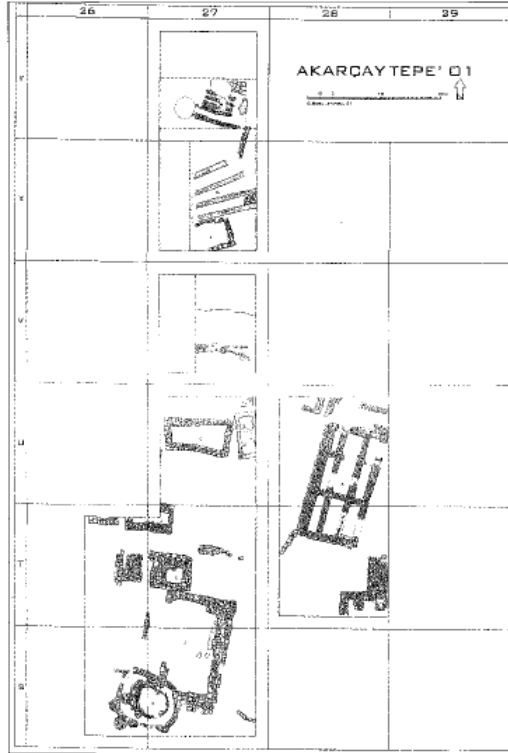


Şekil 8. Akarçay Tepe Yukarı Fırat Havzası İçindeki Konumu (Bozbay, 2013: 141)

## EK-1. (devam) Şekiller

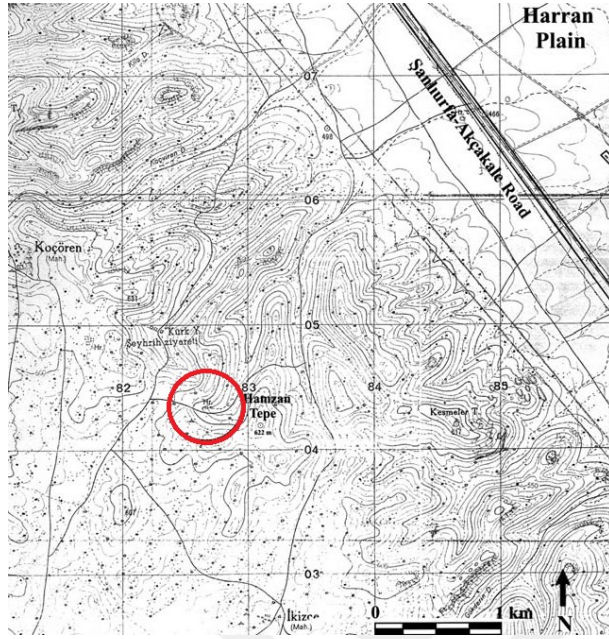


Şekil 9. Akarçay Tepe Hayvan Figürin Buluntular (Bozbay, 2013: 143)

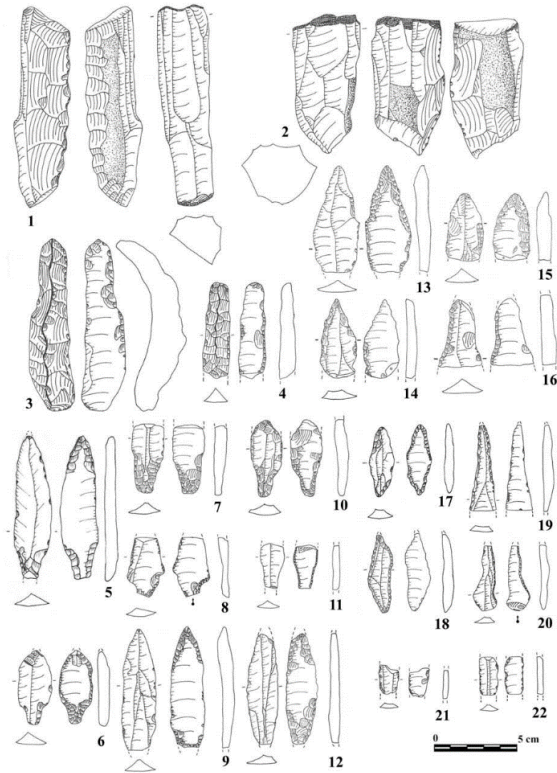


Şekil 10. Akarçay Tepe Kazı Alanı Mimari Doku (Balkan Atlı, vd., 2002: 231)

## EK-1. (devam) Şekiller



Şekil 11. Hamzan Tepe Harran Ovası İçindeki Konumu (Çelik, 2011: 258)

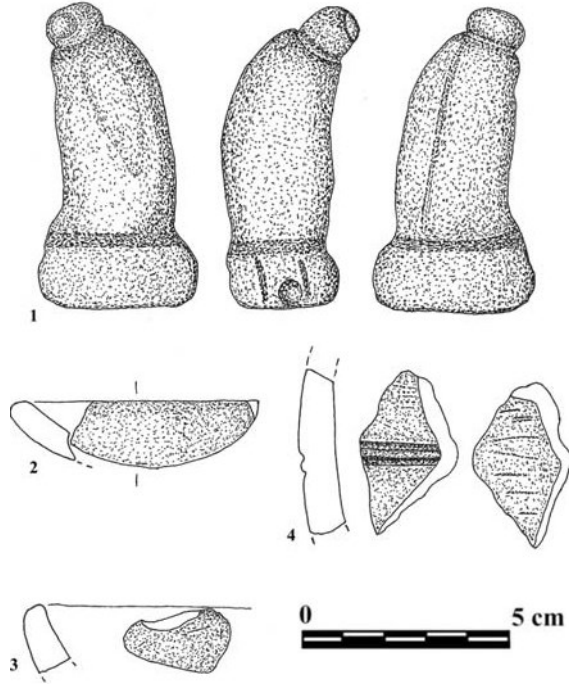


*Cores (1,2), Strap blade fragments (3, 4), Byblos points (5–12), unidentified arrowhead fragments (13–16), Nemrik points (17, 18), perforators (19, 20), obsidian blade fragments (21, 22).*

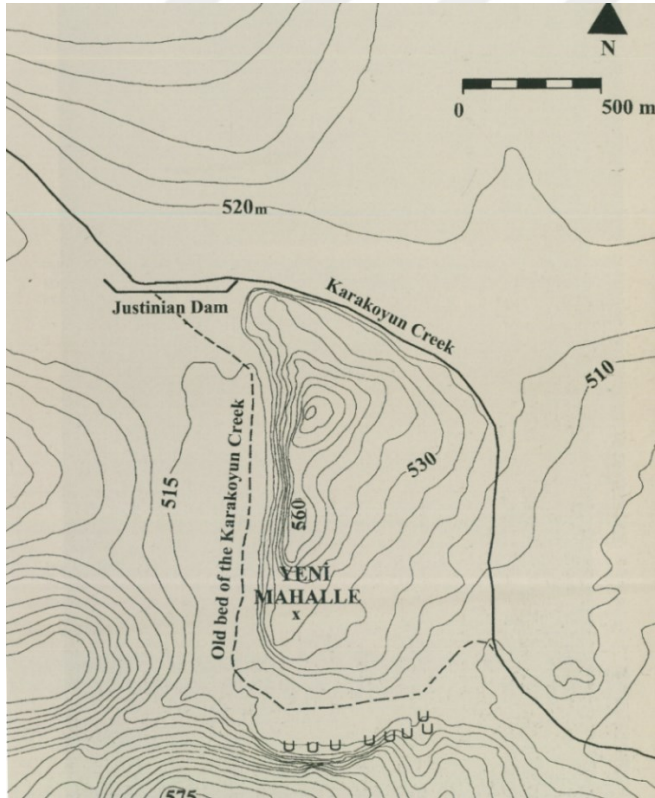
Şekil 12. Hamzan Tepe Taş Alet Endüstrisi (Çelik, 2011: 264)



## EK-1. (devam) Şekiller



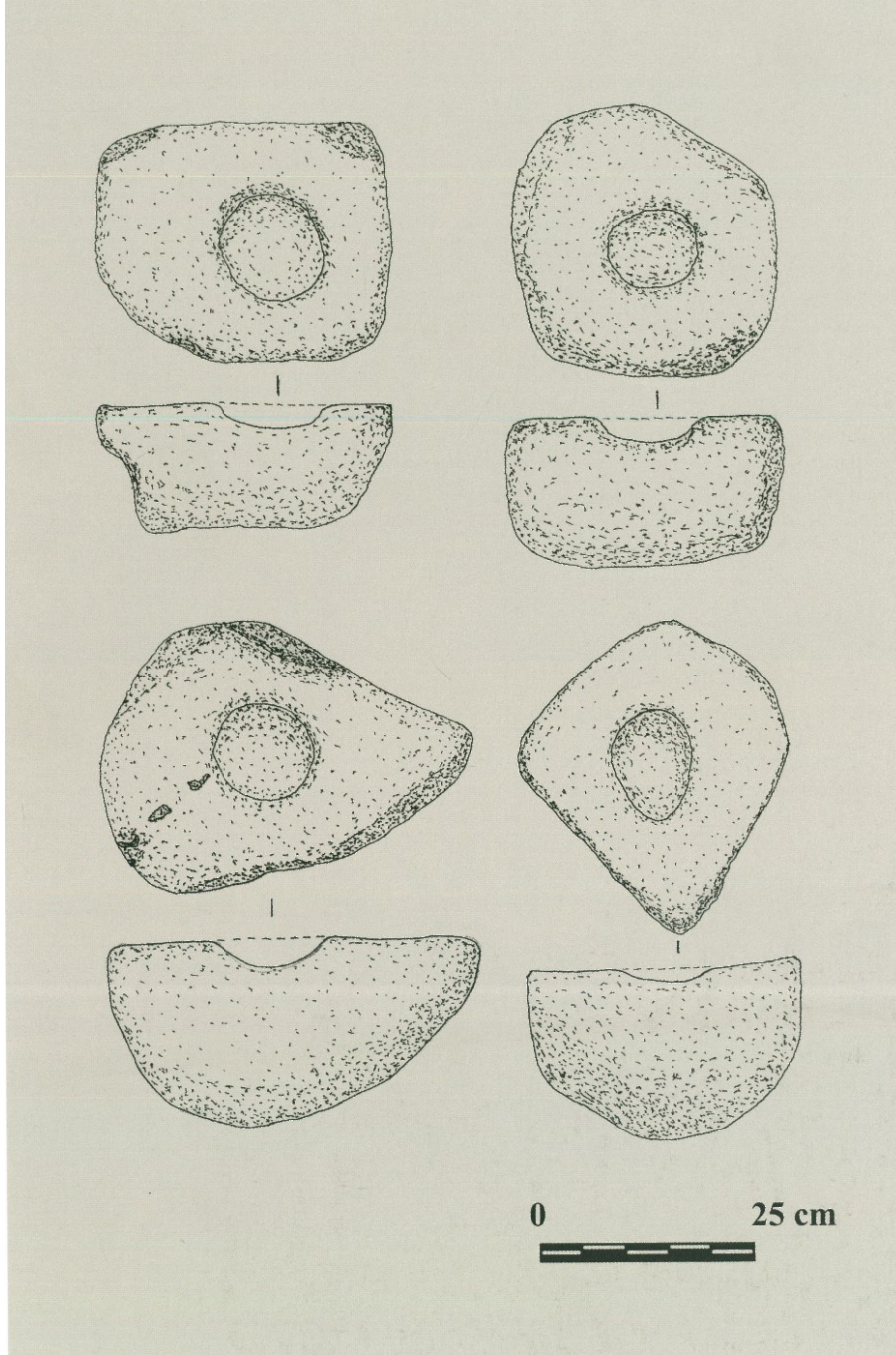
Şekil 13. Hamzan Tepe Taş Kaplar ve Fallus Figürleri (Çelik, 2011: 264)



Şekil 14. Yeni Mahalle Höyüğü Şematik Konumu (Çelik, 2007: 135)



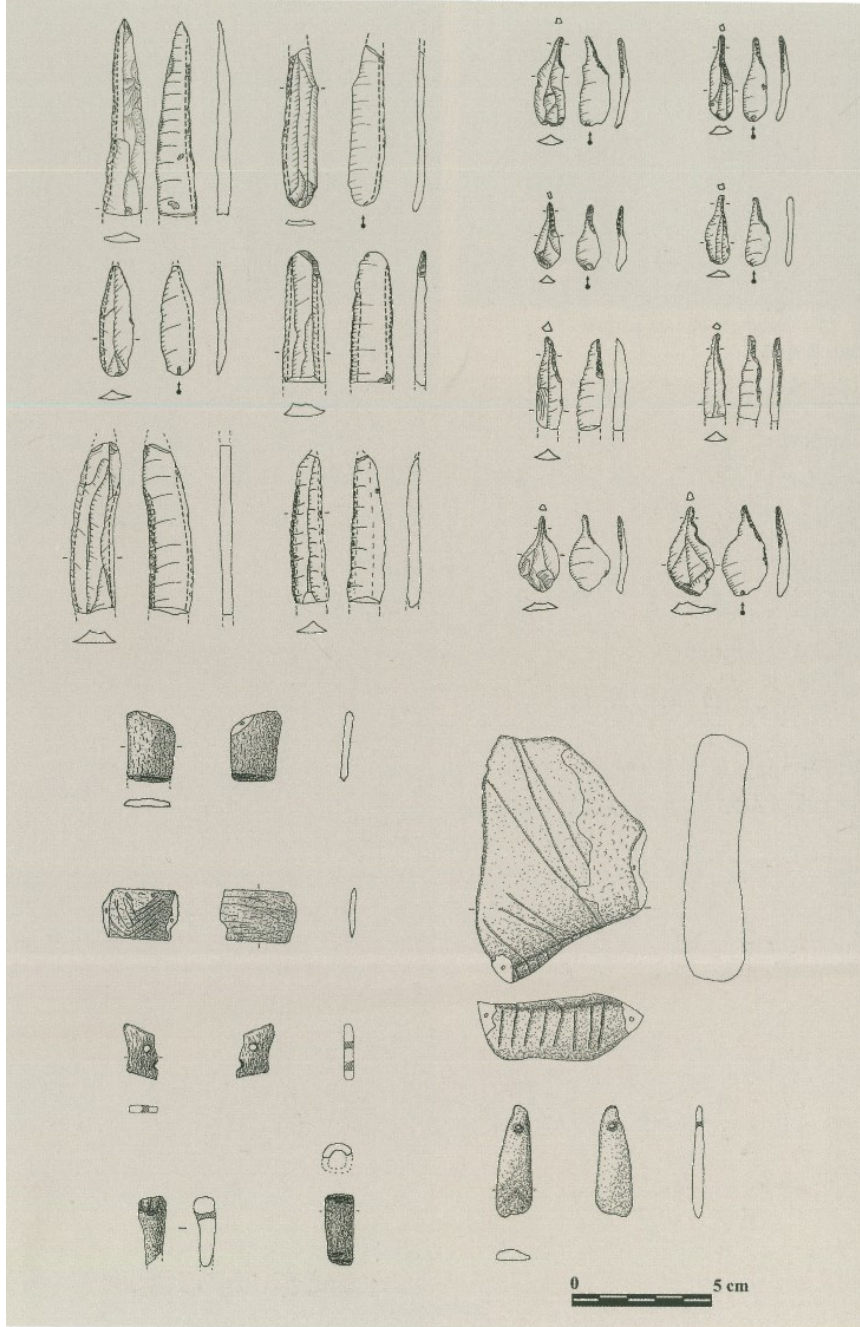
**EK-1. (devam) Şekiller**



Şekil 16. Yeni Mahalle Höyüğü Söve Taşları Çizimi (Çelik, 2007: 140)

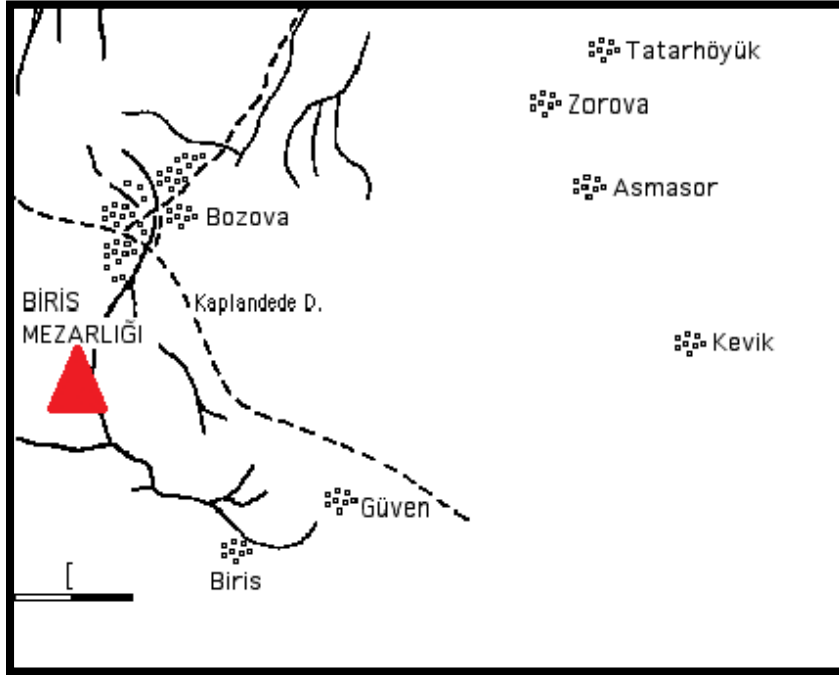


**EK-1. (devam) Şekiller**

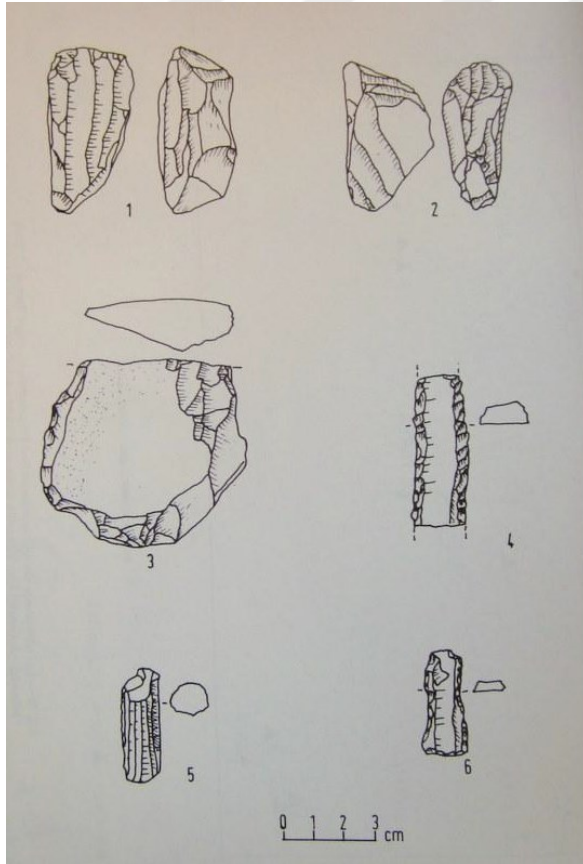


Şekil 17. Yeni Mahalle Höyüğü Yontmataş Aletler ve Karışık Objeler (Çelik, 2007: 145)

## EK-1. (devam) Şekiller

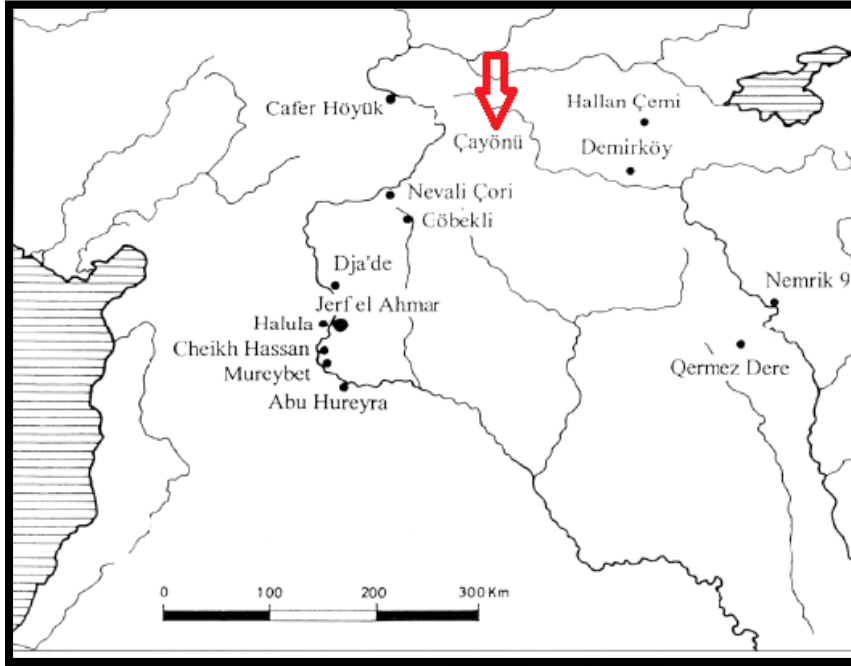


Şekil 18. Biris Mezarlığı Buluntu Alanı ([www.tayproject.org](http://www.tayproject.org))

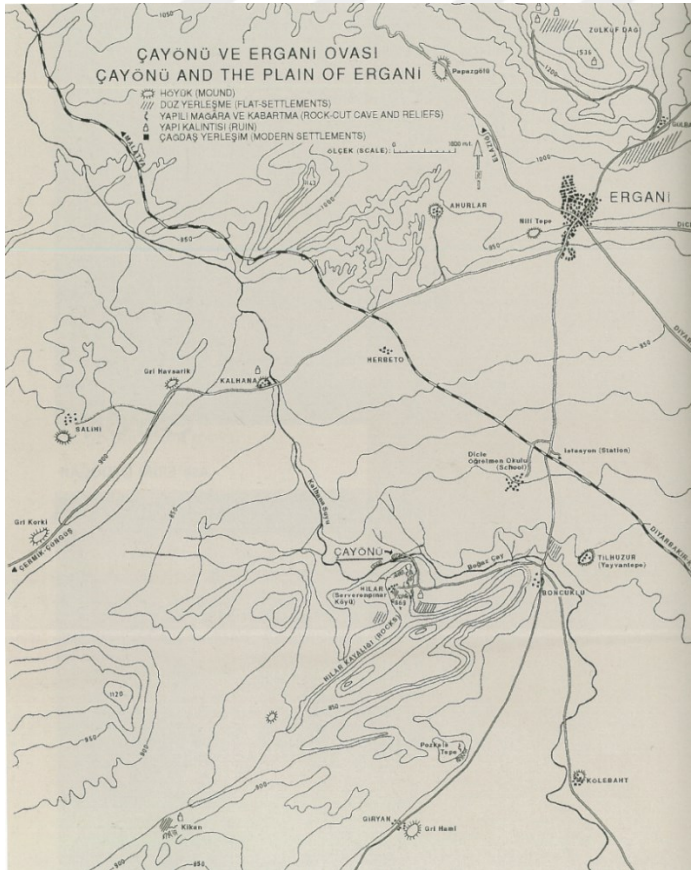


Şekil 19. Biris Mezarlığı Yontmataş Alet Endüstrisi (Balkan – Atlı 1994, 79)

## EK-1. (devam) Şekiller



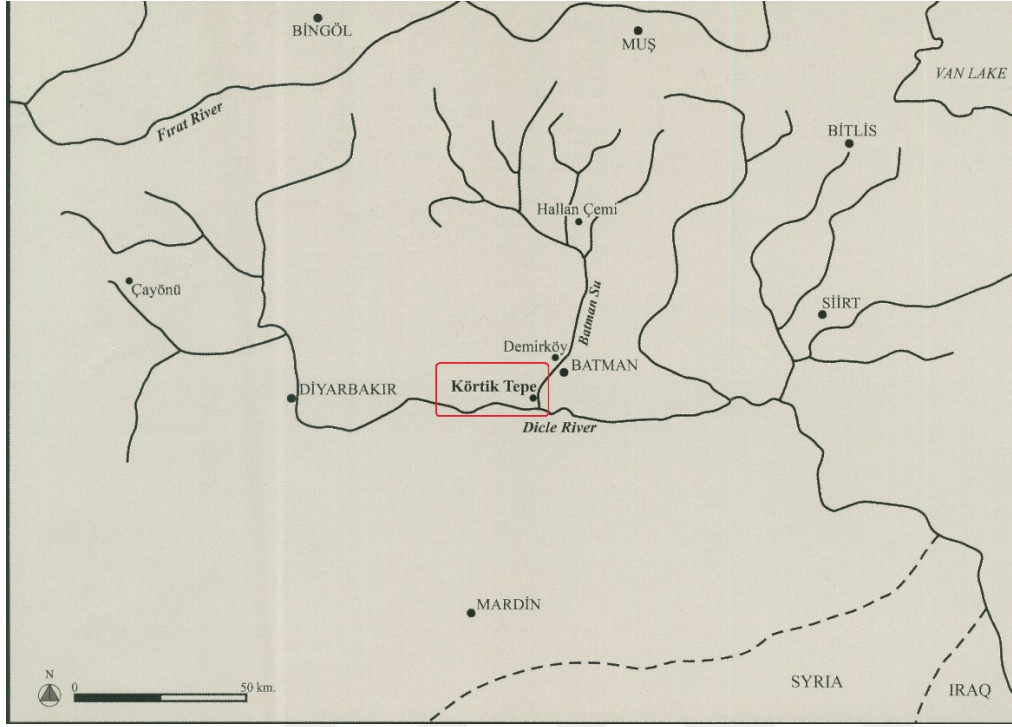
Şekil 20. Çayönü Harita (Özdoğan, 2007)



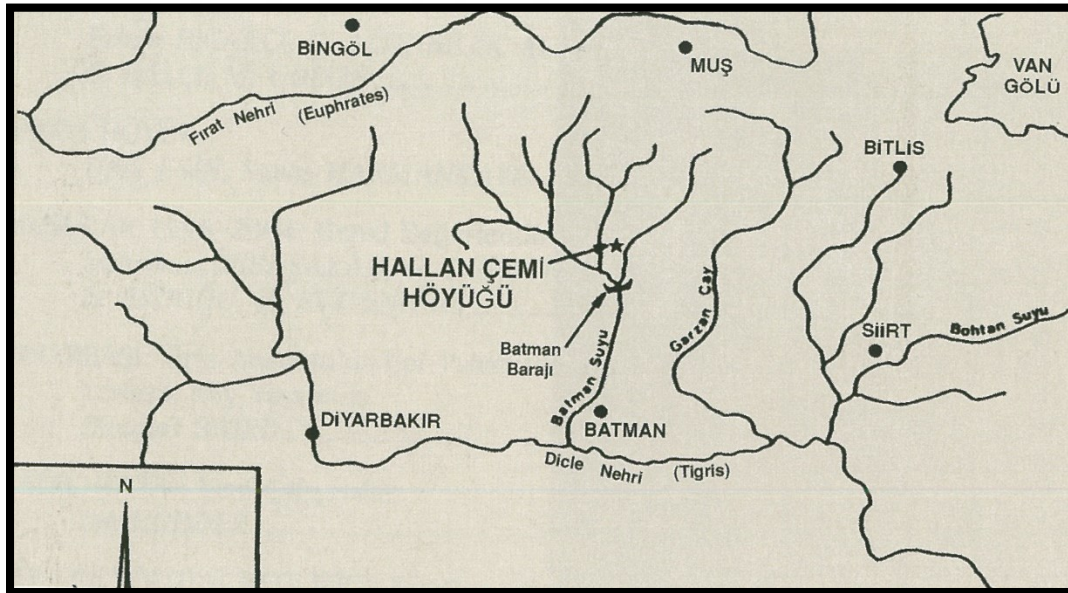
Şekil 21. Çayönü Tepesi Ergani Ovası Konumu (Özdoğan, 2007: 54)



## EK-1. (devam) Şekiller

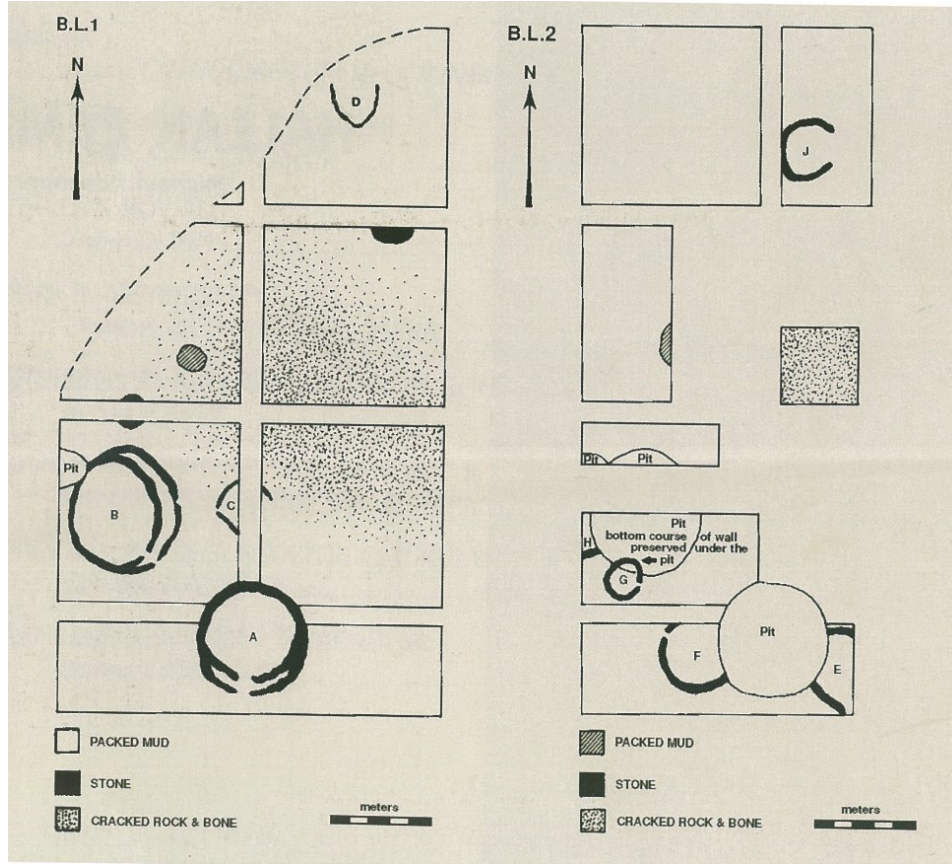


Şekil 22. Körtik Tepe Lokasyonu (Özkaya, 2007: 14)



Şekil 23. Hallan Çemi Batman Suyu Kenarındaki Konumu (Rosenberg, 2007: 2)

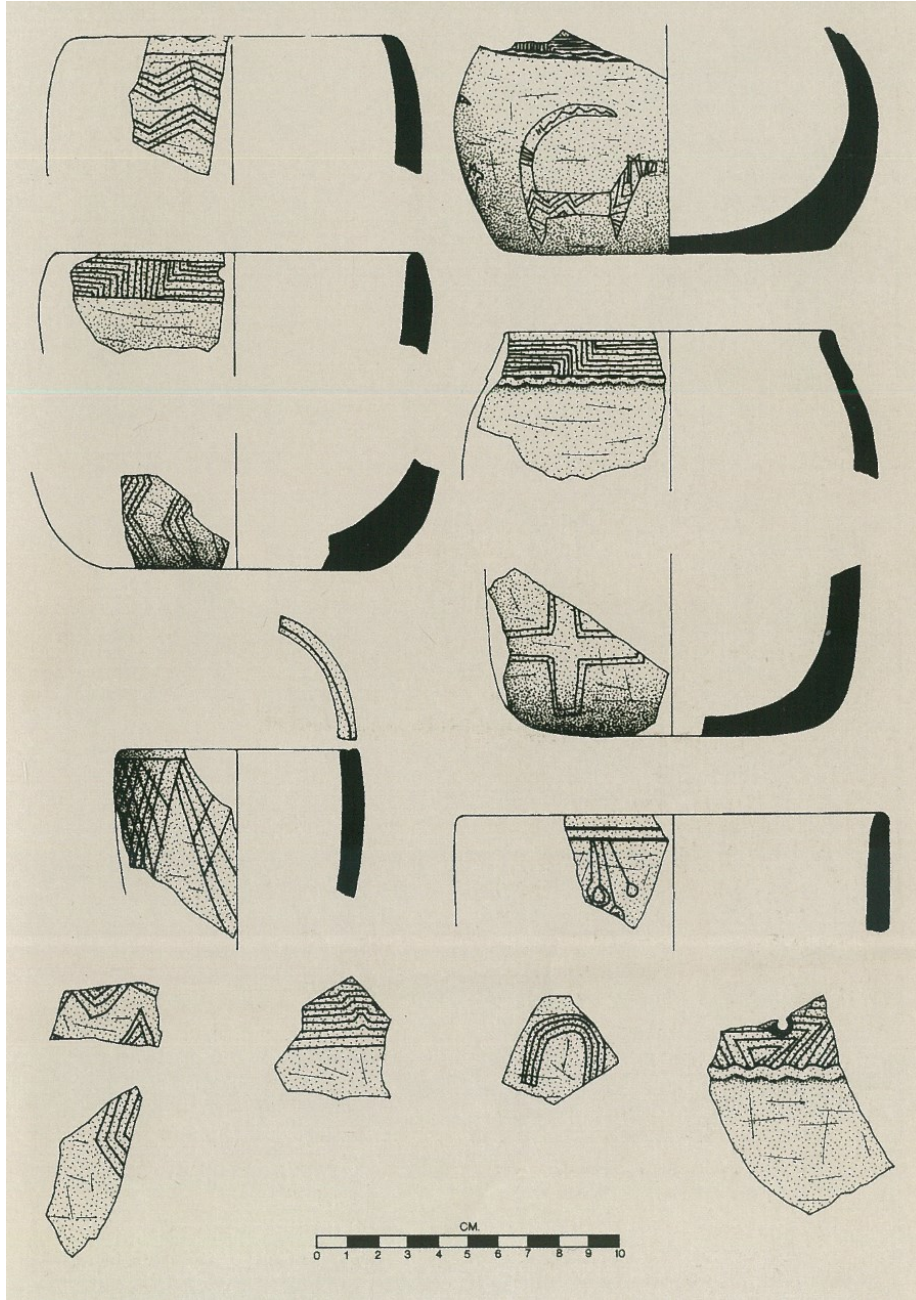
## EK-1. (devam) Şekiller



Şekil 24. Hallan Çemi Mimari Yapılar Genel Şema (Rosenberg, 2007: 2)

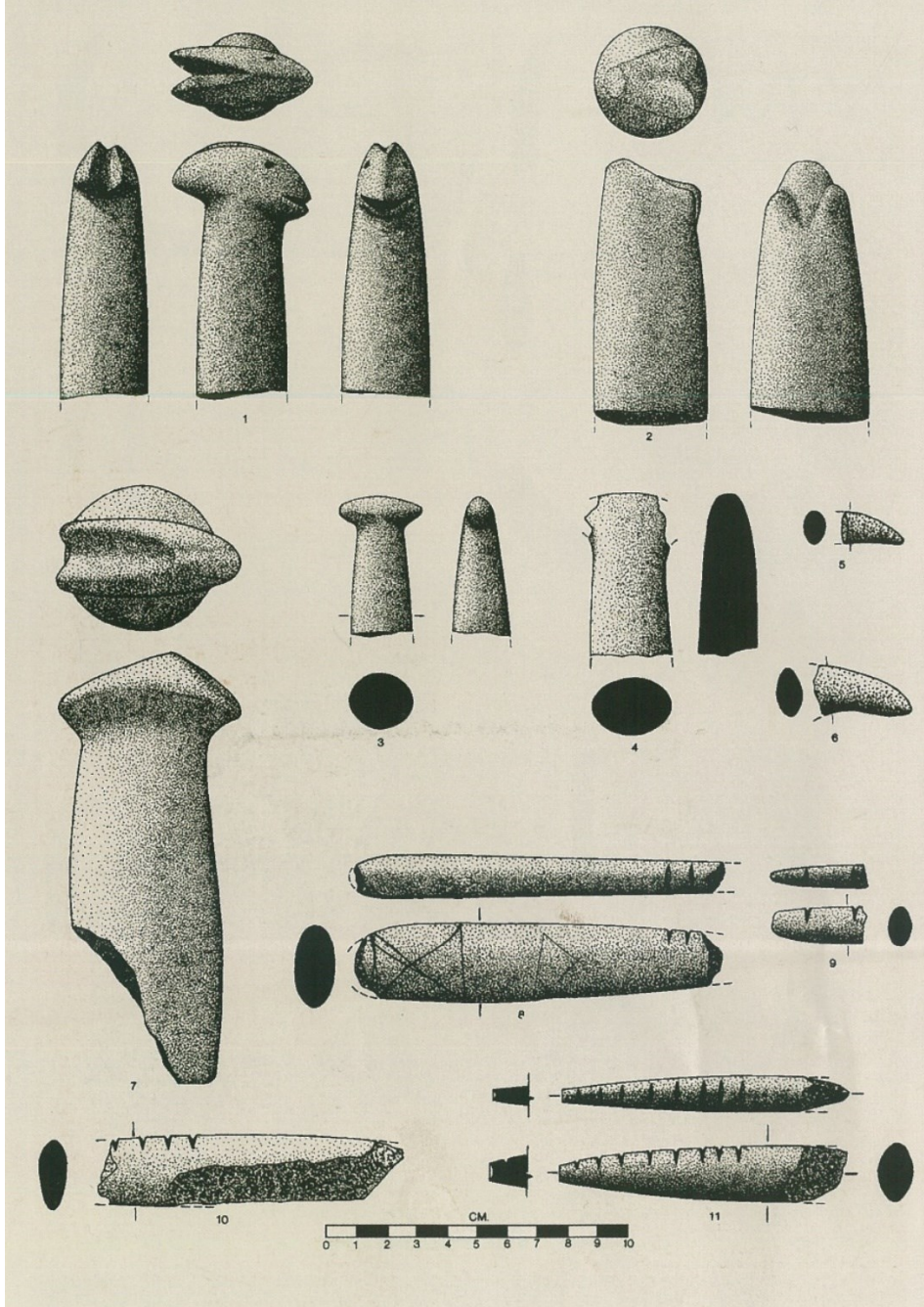


EK-1. (devam) Şekiller



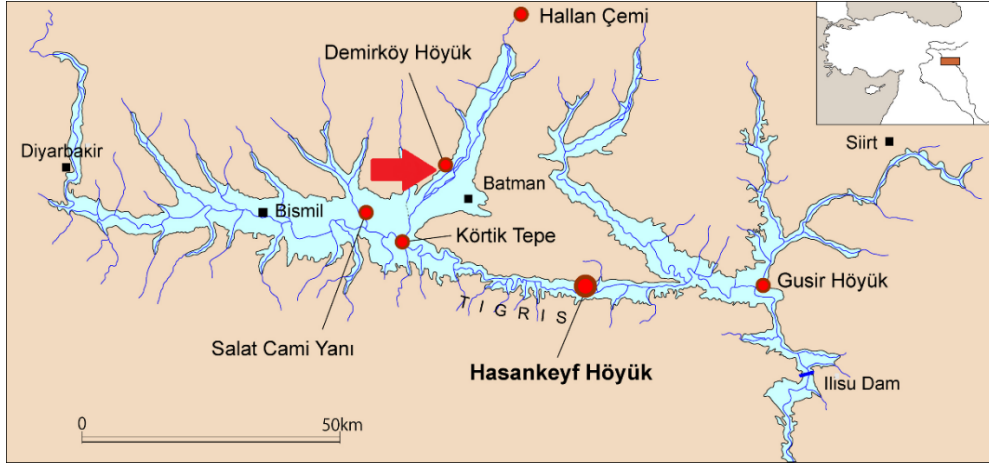
Şekil 25. Hallan Çemi Bezemeli Taş Kaplar (Rosenberg, 2007: 3)

EK-1. (devam) Şekiller

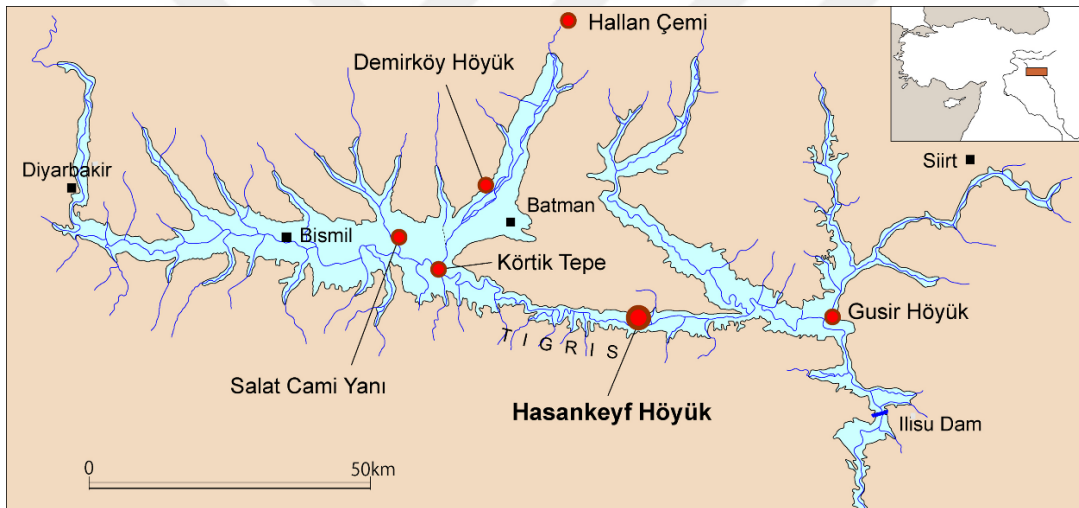


Şekil 26. Hallan Çemi Zoomorfik Havanelleri (Rosenberg, 2007: 4)

## EK-1. (devam) Şekiller



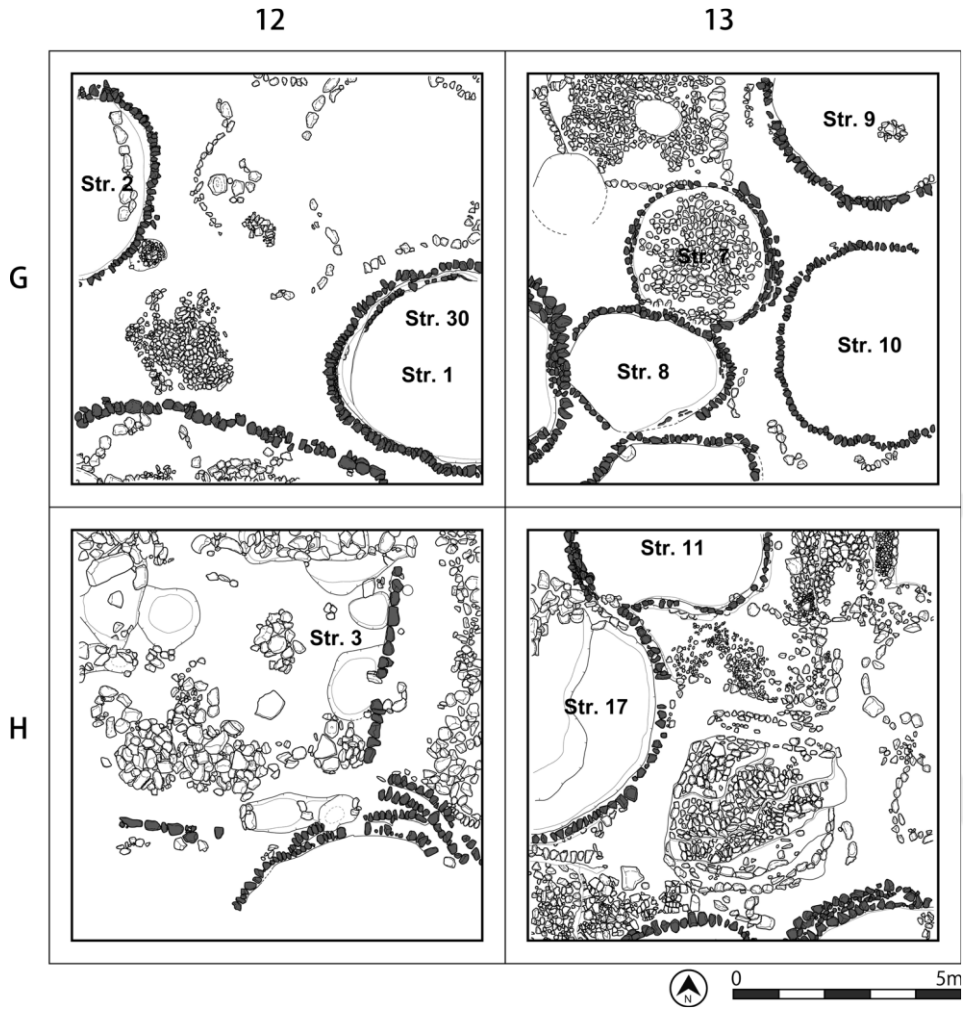
Şekil 27. Demirköy Höyük Yukarı Dicle Havzası İçindeki Konumu (Miyake, vd., 2012:3)



Şekil 28. Hasankeyf Höyük Yukarı Dicle Hattı Üzerindeki Konumu (Miyake, vd., 2012: 3)

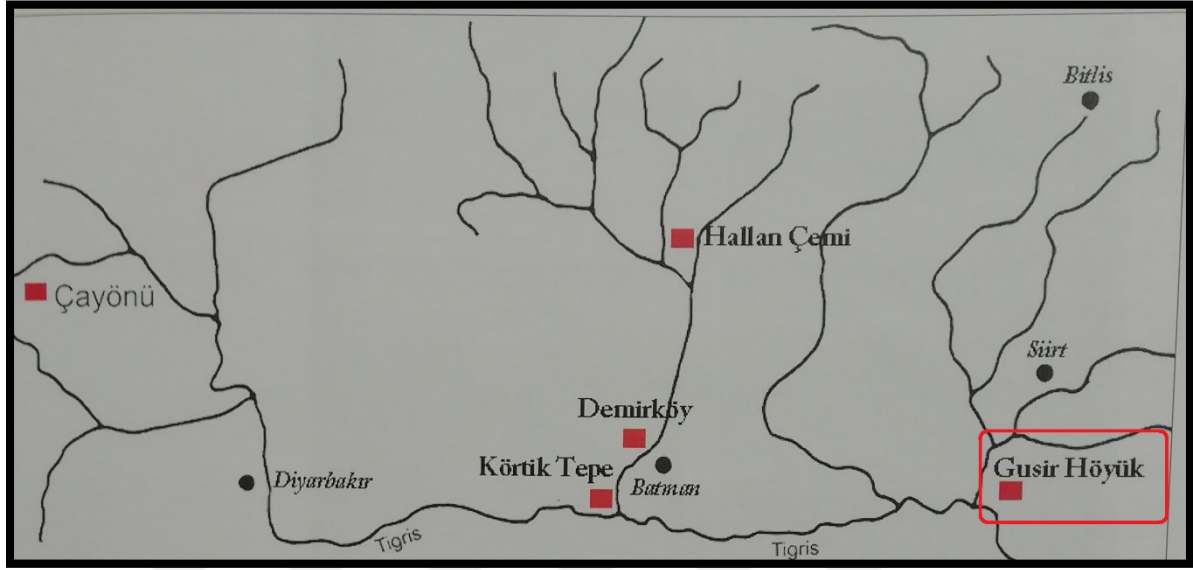


EK-1. (devam) Şekiller

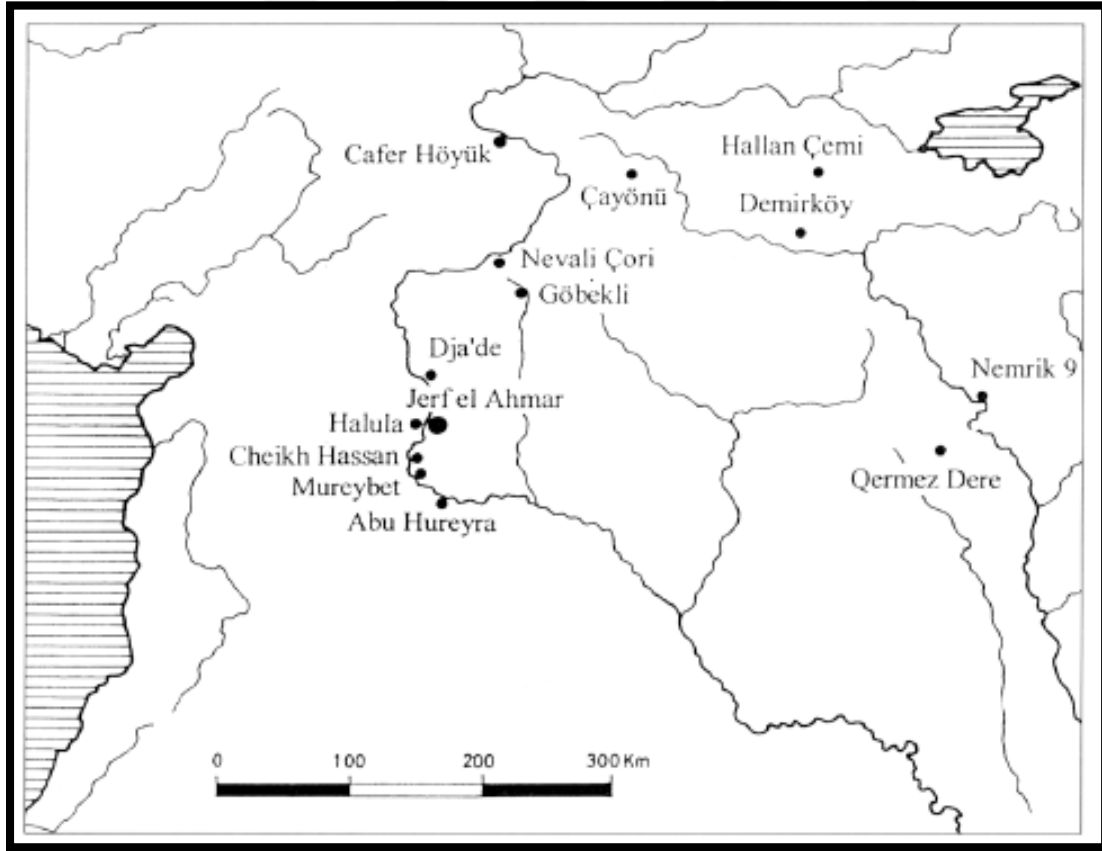


Şekil 29. Hasanköy Höyük Bitişik Düzendeki Mimari Dokusu (Miyake, vd., 2012: 4)

EK-1. (devam) Şekiller



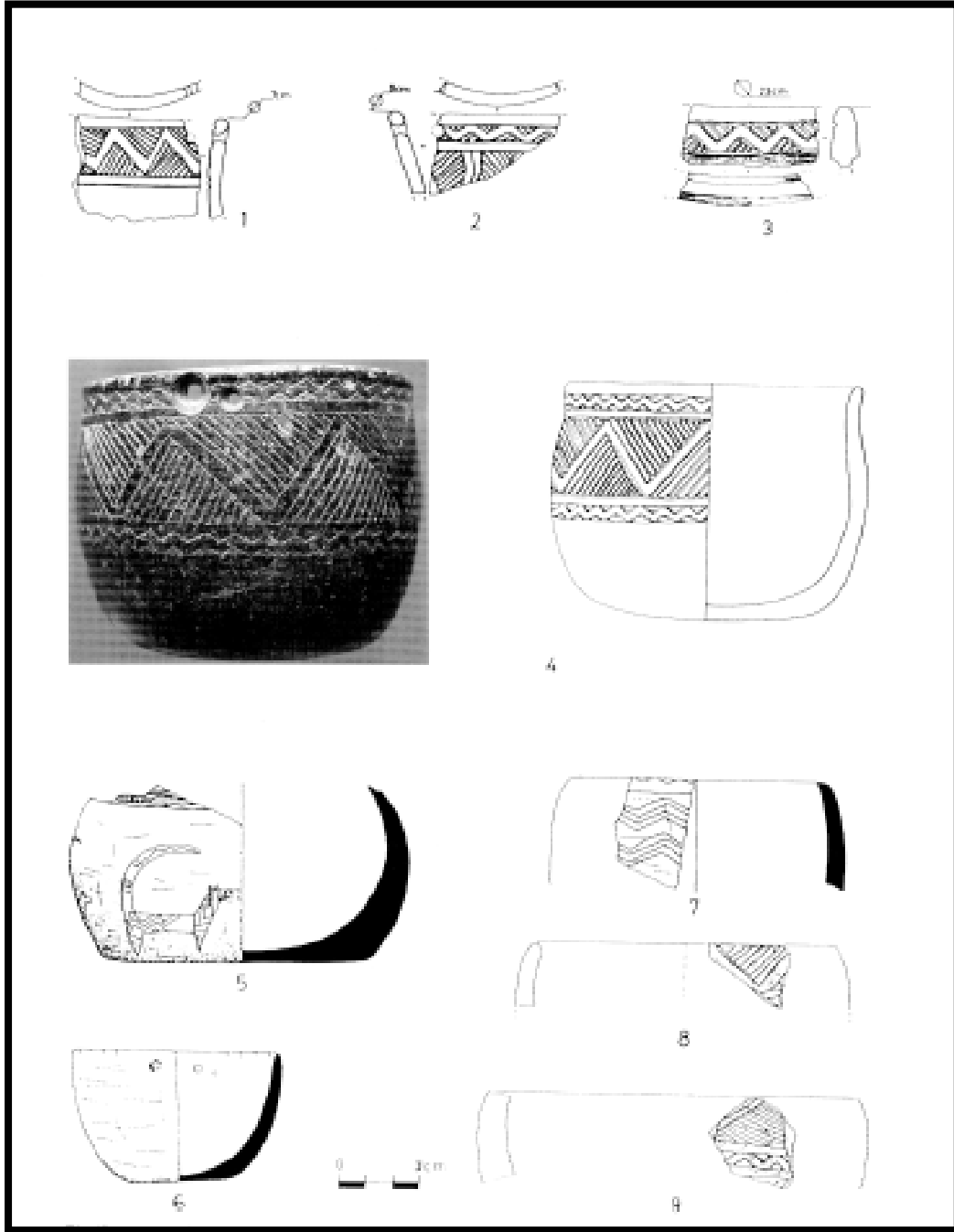
Şekil 30. Gusir Höyük Konumu (Karul, 2011: 9)



Şekil 31. Jerf el Ahmar Konumu (Stordeur and Abbès, 2002, 564.)

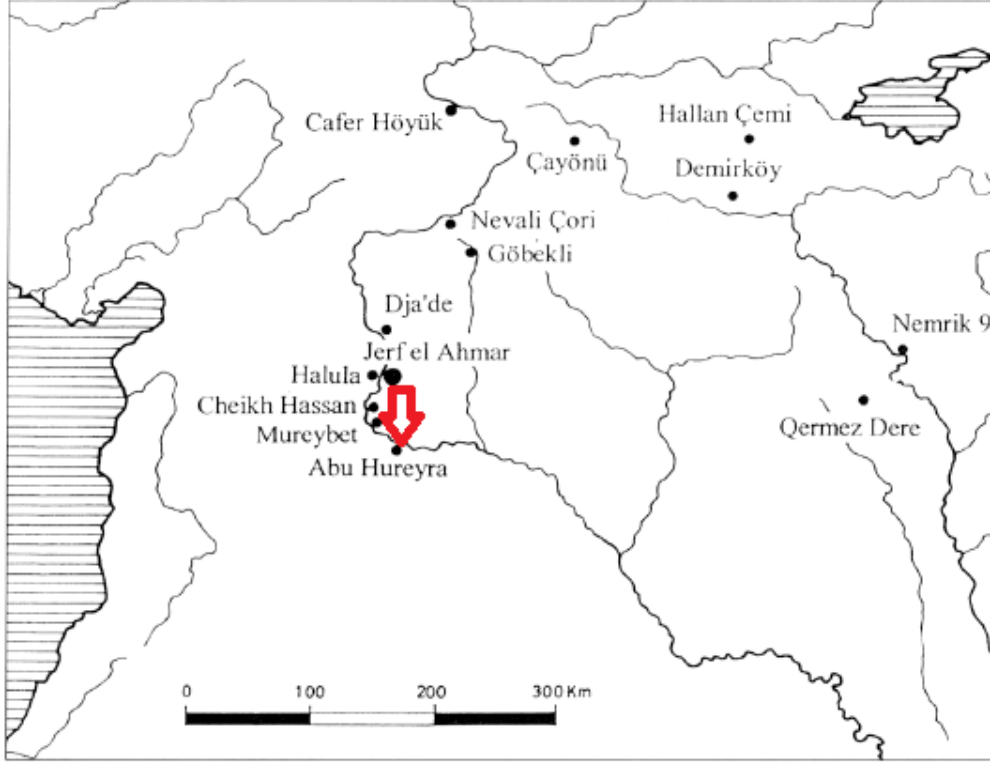


EK-1. (devam) Şekiller



Şekil 34. Jerf el Ahmar Bezemeli Taş Kapları (Stordeur and Abbès, 2002, 584)

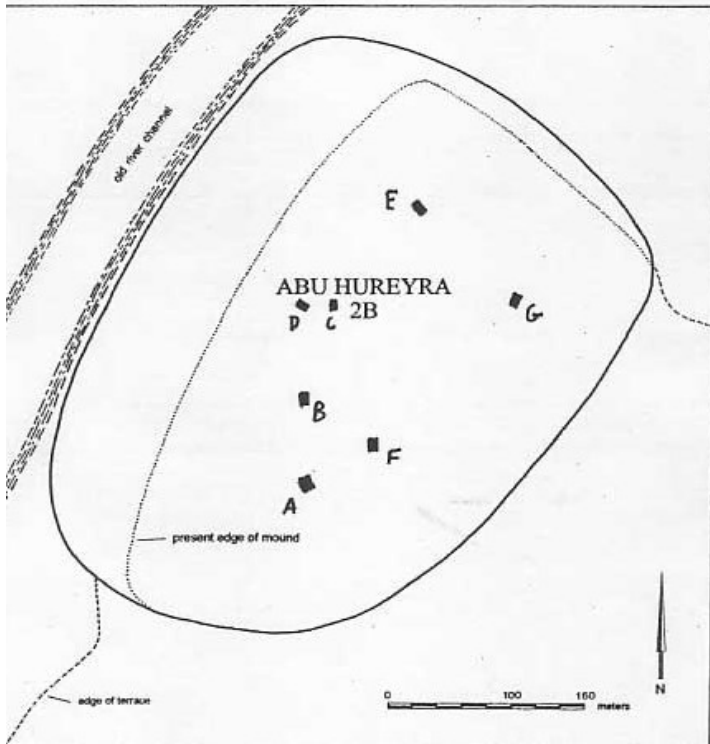
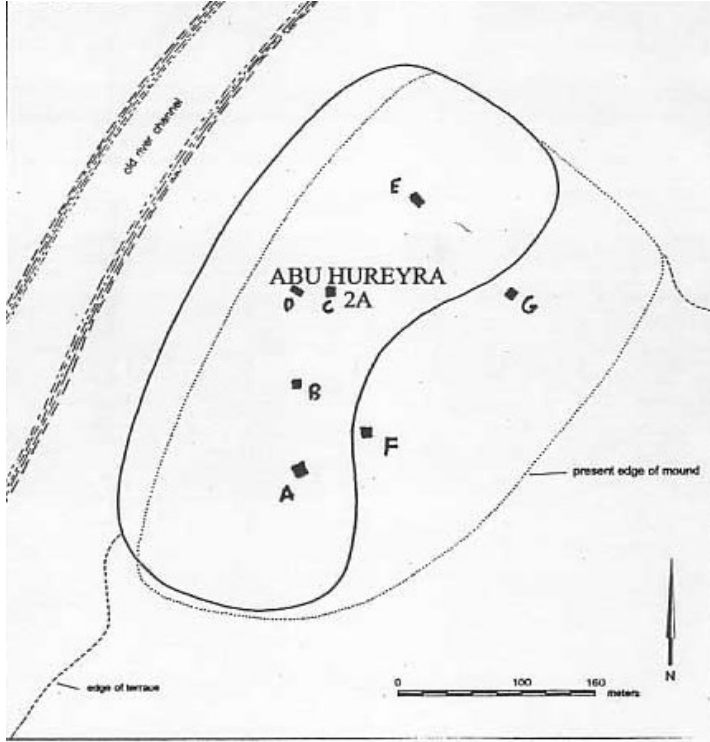
## EK-1. (devam) Şekiller



Şekil 35. Abu Hureyra Konumu (Olszewski, 1989)

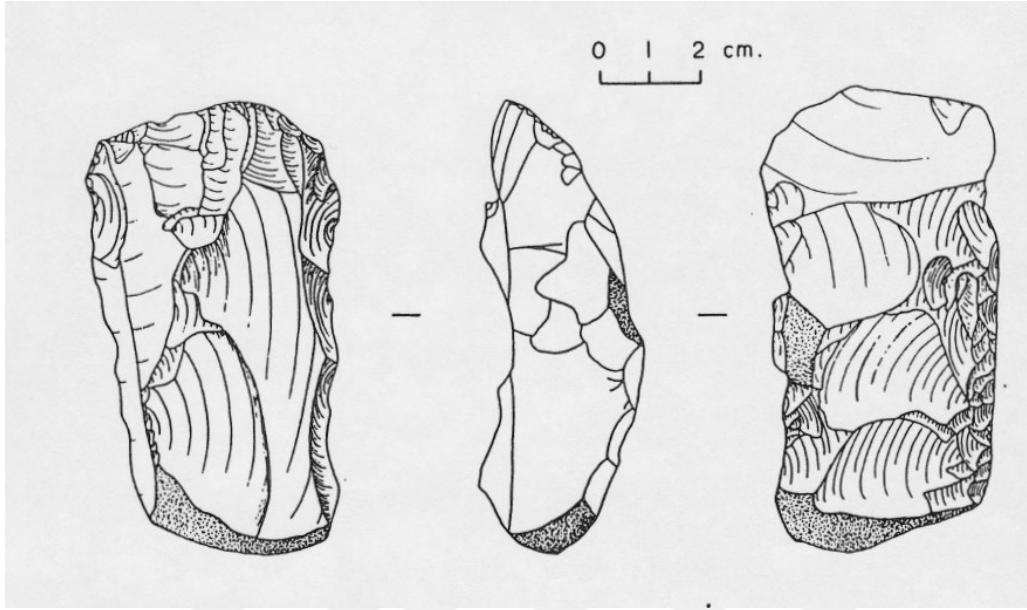


## EK-1. (devam) Şekiller

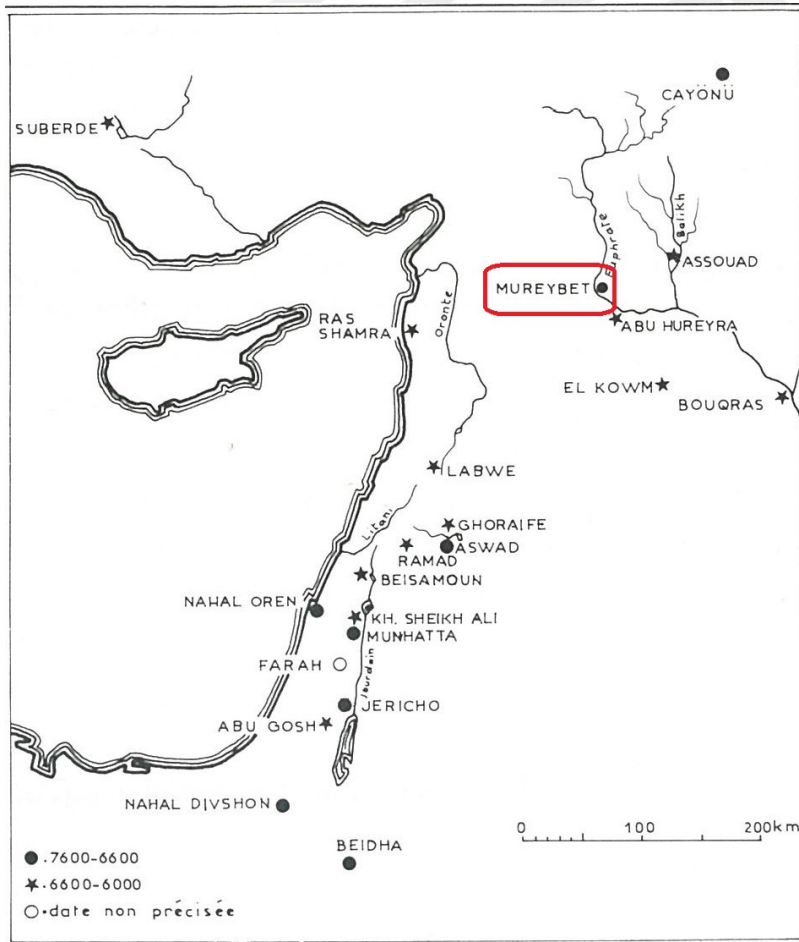


Şekil 36. Abu Hureyra PPN evresi mimari dokusu (Moore, 2000: 270)

## EK-1. (devam) Şekiller

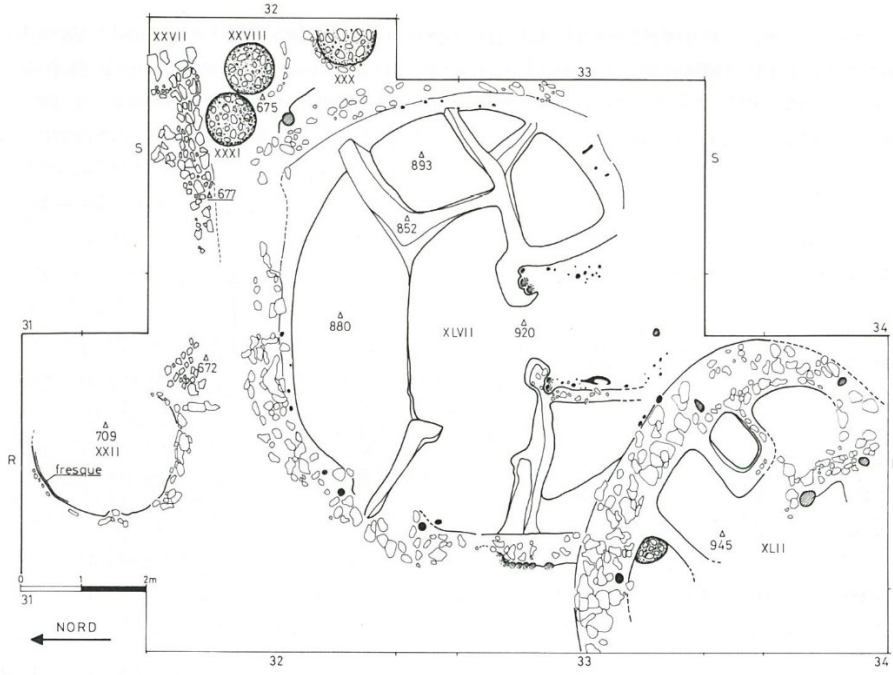


Şekil 37. Abu Hureyra Yontmataş endüstrisi (Olszewski, 1989)

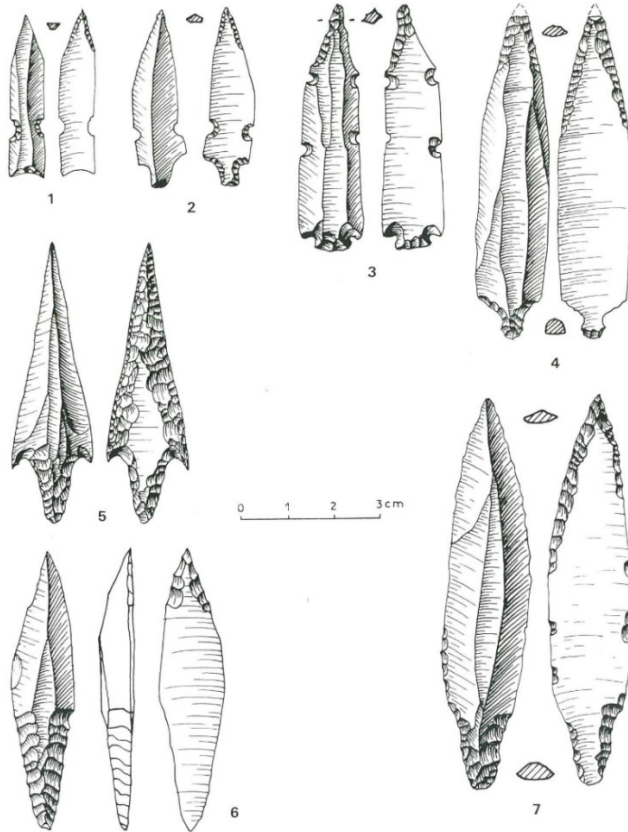


Şekil 38. Mureybet Orta Fırat Havzası İçindeki Konumu (Cauvin, 1977: 47)

## EK-1. (devam) Şekiller

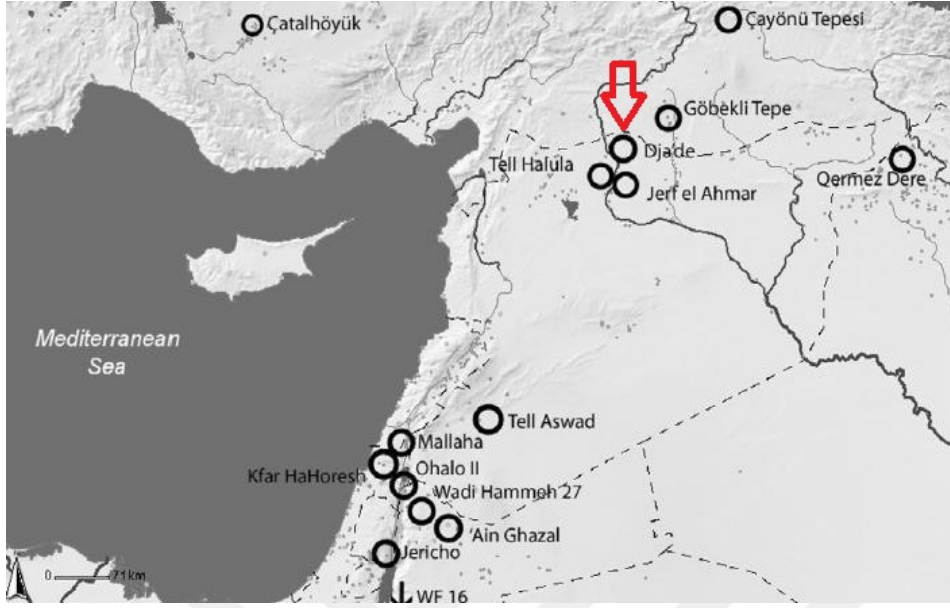


Şekil 39. Mureybet Yuvarlak Planlı “Büyük Ev” (Cauvin, 1977: 39)



Şekil 40. Mureybet Yontmataş Alet Endüstrisi İçindeki Uçlar (Cauvin, 1977: 92)

## EK-1. (devam) Şekiller

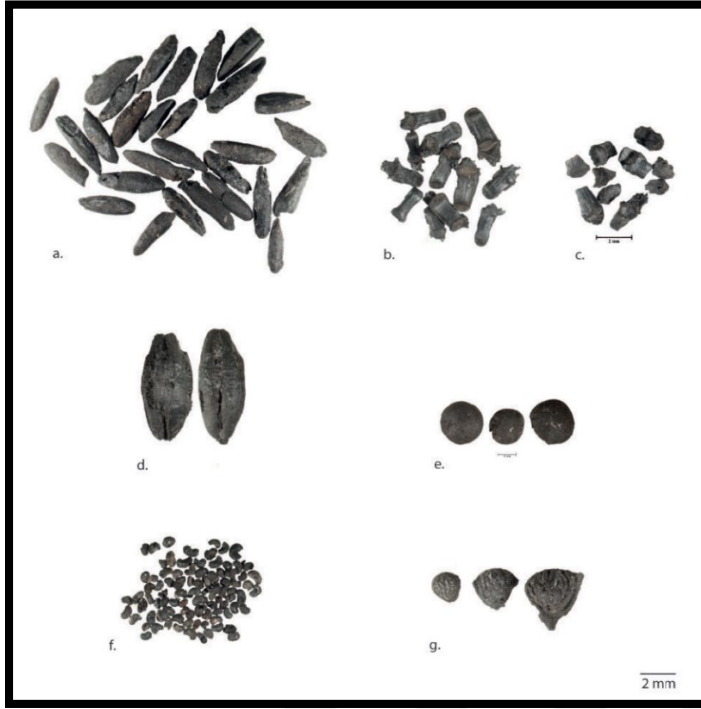


Şekil 41. Dja'de Yerleşiminin Fırat Nehri Kenarındaki Konumu (Douché and Pichon, 2014)



Şekil 42. Dja'de Kazısı Yapılan Kısımların Yerleşim Planı (Douché and Pichon, 2014)

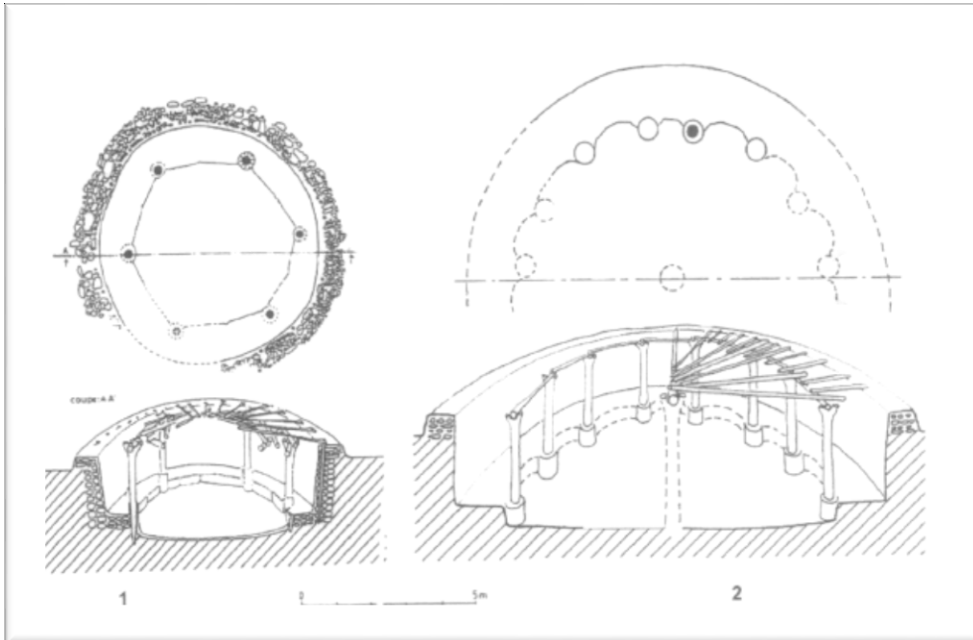
## EK-1. (devam) Şekiller



Şekil 43. Dja'de Yerleşiminde Elde Edilen Karbonlaşmış Bitki Kalıntıları (Douché and Pichon, 2014)

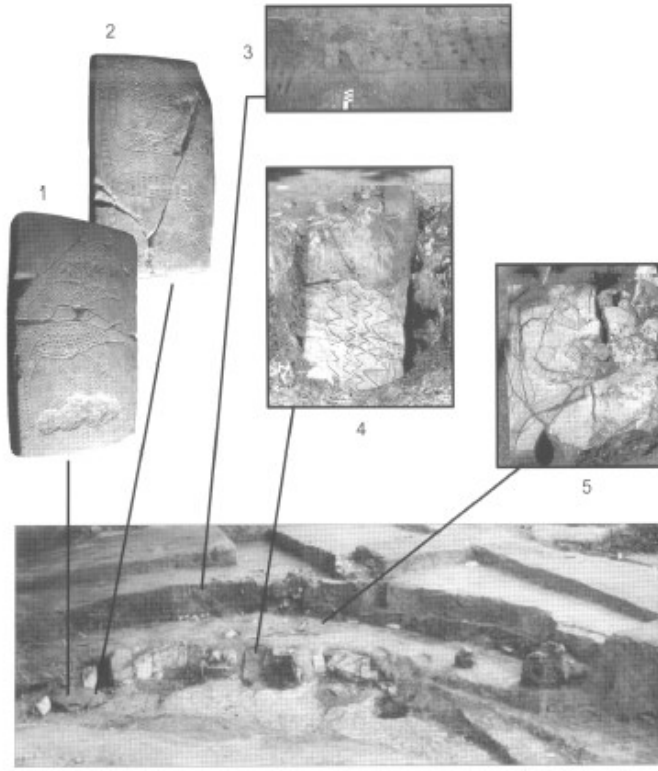


Şekil 44. Tell Abr 3 Orta Fırat Üzerindeki Konumu (Yartah, 2004: 143)



Şekil 45. (2) Tell Abr 3 Kamusal Yapı Çizimi- (1) Jerf El Ahmar Kamusal yapı Çizimi (Yartah, 2004: 147)

## EK-1. (devam) Şekiller

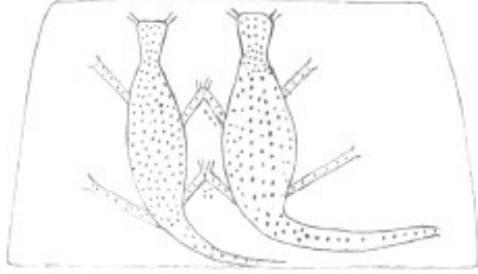


Şekil 46. Tell Abr 3 Kamusal yapıdaki Bezemeli Bloklar (Yartah, 2004: 148)

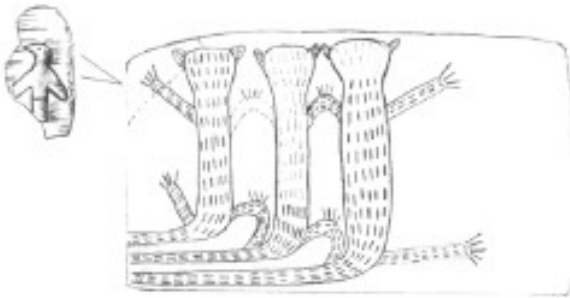


Şekil 47. Tell Abr 3 Taş Alet Endüstrisi (Yartah, 2004: 155)

**EK-1. (devam) Şekiller**



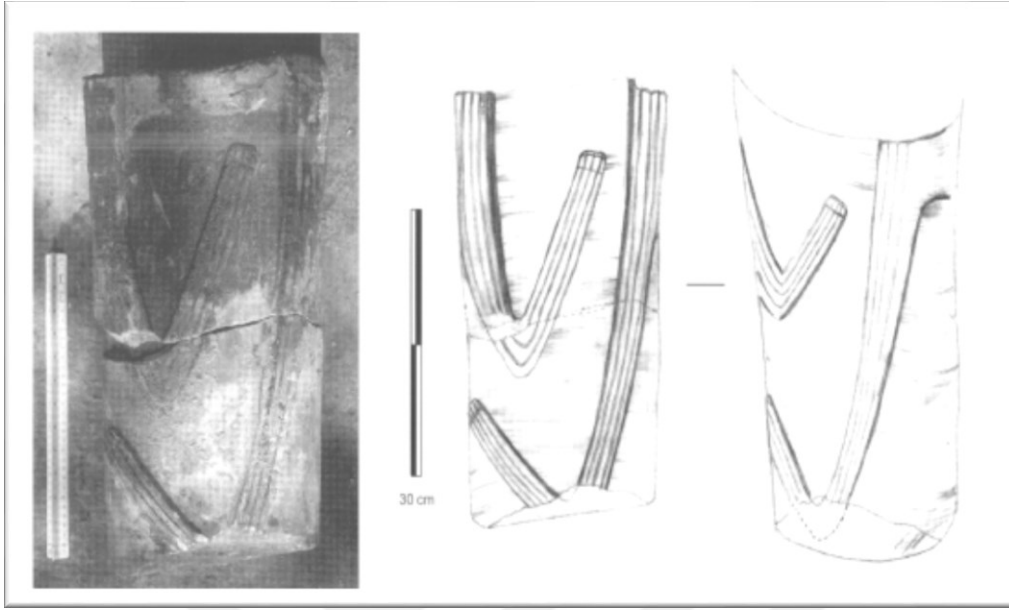
Şekil 48. Tell Abr 3 Zoomorfik Taş Levhalar (Yartah, 2004: 150)



Şekil 49. Tell Abr 3 Zoomorfik Taş Levhalar 2 (Yartah, 2004: 150)



**EK-1. (devam) Şekiller**

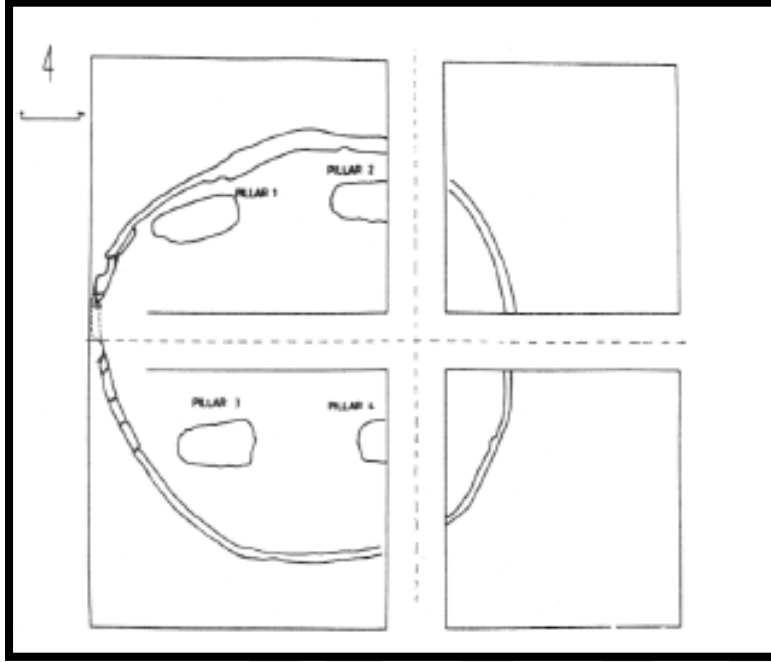


Şekil 50. Tell Abr 3 Bezemeli Taş Dikmeler (Yartah, 2004: 154)



Şekil 51. Nemrik 9 Yerleşimin Konumu (Kozłowski, 1989: 26)

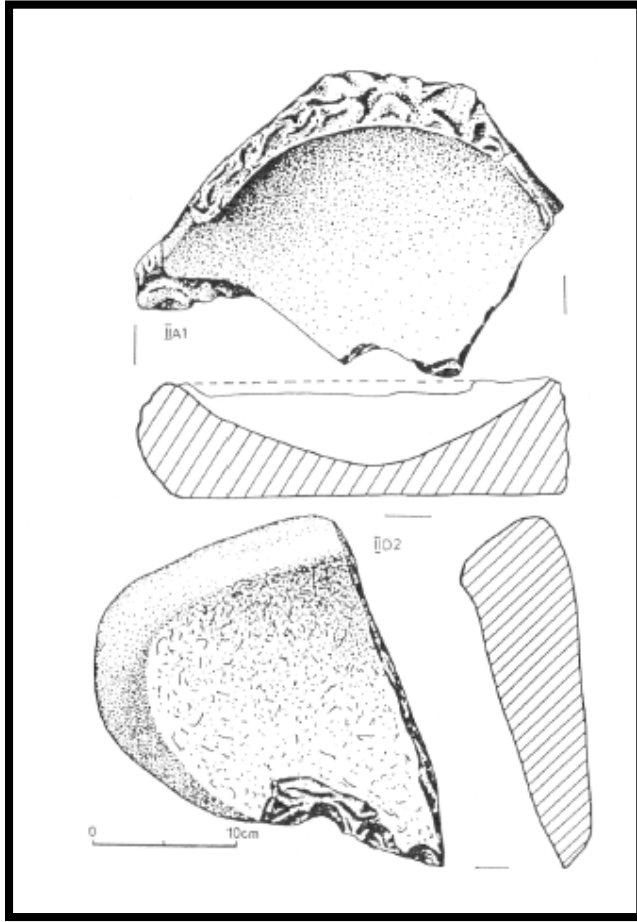
EK-1. (devam) Şekiller



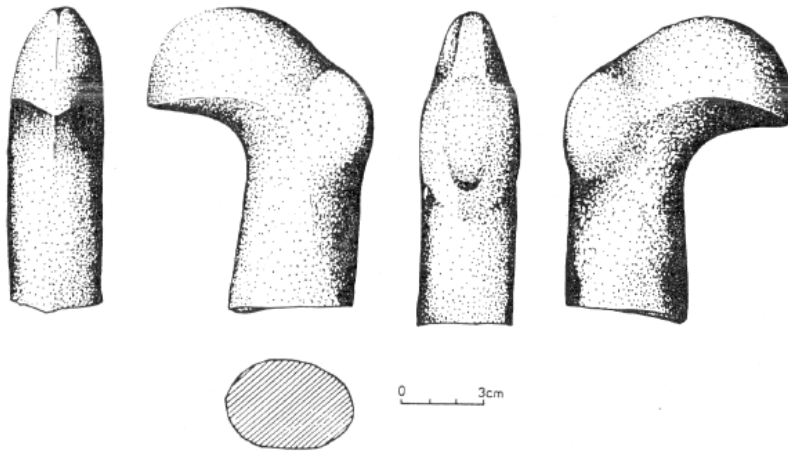
Şekil 52. Nemrik 9 Yuvarlak Planlı Mimari Yapısı (Kozłowski, 1989: 25)



EK-1. (devam) Şekiller

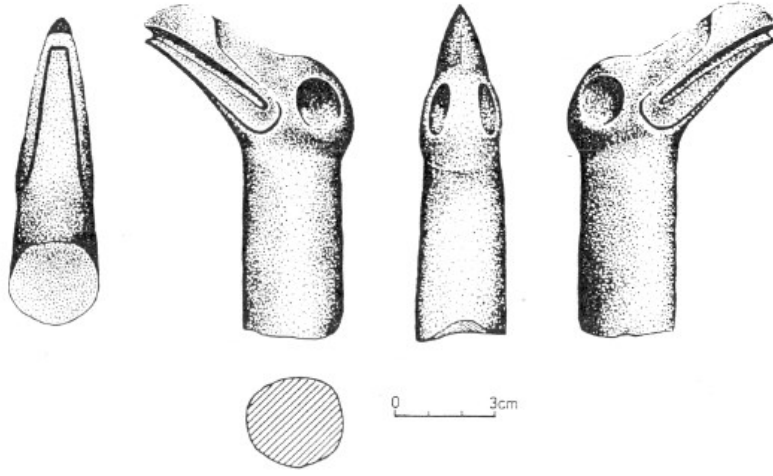


Şekil 54. Nemrik 9 Kil Plaka Parçaları (Kozłowski, 1989: 28)

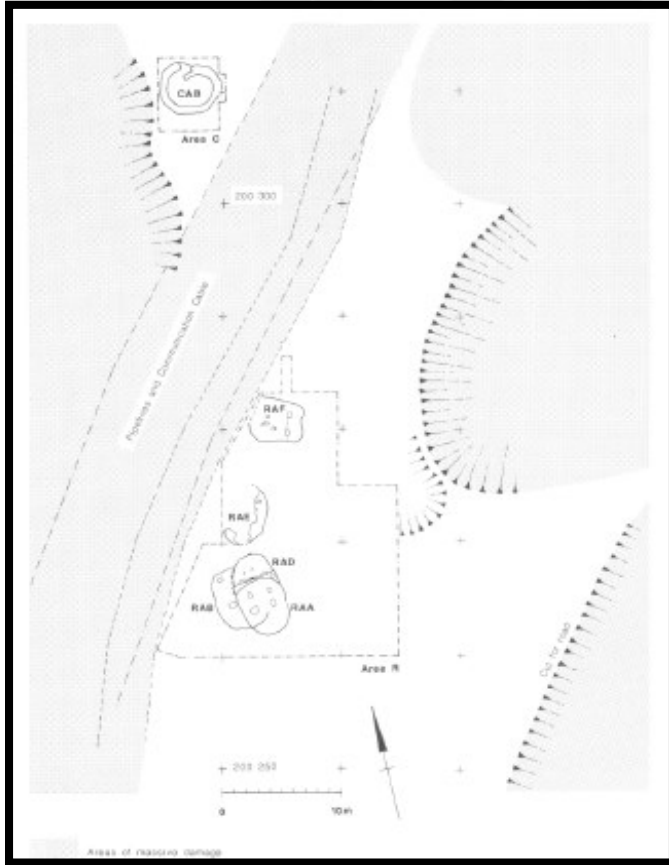


Şekil 55. Nemrik 9 Kuş Kafası Biçimli Taş Heykelcikler (Kozłowski, 1989: 28)

## EK-1. (devam) Şekiller

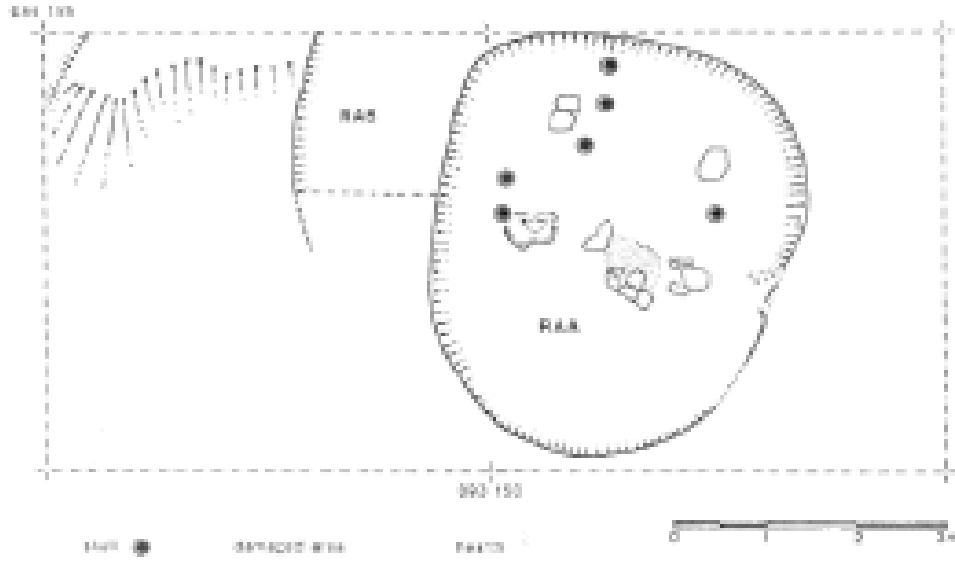


Şekil 56. Nemrik 9 Kuş Kafası Biçimli Taş Heykelcikler (Kozłowski, 1989: 28)

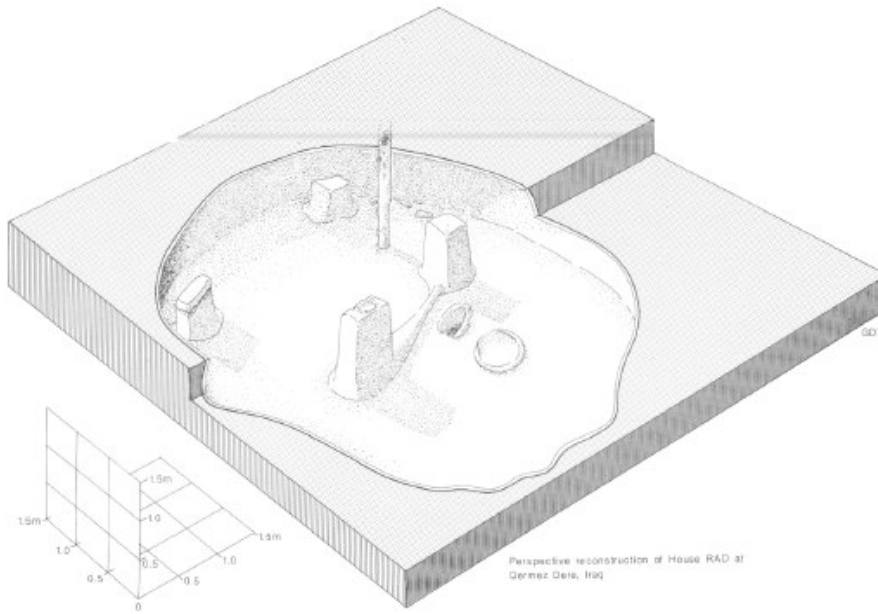


Şekil 57. Qermez Dere Yerleşiminin Yayılım Alanı (Watkins, 1992, 67)

## EK-1. (devam) Şekiller

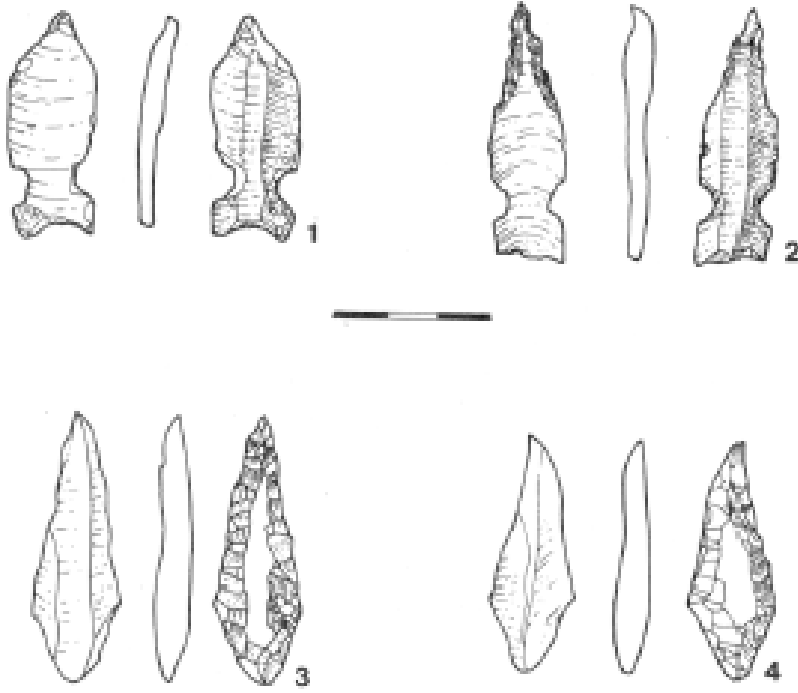


Şekil 58. Qermez Dere Yuvarlak Planlı RAA Yapısı (watkins, Baird, Betts, 1989: 20)

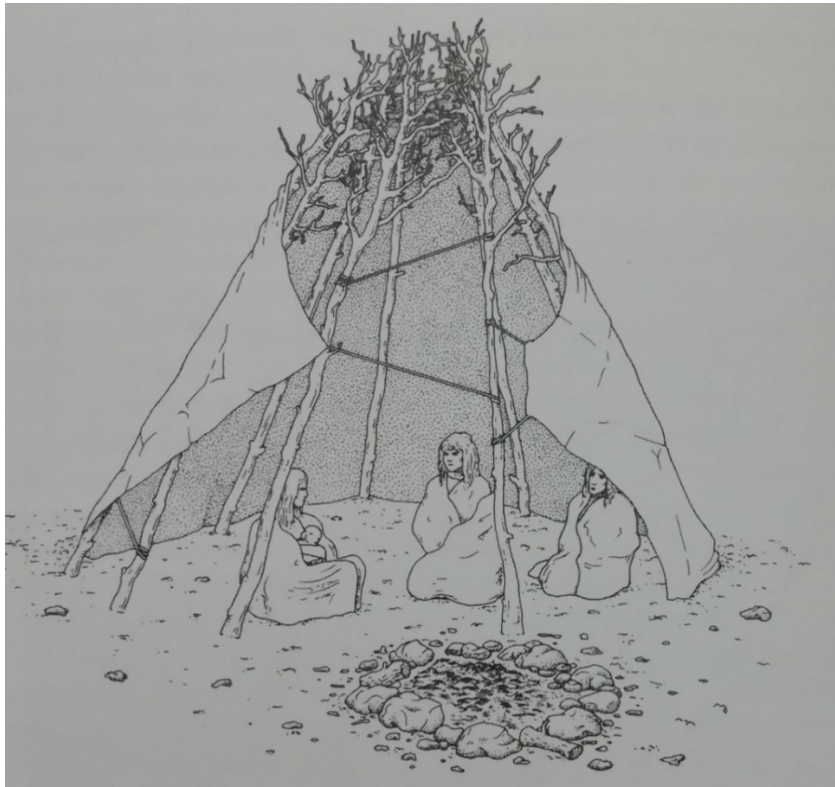


Şekil 59. Qermez Dere Üç Boyutlu RAD Mimari Yapı Örneği (Watkins, 1992, 67)

**EK-1. (devam) Şekiller**

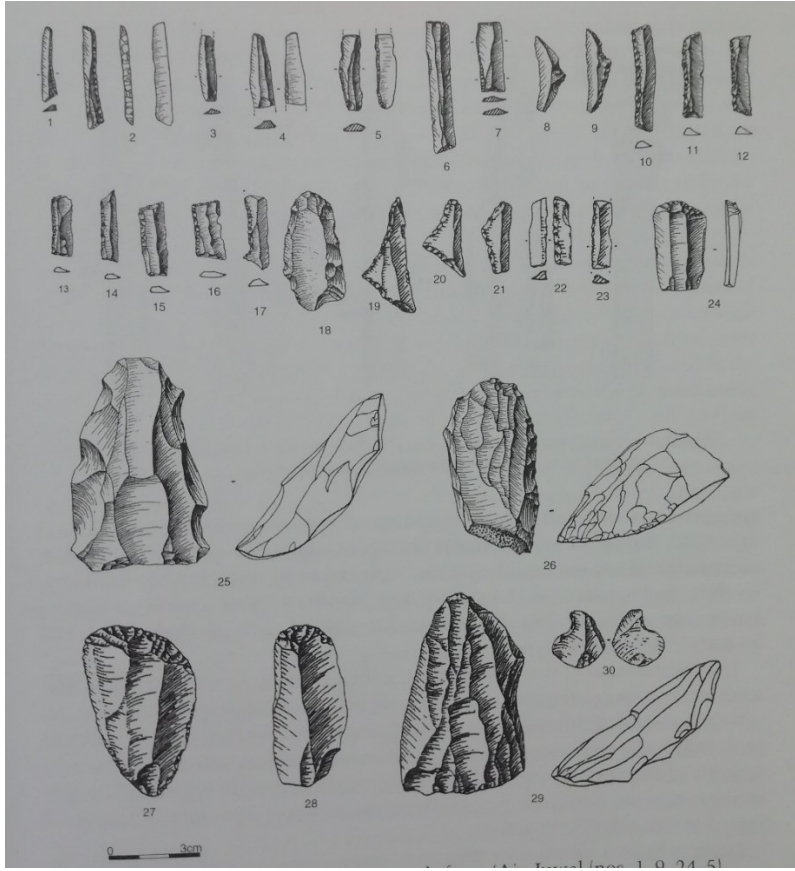


Şekil 60. Qermez Dere Yontma Taş Aletler /Ok Uçları (watkins, Baird, Betts, 1989: 21)

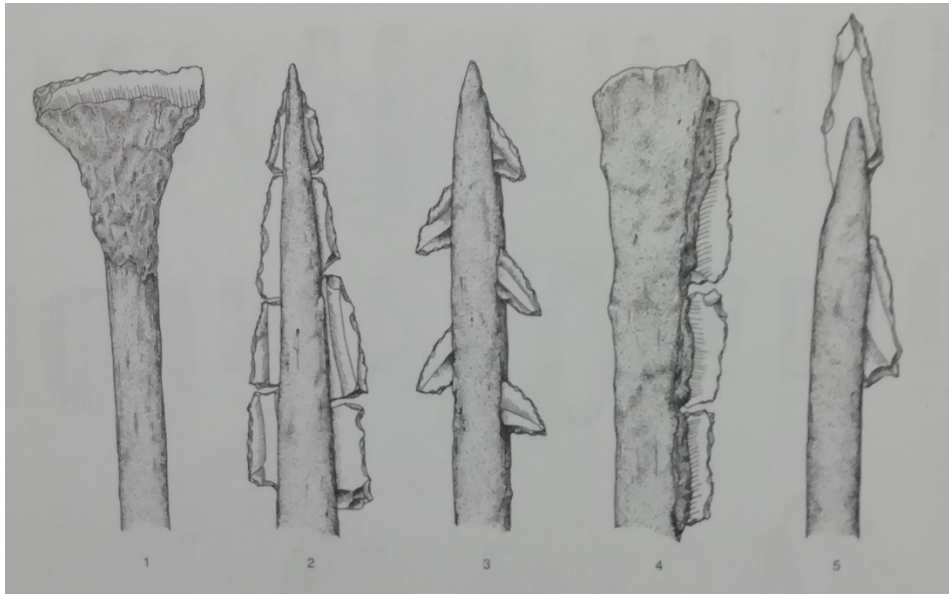


Şekil 61. Konar-göçer Yaşam Tarzı Restitüsyon (Akkermans and Schwartz, 2003: 18)

## EK-1. (devam) Şekiller



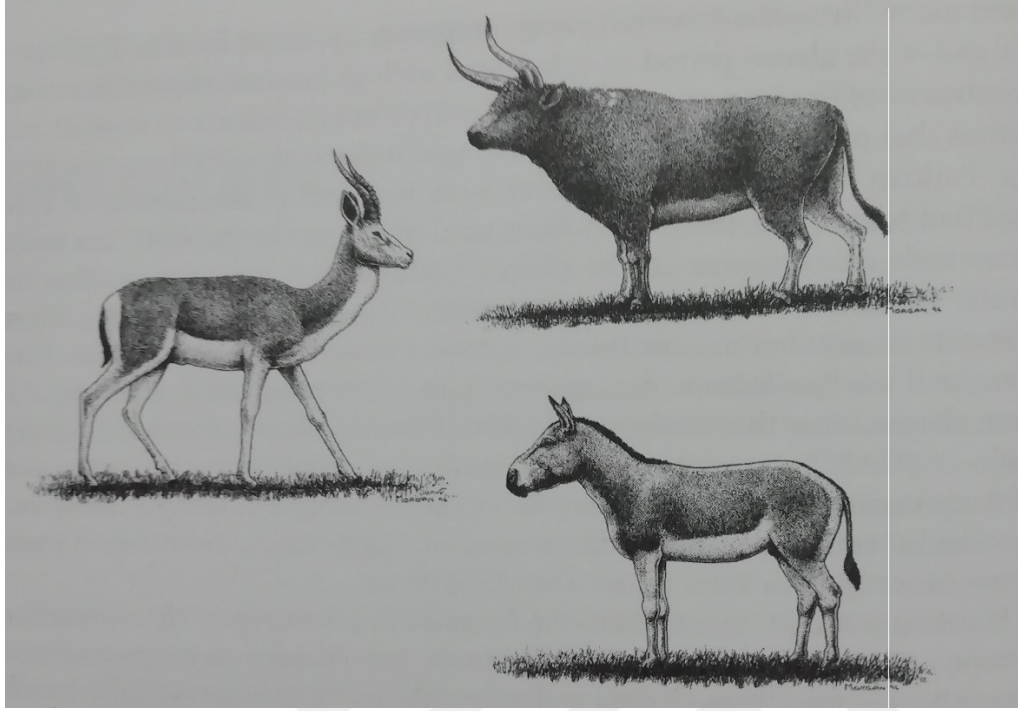
Şekil 62. Geometrik Kebaran Kültür Yontmaş Endüstrisi (Akkermans and Schwartz, 2003: 19)



Şekil 63. Mikrolit Aletlerin Olası Kullanım Biçimleri (Akkermans and Schwartz, 2003: 20)



**EK-1. (devam) Şekiller**



Şekil 64. Epi-paleolitik Dönem En Yoğun Avlanılan Yabani Hayvanlar (Akkermans and Schwartz, 2003: 36)

## EK-2. Resimler



Resim 1. Göbekli Tepe Kazı Alanı Havadan Görünüm (Dietrich and Notroff, 2017, 70)



Resim 2. Göbekli Tepe T biçimli Dikilitaş unsurlarının Kullanıldığı yapılar (Schmidt, 2007)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 3. Göbekli Tepe Hayvan kabartmalı T biçimli dikilitaşlar (Schmidt, 2007)



Resim 4. Göbekli Tepe İnsan Biçimli Heykel Buluntusu (Dietrich and Notroff, 2017, 66)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 5. Nevalı Çori Kamusal Yapı (Hauptmann, 2007: 121)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 6. Nevali Çori Kuş Biçimli İnsan Heykel Parçası (Hauptmann, 2007: 125)



Resim 7. Nevali Çori Kireçtaşı Kabartma Tarzda Plaka (Hauptmann, 2007: 127)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 8. Akarçay Tepe Hücre Planlı Mimari Yapı Örneği (Foto: Güneş Duru)



Resim 9. Akarçay Tepe Taş ve Kerpiç kullanılan Mimari Yapılar (Foto: Güneş Duru)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 10. Akarçay Tepe Kazıma Bezemeli Kireçtaşı Obje (Foto: Güneş Duru)



Resim 11. Akarçay Tepe Çakmaktaşı Dilgiler (Özbaşaran ve Hauptmann 2007: 157)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 12. Akarçay Tepe Taş Kaplar (Özbaşaran ve Molist, 2007: 157)



Resim 13. Akarçay Tepe Karbonlaşmış Bitki Kalıntıları (Özbaşaran ve Molist, 2007: 157)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 14. Hamzan Tepe Ana Kaya Üzerine Oyulmuş Küçük Çukurluklar (Çelik, 2011: 262)



Resim 15. Hamzan Tepe Taş Stel Parçası (Çelik, 2011: 259)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 16. Hamzan Tepe Küçük Boyutlu Taş Stel Buluntuları (Çelik, 2011: 259)



Resim 17. Yeni Mahalle Höyüğü Kazı Kesiti Genel Görünümü (Çelik, 2007: 134)



## EK-2. (devam) Resimler



Resim 18. Yeni Mahalle Höyüğü Kazı Yapılan Kesit Genel Görünüm (Çelik, 2007: 139)



Resim 19. Yeni Mahalle Höyüğü Terrazo Taban (Çelik, 2007: 140)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 20. Yeni Mahalle Höyüğü Yiv Kabartmalı Taş Stel (Çelik, 2007: 142)



Resim 21. Yeni Mahalle Höyüğü İnsani Boyuttaki En Eski Heykel / Urfu Adamı (Çelik, 2007: 136)

## EK-2. (devam) Resimler



Resim 22. Söğüt Tarlası Buluntu Alanı Genel Görünüm ([www.tayproject.org](http://www.tayproject.org))



Resim 23. Çayönü Tepesi Yuvarlak Planlı Yapı (Özdoğan, 2007: 57)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 24. Çayönü Tepesi Izgara Planlı Yapılar (Özdoğan, 2007: 58)



Resim 25. Çayönü Tepesi Kanallı Yapılar (Özdoğan, 2007: 61)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 26. Çayönü Tepesi Kafataslı Yapı (Özdoğan, 2007: 66)

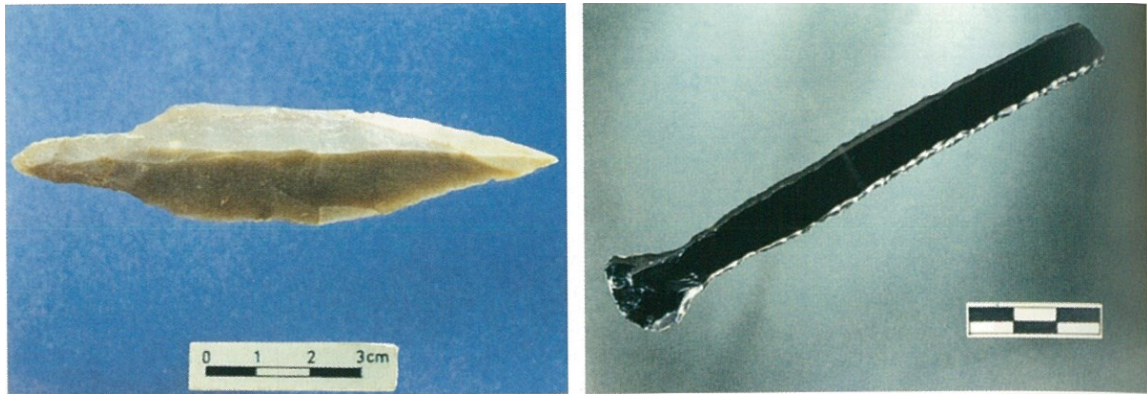


Resim 27. Çayönü Tepesi Kafatasları ve İskelet Parçalarının İstiflendiği Kısımlar (Özdoğan, 2007: 66)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 28. Çayönü Tepesi Yumuşakça Kabuklarından Boncuklar (Özdoğan, 2007: 81)



Resim 29. Çayönü Tepesi Çakmaktaşı ve Obsidyen Aletler (Özdoğan, 2007: 80)



**EK-2. (devam) Resimler**

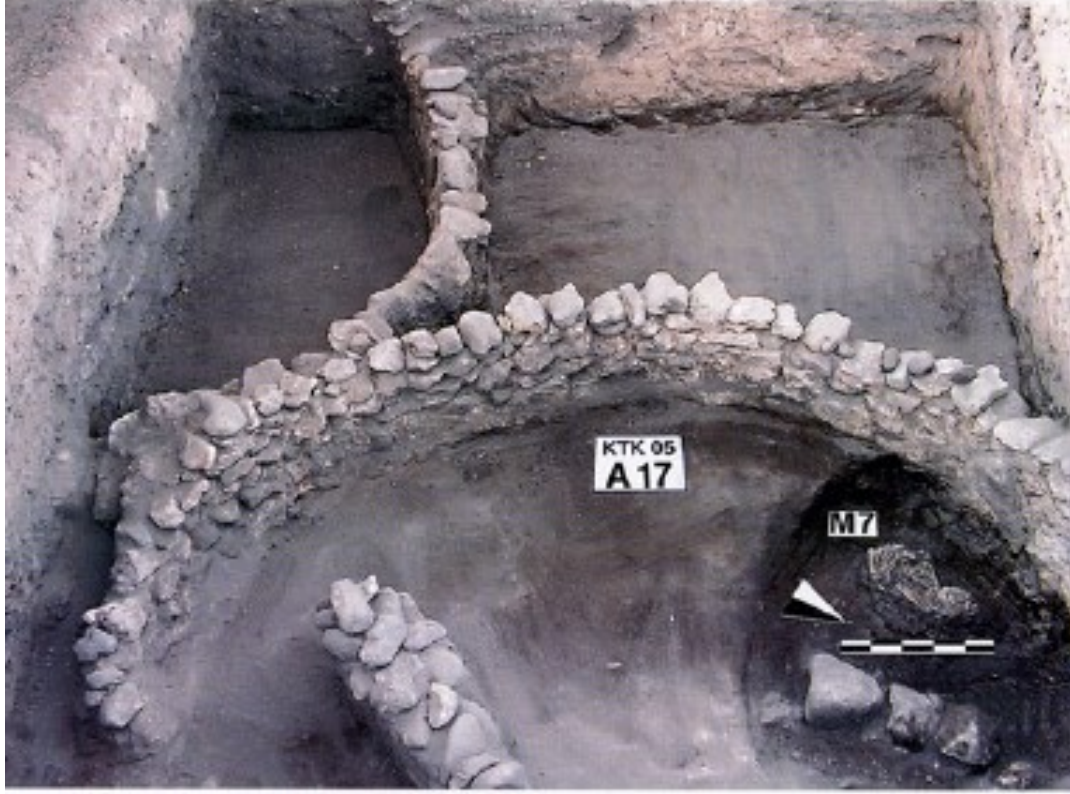


Resim 30. Çayönü Tepesi Stilizel Kadın Heykelciğı (Özdoğan, 2007: 83)



Resim 31. Çayönü Tepesi Koyun Heykelciğı (Özdoğan, 2007: 83)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 32. Körtik Tepe Mimari Dokusu (Özkaya, 2007: 16)



Resim 33. Körtik Tepe Hocker Gümü (Özkaya, 2007: 18)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 34. Körtik Tepe Mezar Buluntuları (Özkaya, 2007: 28)



Resim 35. Körtik Tepe Kemik Aletler (Özkaya, 2007: 19)

**EK-2. (devam) Resimler**



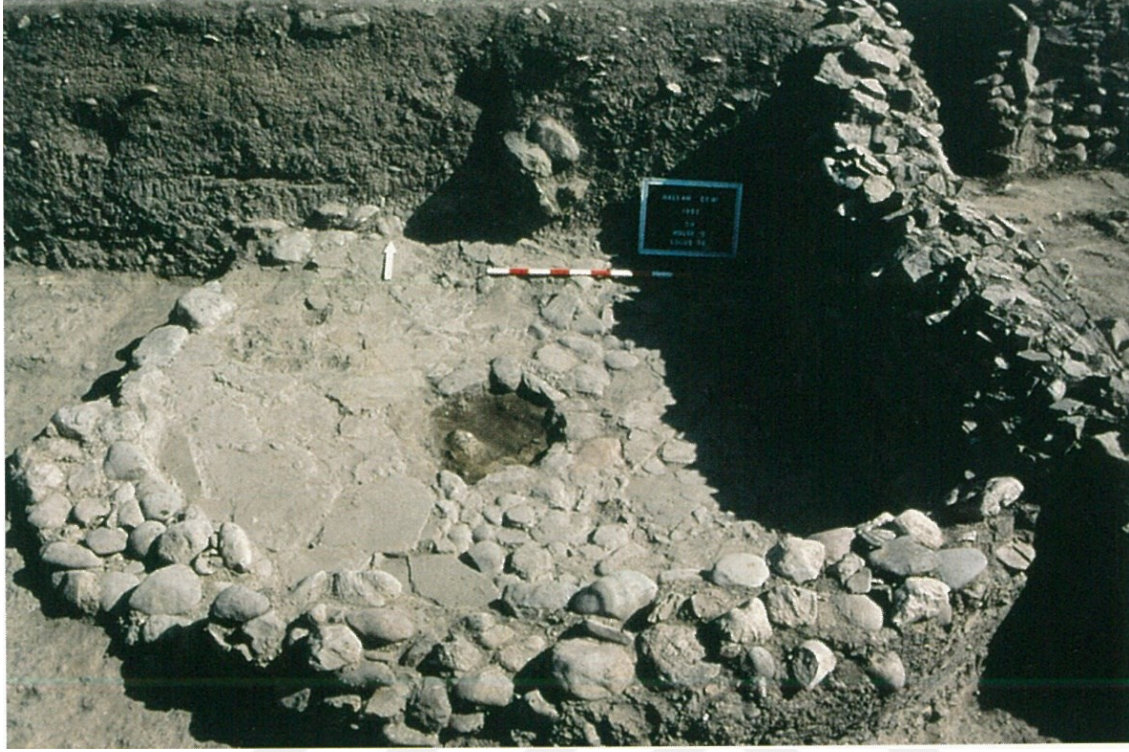
Resim 36. Körtik Tepe Zoomorfik Havan Elleri (Özkaya, 2007: 20)



Resim 37. Körtik Tepe Ezgi Ne Havanlar (Özkaya, 2007: 26)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 38. Hallan Çemi Tabanı Taş Döşemeli Yapı (Rosenberg, 2007: 6)



Resim 39. Hallan Çemi Kamusal Yapı (Rosenberg, 2007: 6)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 40. Hallan Çemi Ortak Alanda Bulunan Üçlü Boynuzlu Koyun Kafatasları (Rosenberg, 2007: 8)



Resim 41. Hallan Çemi Boynuzlu Yaban Sığırı Kafatası (Rosenberg, 2007: 7)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 42. Demirköy Höyük Stilize Boynuz Biçimli Obje (Rosenberg, 2007: 10)



Resim 43. Demirköy Höyük Bitümden Süs Eşyaları Parçası (Rosenberg, 2007: 10)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 44. Demirköy Höyük PPN evresi Çömlek Parçaları (Rosenberg, 2007: 11)



Resim 45. Demirköy Höyük Köpek Gömüsü (Rosenberg, 2007: 11)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 46. Demirköy Höyük Kertenkele Derisinden Bilezik Takılmış İskelet (Rosenberg, 2007: 11)



Resim 47. Hasankeyf Höyük İskelet Üzerinde Yapılan Aşı Boyası Uygulaması (Uluçam ve Miyake,2007: 46)



**EK-2. (devam) Resimler**

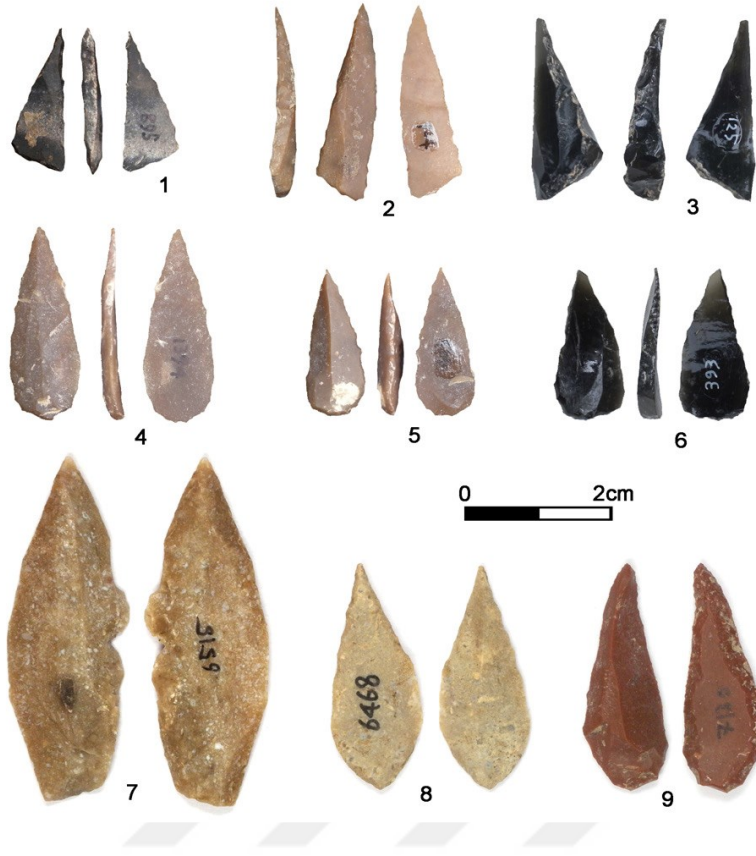


Resim 48. Hasankeyf Höyük Bezemeli Taş Dikmeler (Uluçam ve Miyake,2007: 45)



Resim 49. Hasankeyf Höyük Balık Kemikleri (Miyake, vd., 2012: 5)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 50. Hasankeyf Höyük Çakmaktaşı ve Obsidyen Alet Endüstrisi (Miyake, vd., 2012: 5)



Resim 51. Gusir Höyük Gölü (Karul, 2011: 8)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 52. Gusir Höyük Kazı Alanı Havadan Görünümü (Karul, 2011: 13)



Resim 53. Gusir Höyük Taş Dikmeleri olan Yapı (Karul, 2011: 10)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 54. Gusir Höyük Hocker Mezar Buluntusu (Karul, 2011: 11)



Resim 55. Gusir Höyük Sürtme Taş Havan ve Havan Eli Buluntusu (Karul, 2011: 15)



**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 56. Gusir Höyük Çift Delikli Taş Boncuklar (Karul, 2011: 16)



Resim 57. Jerf el Ahmar Çok Bölmeli Kamusal Yapı (Stordeur and Abbès, 2002, 574)

**EK-2. (devam) Resimler**



Resim 58. Jerf el Ahmar Başızsız Kadın İskeleti (Stordeur and Abbès, 2002, 587)

## ÖZGEÇMİŞ

### Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Sevgin Mevlude  
Uyruğu : TC  
Doğum tarihi ve yeri : 06/07/1983 - ERUH  
Medeni hali : Bekar  
Telefon : 0544 209 73 82  
e-mail : mevludesevgin@gmail.com



### Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi/Arkeoloji	18/06/2015
Lise	Açıköğretim Lisesi	15/09/2009

### İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
1999/2005	Kozlu Bijuteri ŞTİ	Tasarım ve Pazarlama/ Ön Muhasebe

### Yabancı Dil

İngilizce

### Yayınlar

1. Başoğlu, O. ve Sevgin, Mevlude, (2019). “Kuzey Mezopotamya’da Younger Dryas Dönemin İnsan Yaşamına Etkileri”. *SSS Journal*, 35 (5), Azerbaijan, 2739-2748.

### Hobiler

Fotoğraf – Görsel Tasarım – Seyahat – Trekking

